

Åtgärder för att tillgängliggöra Löran och Brämön för besöksnäringen

en förstudie av

Ingeli Gagner, Framtidssporten AB och Lisbeth Zetterberg, Z-Consulting

på uppdrag av

Den gemensamma hamnkommittén för Löran, Brämön och Kalven

Framtidssporten

Innehåll

Sammanfattning	3
Bakgrund	4
Uppdraget	5
Utgångsläget	6
Besöksnäringen	6
Löran och Brämön – riksintressen för friluftsliv och rekreation	7
Brämön – ett naturreservat	7
Norrhamn och Viken - riksintresse för kulturmiljö	8
Sanna	12
Lörudden – höga kulturmiljövärden med områdesbestämmelser	14
Brämökälven	16
Röster om besöksnäringens utveckling	17
Synpunkter från boende i Löran och på Brämön	17
Röster från Löran, besökare och entreprenörer	18
Röster från besökare	19
Röster från Löran	19
Möjligheterna	20
Besökarna	20
Aktiviteter för besökare på Brämön	21
Reguljär turtrafik	23
Övernattningsmöjligheter	23
Serviceanläggning på Sanna	25
Måltider för besökarna	26
Information och guidning	26
Fiskemuseum i gamla Isboden på Löran	27
Djur på Brämön	27
Båtplatser och nödhamn för gäster och lokalbefolkningen	27
Hamnförslag för Löran	30
Serviceanläggning i Löran	31
Övernattning i Löran	31
En ny kaj på Sanna	31
Vågbrytare och muddring i Norrhamn	32
Effekter och konsekvenser	33
Förvaltning, drift och underhåll	34
Kostnader och finansiering	35
Kostnader	35
Finansiering	35
Några ord om förstudien	37
Tack för alla synpunkter och idéer	38
Bilagor	39

Sammanfattning

Brämön kan bli ett tillgängligt och storartat besöksmål för natur- och kulturmiljöturister! Det är Medelpads östligaste utpost och har små fiskelägen med sjöbodas, kapell och fyr. Kulturmiljön, ett riksintresse, är väl bevarad av ättlingar till fiskare och lotsar. Brämön ägs av Statens Fastighetsverk och är en s.k. kronoholme och bildar naturreservat med ön Kalven i söder. Här finns havsörn och orkidéer, stora skogar, sandstränder och mjuka hållar.

Med ”varlig hand” görs en hållbar infrastruktuursatsning på ca 34 miljoner i kustbandet i **turtrafik** mellan Löran och Brämön, ny **kaj** i Sanna, ny **hamn** med **parkeringsplats** och nya **lokalvägar** i Löran, en **vågbrytare** på Norrhamn, ett **vandrarhem** och enkla **övernattningsstugor** på Brämön, **servicebyggnader**, **vatten** och **toaletter**. **Orienteringstavlor** och **information** hjälper besökaren att förstå vad man ser, Tydliga stigar hjälper till att hitta rätt. Ett **fiskarium** på Löran och **båtmuseum** på Brämön bidrar till besökets mervärde.

Det är lämpligt att Sundsvalls kommun ansvarar för satsningen som skapar förutsättningar för tillväxt i besöksnäringen och stärker Sundsvall som attraktiv kommun att leva och arbeta i. Finansiering föreslås komma från strukturfonderna, kommunen, Länsstyrelsen, Statens Fastighetsverk m.fl. myndigheter samt privata medel.

Norr om Sundsvalls kommun pågår skärgårdssatsningar. Örnsköldsvik gör en ”En skärgård i världsklass” för 64 miljoner med strukturfondsmedel från EU för att tillgängliggöra Höga Kusten med nya bryggor, hamnar, övernattningsmöjligheter och information. Ulvön har redan nu 50-70 000 besökare tack vare en reguljär turboat som kör året om. Kramfors och Härnösand satsar också många miljoner på skärgården. Det är hög tid att även Sundsvall satsar i handling på sin lilla skärgård, något som det också finns stöd för i den kommunala kustplanen.

Detta är resultatet av en förstudie genomförd under 2012 på uppdrag av Den gemensamma hamnkommittén för Löran, Brämön och Kalven, med finansiering från Leader Mittland och privata aktörer i Njurunda. Det är konsulterna Ingeli Gagner, Framtidssporten och Lisbeth Zetterberg, Z-Consulting som undersökt om och hur kustområdet vid Löran och Brämön kan tillgängliggöras för besöksnäringen.

Trots sitt strategiska läge går kustseglarna ”värdshus förbi” både Brämön och Löran när man ska norrut. Sundsvall blir en omväg och de tar sikte på Härnösand istället. Löran, det charmiga fiskeläget med en av regionens bästa restauranger, är stängt för gästande båtar. Här saknas 74 båtplatser för besökare och boende.

Det går nästan inte att ta sig till Brämön idag. I alla fall inte för vanliga kommuninnevånare och turister. Det är egentligen bara de lyckligt lottade med sina fritidshus, egen båt och båtplats på ön som kan komma dit. För andra är det nästan omöjligt. Det saknas reguljär turtrafik och sedan kajen i Sanna kollapsade på 90-talet råder angöringsförbud! Förr fanns här gästbåtar, militära fartyg och en nödhamn. Nu saknas 35 båtplatser för gäster och boende.

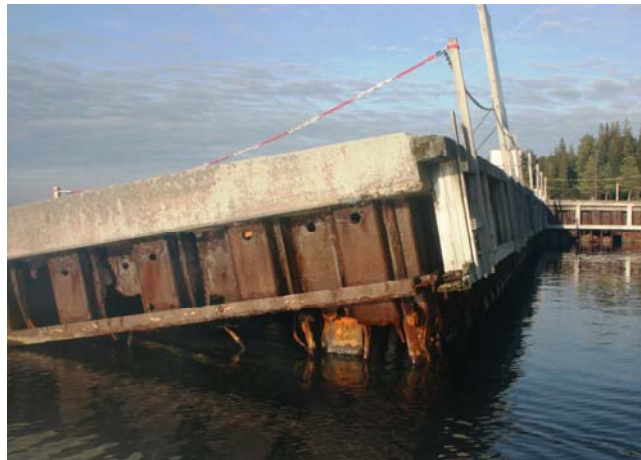
Det blir naturligtvis en stor omställning för Brämöborna, som fram till idag i det närmaste varit ensamma om att ha tillträde till sin ö. Men om det blir en lösning på båtplatsbristerna för gäster, nödställda och dem själva, välkomnas en satsning som ger många framtida besökare, tillväxt i besöksnäringen och skatteintäkter!

Bakgrund

Sundsvalls kommun har som mål att fördubbla besöksnäringens omsättning fram till år 2020 jämfört med 2010. Det är en ambition man delar med hela Västernorrland, och är dessutom en prioriterad fråga för Sverige för att skapa förutsättningar för nya företag och arbetstillfällen i nya branscher när industrin är på tillbakagång. Frågan är var resurserna för denna tillväxt finns? Hur låter det sig göras förutom i Birsta och konferensstaden Sundsvall? I kommunens Kustplan pekas delar av Njurundakusten ut som en resurs för besöksnäringens utveckling och för rekreation. Här finns bl.a. Kustvägen med fina fiskelägen och brukssamhällen som redan efter några få år av utvecklingsarbete och gemensam marknadsföring blivit ett uppskattat besöksmål. Utmaningen är att erbjuda fler upplevelser och mer att göra för besökarna. Ett tillgängligt kustområde ger också ett mervärde till kommuninnevånarna, något som dessutom kan locka fler att flytta till Norrlands huvudstad.

Kommunens mål för besöksnäringens utveckling sammanfaller med det akuta behovet av båtplatser som finns för Löran och Brämön. Där saknas framför allt gästplatser för kustseglare och andra som med båt vill ta sig till Löran eller Brämön. Boende och fritidshusägare i området står sedan många år i lång kö för en båtplats. Totalt behövs 74 platser och en ny hamnanläggning i Löran, gästplatser inkluderat. Behovet i Sanna på Brämön är 35 platser. Sannas kaj, byggd på 70-talet, är utdömd efter att den bärande ståls ponten rostas sönder och kajen delvis kollapsat, och här råder angöringsförbud! Den har tidigare kunnat ta emot gästbåtar samt militärens och kustbevakningens fartyg, och är förutom att vara Sannabornas egen kaj egentligen avsedd att vara en nödhamn vid dåligt väder för alla båtar som behöver ta skydd mot stora vågor och hård vind, inklusive för dem som har stugor på öns norra sida. Men kajen fungerar alltså inte längre för det.

Den gemensamma hamnkommittén för Löran, Brämön och Kalven, hädanefter kallad hamnkommittén, har i flera år drivit frågan om ny hamn och kaj. Efter en serie möten under 2011 mellan representanter för Sundsvalls kommun, Statens Fastighetsverk, som äger kronoholmen Brämön, Länsstyrelsen, näringsidkare och hamnkommittén, enades man i ett möte i oktober 2011 om att genomföra en förstudie med syfte att identifiera behovet av åtgärder för att tillgängliggöra kustområdet vid Löran och Brämön för besöksnäringen.

Den utdömda kajen i Sanna, Brämön. Foto Ingeli Gagner

Det var mötets önskan att konsulten Ingeli Gagner, Framtidporten skulle anlitas för uppdraget. Leader Mittland beviljade medel för förstudien i slutet av februari 2012 och vid midsommartid kom även ett klartecken från Länsstyrelsen i Västernorrland. Lisbeth Zetterberg, Z-Consulting anlitas också som resurs för uppdraget.

Förstudien har haft en budget på 265 000 kr, varav 245 000 i kontanta medel, och har bekostats av Leader Mittland och privata finansiärer som Den gemensamma hamnkommittén, Kustvägen och flera företagare i Löran.

Uppdraget

Förstudien ska ge svar på vilka behov av åtgärder som behövs för att kunna tillgängliggöra kustområdet vid Löran, Brämön och Kalven söder om Brämön för besöksnäringen. Det handlar om att identifiera möjligheter och insatser som på både kort och lång sikt skapar förutsättningar för att fler entreprenörer ska kunna leva på sina verksamheter i kustlandet. Dessutom att fler långväga besökare och egna kommuninnevånare ska få möjlighet att uppleva kustområdets storslagna miljöer. Området och dess omgivning har mycket värdefulla natur- och kulturmiljöer vilket kräver ett stort hänsynstagande i de insatser som presenteras och att den föreslagna utvecklingen sker med varlig hand. Om de förutsättningarna finns kan man med offentliga medel bidra till att de identifierade möjligheterna tas tillvara.

Karta över området Löran, Brämön och Kalven. Från www.raa.se/forsok

Utgångsläget

Besöksnäringen

Till besöksnäringen räknas de företag som erbjuder besökare mat i magen, en säng att sova i och organiserade upplevelser som musik- och konstenemang, guidade turer, safaris etc. I vissa fall räknas även taxi, buss och båttransporter, sommarbutiker och tankningsställen till besöksnäringen eftersom de har en stödjande funktion.

Både privatpersoner och företag nyttjar besöksnäringens tjänster. Företag arrangerar olika aktiviteter och konferenser för både kunder och personal där både mat och en upplevelse kan ingå. På fritiden blir alla privata och tillhör den s.k. allmänheten, och många vill tillbringa sin lediga tid med rekreation i naturen.

För att få fart på besöksnäringen krävs för allmänheten bättre tillgänglighet än idag till både Löran och Brämön. Med tillgänglighet menas att fysiskt kunna ta sig till en plats, att känna att man har rätt att vistas där, att på något sätt få tillgång till och ta del av platsen och få information om det man ser och upplever.

Till Löran, vägs ände, kan man komma med bil, lokalbussen eller cykel. Eftersom det saknas gästplatser är båt idag inget alternativ för utomstående. Under skolåret går bussen fem gånger om dagen t. o. r. från Sundsvall, via Njurundabommen, till Löran. Turlistan är anpassad efter skolans tider vilket innebär att inga bussar går på kvällstid eller på helgerna. Sommartid går den s.k. ”badbussen” två gånger om dagen, och då enbart på vardagar. Tidigare år har bussen endast gått en gång om dagen, vilket då innebär att man måste ha ordnat en övernattningsnågonstans för att kunna åka tillbaka nästa dag. För sällskap som vill äta i Löran anordnas transporter av restaurangen, alternativt att gästen beställer en taxi om det behövs.

Gäller 9/12 2012 - 14/12 2013

126 Njurunda-Lörudden-Galtström-Njurunda

Anmärkning	Vardag										Lördag		Söndag	
	2	2	1	1	2	4	1	2	4	1	1	1	1	
Njurunda Församlingsgården	06.50	09.40	10.10	11.40	13.40	14.40	15.20	15.40	16.40	10.45	17.15	10.45	17.15	
Bergafjärden	x	x	x	x	x	-	-	-	-	x	x	x	x	
Bergafjärdens bad	-	-	x	-	-	-	-	-	-	10.55	17.25	10.55	17.25	
Skedlo	-	-	-	-	-	14.43	15.23	15.43	16.43	-	-	-	-	
Ovansjö	-	-	-	-	-	14.45	15.25	15.45	16.45	-	-	-	-	
Björkö	x	x	x	x	x	-	-	-	-	-	-	-	-	
Lörudden	07.10	09.55	10.30	11.55	14.00	-	-	-	-	-	-	-	-	
Björkö	07.15	10.00	10.35	12.00	14.05	-	-	-	-	-	-	-	-	
Galtström	07.35	10.20	10.55	12.20	14.20	15.00	15.40	16.00	17.00	-	-	-	-	
Skatans Vägskäl	07.40	10.25	11.00	12.25	14.25	15.05	15.45	16.05	17.05	-	-	-	-	
Skrängstabodama	-	-	-	-	-	x	x	x	x	-	-	-	-	
Lörudden	-	-	-	-	-	15.20	16.00	16.20	17.20	-	-	-	-	
Björkö	-	-	-	-	-	15.25	16.05	16.25	17.25	-	-	-	-	
Ovansjö	07.45	10.30	11.05	12.30	14.30	-	-	-	-	-	-	-	-	
Slätt Norra	x	x	x	x	x	-	-	-	-	-	-	-	-	
Skedlo	x	x	x	x	x	-	-	-	-	-	-	-	-	
Löransvägen	-	-	-	-	-	x	x	x	x	-	-	-	-	
Bergafjärdens bad	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10.55	17.25	10.55	17.25	
Bergafjärden	-	-	-	-	-	x	x	x	x	x	x	x	x	
Mjosundsmon	-	-	-	-	-	x	x	x	x	x	x	x	x	
Njurunda Församlingsgården	07.55	10.45	11.20	12.45	14.45	15.40	16.20	16.40	17.40	11.05	17.35	11.05	17.35	
Tursummar	128001	128005	128003	128007	128009	128011	128015	128013	128017	128019	128021	128023	128025	
Entreprenörer	KE	Taxi	KE	Taxi	KE	KE	KE	KE	KE	KE	KE	KE	KE	

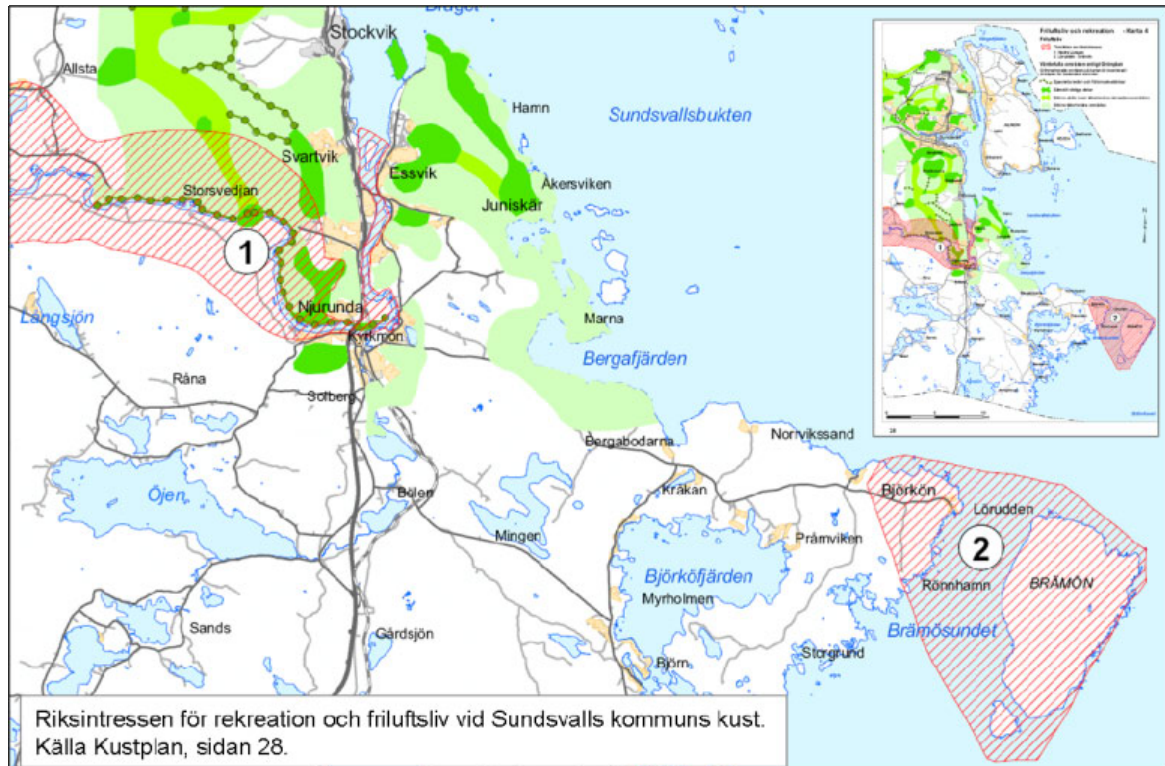
Anmärkning

- 1) Turen går 14/6-20/8 2013.
- 2) Turen går 9/12 2012-13/6 2013, 21/8-14/12 2013.
- 3) Turen går 9-21/12 2012, 7/1-3/3, 11-31/3, 8/4-9/5, 11/5-6/6, 8-13/6, 21/8-26/10, 4/11-14/12 2013.
- 4) Turen måste förbeställas på tel: 060-744 90 10 senast 2 tim före avresa.

Det är få som tar sig vidare ut till Brämön. Det är möjligt att ibland boka en tur med någon av fiskarna om de ligger vid hemmahamnen i Löran, men det är något som besökare sällan känner till. Fiskarna är dessutom för det mesta till havs på annat håll, så någon fast avgångstid till Brämön finns inte.

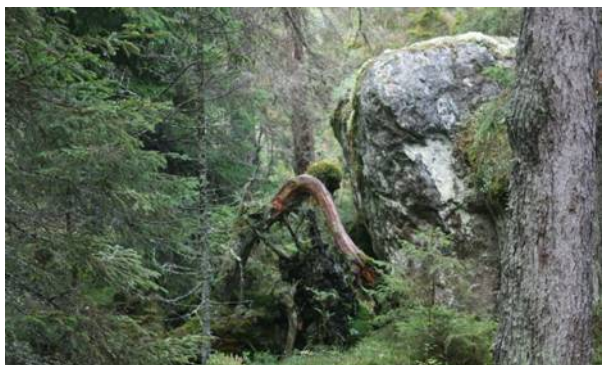
Löran och Brämön – riksintressen för friluftsliv och rekreation

I Sundsvalls kommun är två kustområden av riksintresse för friluftsliv och rekreation. Det är dels Ljungans dalgång och dels området Brämön och Löran. Etiketten riksintresse innebär i detta fall att ett naturområde har så speciella särdrag och värden att de ska vara tillgängliga för allmänheten för friluftsliv och rekreation och att miljön ska skyddas mot industriell exploatering.

Brämön – ett naturreservat

Statens Fastighetsverk äger kronholmen Brämön med Brämökälven vilka utgör Medelpads yttersta utpost i Bottenhavet. Det finns inte mindre än 16 orkidéarter på Brämön, en ö som är ca 5 km lång och 3 km bred på sitt bredaste ställe. Västsidan är brant med Thomasberget 73 m ö h som högsta punkt. Därifrån sluttar ön mot söder och öster. Brämön karaktäriseras av karga bergknallar med artfattig hållmarkstallskog som övergår i fuktiga dalstråk med örtrik granskog samt myrmarker. Närvaro av kalk samt en sydligare klimatzon jämfört med länet i övrigt, gör öns flora unik. Skogsbeståndens rikliga inslag av grova, flerhundraåriga tallar samt öns isolerade läge gör ön mycket lämplig som häckningsplats för störningskänsliga rovfåglar.

Skogen och stränderna på Brämön ger fantastiska naturupplevelser. Foto Ingeli Gagner

Brämöns naturreservat bildades i mars 2004 och omfattar även Brämökälven. De bebyggda små samhällena Sanna och Norrhamnhamn ligger däremot utanför naturreservatet. Länsstyrelsen är reservatsförvaltare. Syftet med naturreservatet är att ”skydda ett oexploaterat och ostört kustområde, där skog, våtmarker och stränder huvudsakligen får utvecklas fritt efter naturligt förekommande processer. En väsentlig del i detta syfte är att säkra en ostörd häckningsmiljö för bland annat kustfågel och havsörn. De i Natura 2000-området ingående naturtyperna och därtill knutna arter ska bevaras i en gynnsam bevarandestatus. Syftet är även att, inom ramen för ovan nämnda syften, främja allmänhetens möjligheter till friluftsliv”. (Ur Länsstyrelsens beslut om att bilda naturreservatet).

Naturreservatet är ca 1550 hektar, varav drygt 1000 ha är antaget som Natura 2000-område enligt art-, habitat- samt fågeldirektivet, och är ett representativt kustområde med mycket höga botaniska värden.

Det finns restriktioner på vad man får göra i naturreservatet, vissa områden får inte beträdas under vissa tider, exempelvis fågelskyddsområdena. Man får inte heller göra upp eld annat än på särskilt anvisade platser. Stormen Dagmar lämnade efter sig ett plockepinn av omkullvräkt träd som inte får tas omhand. De ligger kvar som de fallit, eftersom stormar tillhör de naturliga processerna, och det är något som naturreservatet värnar om.

En solig sandstrand på södra delen av Brämön vid Kalvsundet. På andra sidan sundet skymtar Kalven. Foto Ulf Westling.

Varje naturreservat har en skötselplan som beskriver vad, hur och när åtgärder ska göras som upprätthåller områdets speciella miljö.

Till höger mjukt slipade hållar vid Storviken på nordöstra sidan av Brämön. Foto Ingeli Gagner

En hel del båtfolk kommer till Kalvsundet på Brämösidan för bad och strövtåg vid klipporna och sandstränderna. Här finns också grillplats och dass. Vid lugnt väder har även Kalven som ingår i naturreservatet en hel del besökare.

Norrhamn och Viken - riksintresse för kulturmiljö

Brämön är en av de äldsta av de mellansvenska städernas fjärrfiskeplatser vid norrlandskusten. Ön är omnämnd sedan 1400-talet och har också en historia som lots- och fyrplats. Under minst 600 år har Brämön varit en viktig plats för fiskare och deras familjer. Njurunda- och Sundsvallsbönder har bedrivit fiske här och det har även Gävlefiskarna, som på så många andra platser längs Norrlandskusten. Till Brämön tog man med sig sina djur och fiskade där under sommarmånaderna, för att under vinterhalvåret vistas på sin gård på fastlandet. På Brämön har också många lotsar haft sin utkomst. Efter Norrlandskusten transporterades förr mycket gods på skepp och fartyg och då behövdes assistans av lotsar som kände till de svårnavigerade farvattnen, särskilt i hårt väder, dis och dimma.

Fyrvaktarbostäderna och fiskelägesbebyggelsen har behållit sin ursprungliga prägel. Det är också anledningen till att Norrhamn, Hamn eller Brämöhamn som det också kallas, och det närliggande Viken, utsetts till riksintresse för kulturmiljö. Ett riksintresse för kulturmiljö har ett mycket högt bevarandevärde. Det innebär att man inte får göra förändringar på eller i byggnaderna hur som helst. Riksintresset för kulturmiljö ska, liksom det för friluftsliv, bevaras för framtiden och samtidigt vara tillgängligt för allmänheten som på plats ska kunna ta del av den historiskt intressanta bosättningen och få information om dess särart.

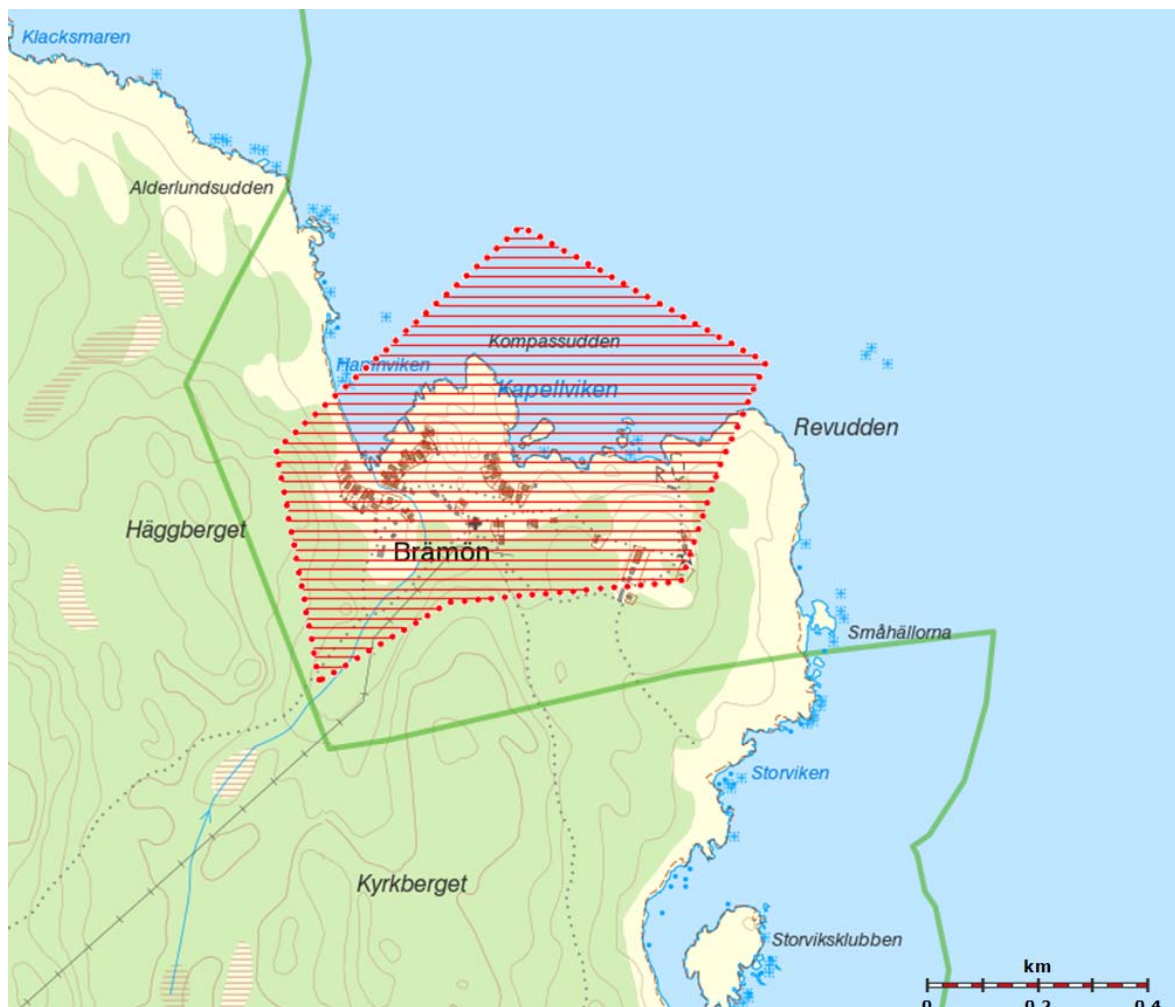

De små charmiga husen ligger tätt i Norrhamn.

Viken. Bilder Lisbeth Zetterberg.

Att besöka så välbevarade miljöer som denna är en storartad upplevelse, och man har all anledning att vara ödmjuk inför tidigare generationers kunskap och överlevnadsförmåga.

Riksintresset för kulturmiljö markerat i rött och naturreservatets gräns med grön linje på Riksantikvarieämbetets karta.

I dag lever en hel del ättlingar till lotsar, båtmän, fyrpersonal och fiskare på Brämön. Här har de sitt paradiset på jorden och sitt historiska arv. Man imponeras även över ättlingarnas vilja att bevara sitt kulturarv och de flesta av de fyrtiotal familjer som har sina fritidshus i Norrhamn vårdar dem väl och följer den vårdplan som tagits fram för området. I åtminstone ett av husen har inredning med möbler och prydnadssaker bevarats intakt i närmare 100 år. Vid några tillfällen varje år hålls gudstjänst i det lilla kapellet byggt 1624. Vädret och tillgången på båttransporter avgör hur många besökare som kan ta sig till kapellet.

Soliga, varma dagar är de flesta miljöer inbjudande, men även vid regn och dis och riktigt dåligt väder är Norrhamn värt ett besök. Oavsett väder förutsätts tillgång till båttransport, en funktionsduglig kaj i Sanna, en promenad över ön, och för dem som inte nöjer sig med några få timmars besök, dessutom en möjlighet till övernattnin någonstans på ön. Det saknas idag.

Kapellet i Norrhamn. Foto Lisbeth Zetterberg.

Den vackra interiören fångad genom ett fönster. Foto Ingeli Gagner.

Karaktäristiska röda små hus i Norrhamn med gaveln mot havet, grönmålade portar och vita snickerier. Foton Ingeli Gagner.

Bild från 40-talet som visar bålverket vid storm – en vågbrytare som skyddar bryggorna och husen från att förstöras av vågorna. Jämför bilden med den ovanför. Bild från Frank Carlberg.

Det är svårt att navigera in till Norrhamn på norra sidan av ön, i synnerhet vid nordlig vind. Det är möjligt att lasta och lossa vid den s.k. mjölkbryggan, men där finns inte någon riktig båtplats för gäster och besökare. Förr fanns i Norrhamn ett s.k. bålverk med kaj. Den hade dubbel funktion, dels som vågbrytare och dels som ankeringsplats för bl.a. lotsbåtarna. Den är raserad sedan några decennier och vid nordliga vindar och hög sjö utsätts både bryggor och hus för havets krafter. Det händer ofta att bryggorna förstörs och måste återuppbyggas igen.

Norrhamn är sedan många år uppgrundat, mest p.g.a. landhöjningen, det finns knappt vatten vid bryggorna för små båtar vid normalt vattenstånd.

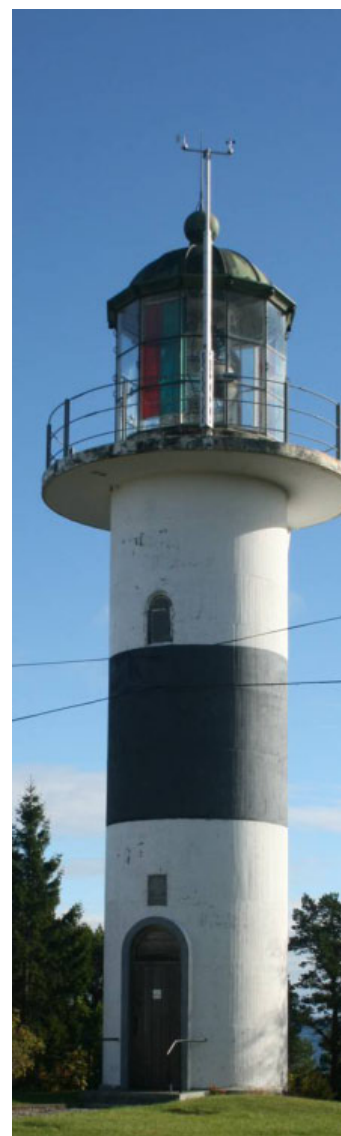
Här syns bålverket i fint väder med förtöjd bogserbåt. Bild från Frank Carlberg.

Resterna av vågbrytaren/bålverket som skyddade bryggor och hus mot stormvågorna.

Ulf Westling (Den gemensamma hamnkommittén) på mjölkbryggan i Norrhamn.

Fyren i Norrhamn. Foton Ingeli Gagner.

Sanna

På Brämöns västra sida ligger Sanna. Här har ett 20-tal familjer sina fritidshus. På några av fastigheterna finns flera mindre stugor för att ge plats till alla som hör till familjen så att de slipper trängas under samma tak. I Sanna har de flesta familjerna haft sina stugor i flera generationer men det finns också en del fritidshus här av yngre årgång.

Sanna i slutet av september 2012. Stormen Dagmar tog i julhelgen 2011 de mesta av träden i byn. I mitten av bilden den raserade kajen. Det vita huset i två plan var lotskontor och övernattnings för tjänstgörande lotsar och båtmän. Foto Lisbeth Zetterberg.

Det är inte så många Sundsvallsbor som besökt Brämön trots att den hör till kommunen. Det är svårt att ta sig dit om man saknar båt eller känner någon som har tillgång till en. Brämön är otillgänglig för de flesta och har fram till nu inte varit en resurs för besöksnäringen.

De besökare som idag kan ta sig till Brämön följer ofta stigen från Sanna till Norrhamn för att se de gamla fiskelägena, alternativt någon av de andra stigarna med siktet inställt på fåglar och växter. I utkanten av Sanna finns en jaktstuga som ägs av Statens Fastighetsverk. Den hyrs ibland av Restaurang Lörudden för olika företagsarrangemang med jaktinslag.

Det är en storslagen och rik upplevelse för dem som har förmånen att kunna ta sig till Sanna, eller någon annan plats på Brämön. Släta hållar, stup, gammal skog, orkidéer, havsörn, svamp och ren, samt fina välbevarade fiskelägen, fyren och det oändliga havet. Det är kommunens östligaste utpost, en unik ö i sitt slag.

I Sanna fanns en större kajläggning för Lotsverkets fartyg som även fungerade för annan sjöfart. Den förnyades på 1970-talet och är dimensionerad för större båtar och tyngre laster. Avsikten var att såväl militär som sjöräddning, lotsbåtar, sommarboende och turister skulle kunna lägga till och har haft status som nödhamn. Militären lossade och lastade också en del krigsmaterial här i samband med att man rustade bergsrum för övervakning och beredskap. När förvaret ändrade inriktning stängdes militäranläggningen.

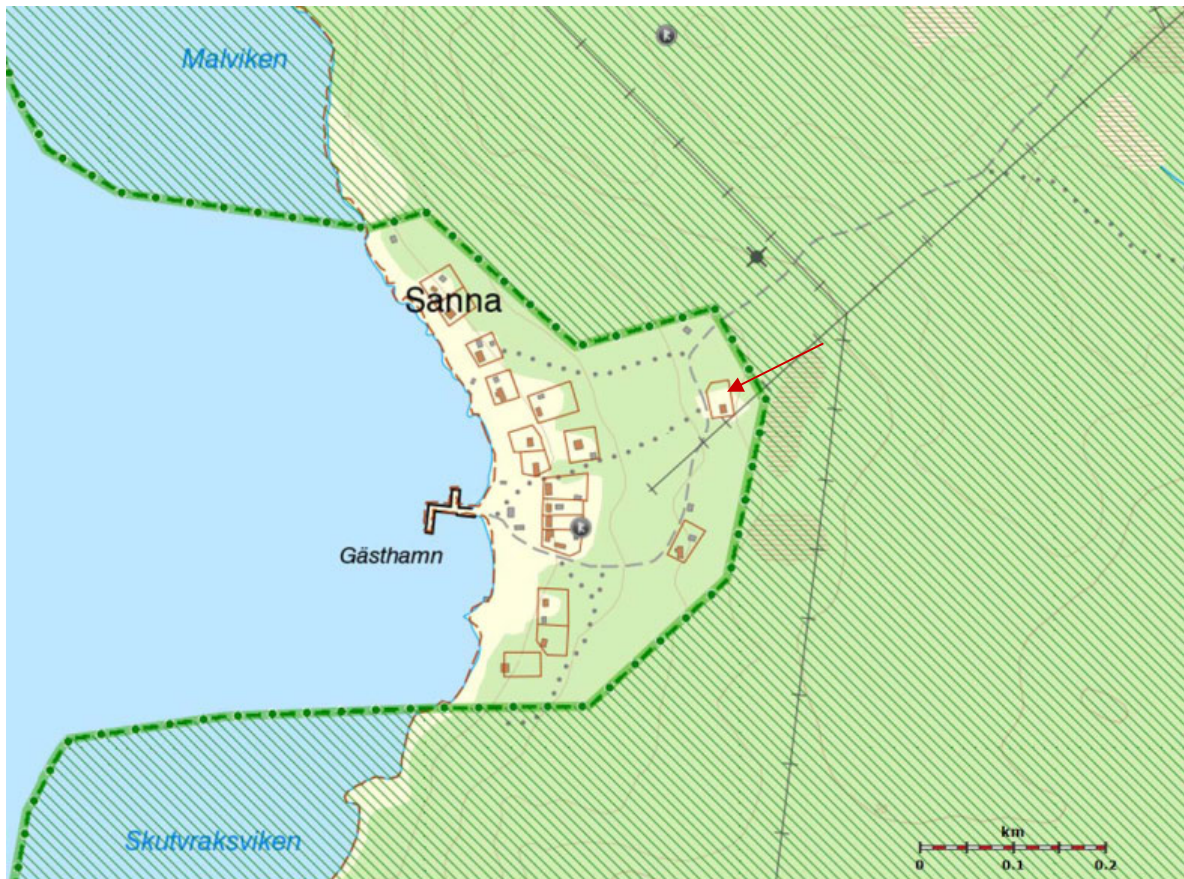
T.v. Gästbåtar vid kajen i Sanna medan den fortfarande gick att angöra. Foto Ulf Westling.

Sannas kollapsade kaj med angöringsförbud och rasrisk. Foto Ingeli Gagner 2011.

Lotsplatsen avvecklades på 1960-talet. Ägandet av kajen överfördes då till Domänverket som upplät kajen som "Gästhamn". På 90-talet stängde nuvarande ägare Statens Fastighetsverk, kajen för angröning på grund av dess dåliga skick. Det innebär att det sedan dess saknas platser för båtturister som vill besöka ön. Idag är kajens kondition än värre då stora delar av kajens stålbalkssystem är helt sönderfränt och den yttre delen har kollapsat och kantrat. Sedan stormen och högvattnet i december 2011 har läget om möjligt ytterligare försämrats.

Sanna var förr ett mycket populärt mål för fritidsbåtar med många gästande båtar som gav liv och rörelse till den lilla byn. Många Sannabor har positiva minnen från den tiden. Gästhamnsverksamheten sköttes av Sanna Intresseförening i samarbete med de statliga ägarna.

Sanna med kaj och gästhamn. Det streckade området på kartan visar naturskyddsområdet. Vid den röda pilen finns en jaktstuga som ibland hyrs ut av Statens Fastighetsverk. Kartan från www.raa.se/forsok

Om man menar allvar med att utveckla besöksnäringen efter kusten måste den raserade kajen ersättas så att kustsegelare och andra båtresenärer, både långväga och från Sundsvallsområdet, får tillgång till gästplatser och en fungerande nödhavn. En satsning som också är viktigt för Norrhamnsborna och för att alla Sannabor ska kunna få egna båtplatser.

Sanna i höstfärger. I sundet mellan fastlandet och Brämön ligger dimman tät. Foto Ingeli Gagner.

Lörudden – höga kulturmiljövärden med områdesbestämmelser

Lörudden har anor från 1500-talet och är liksom Brämön klassat som A-område i kommunens Kulturmiljöinventering. Den skyddas av Plan- och bygglagen samt Kulturminneslagen och de förändringar som görs måste genomföras med högsta antikvariska hänsyn. Det är också reglerat i områdesbestämmelser. Nuvarande hamn är för liten i förhållande till det behov av båtplatser för både gäster och boende som finns. Området är levande med ett par bofasta helårsfiskare.

Charmiga Lörudden med sjöbodar och hamn. Här saknas båtplatser för 74 båtar. Brämön 2 km bort. Foto www.skyvision.se

Lörudden är ett etablerat utflyktsmål för turister och Sundsvallsbor. Hit kommer de flesta för att uppleva det karga och vackra landskapet och för att äta något gott på Restaurang Lörudden, eller Sillmans som det också kallas. De ingår i Kustvägen och är en riktig gourmetrestaurang, har flera utmärkelser för det och nämns också i White Guide. De har öppet alla dagar under sommaren men även för julbord i december.

Sjöbodar i Lörans fiskeläge.

På sommaren flanerar man i hamnområdet, ser på fiskarna som tar hand om och rensar sin nyfångade fångst, tittar in i någon av bodarna på jakt efter souvenirer eller går till det lilla galleriet med hantverk vid infarten till Löran. Snart kan man besöka ett fiskarmuseum, som hamnföreningen ska iordningställa i den gamla isboden, eller se på Häggarnas gamla snibb.

Några besökare passar på att köpa rökt fisk eller någon inläggning i rökeriet, medan solbadarna letar sig ut på klipporna. Ett kapell från 1624 ligger sydväst om hamnen och är kulturhistoriskt intressant. Några gånger om år genomförs gudstjänster, bröllop och dop. Tre stenlabyrinter, som särskilt barn tycker om att leka i, finns också i området. De behöver skötsel för att inte förstöras.

Labyrinten vid parkeringen på Löran.

Vinterlandskapet vid stranden söder om Löran. Foton Ingeli Gagner.

Sommar som vinter kan man gå efter kustlinjen söderut mot det marina naturreservatet Salen eller västerut mot Junibosand. Det saknas information på plats om området Lörudden vilket kan göra det svårt för besökare att orientera sig. Övernattningsmöjligheter är en trång sektor på Löran, men några få sängplatser finns ändå att hyra genom restaurangen.

Lörudden är enligt Sundsvalls kommuns Kustplan en av de fem platser efter kusten som ska omfattas av möjligheten till landsbygdsutveckling. De övriga är Juniskär, Bergafjärden, Skatan och Galtström. De är alla områden med potential för utveckling av boende besöksnäring och annat näringsliv. Kommunalt vatten och avlopp saknas i Löran och är nödvändigt för en utökad besöksnäring.

På gistvallen hänger tvätten från restaurangen på tork.

Fyren vid Lörudden i månsken. Foton Ingeli Gagner

Löruddens hamn har 67 båtplatser. Det är för få! De kommer också att bli färre i takt med landhöjningen! Den har en viss betydelse som service- och nödhamn inom ett vidsträckt kustavsnitt med få hamnmöjligheter och ett ringa serviceutbud. Betydelsen kan öka avsevärt och attrahera fler båtburna besökare om hamnområdet utökas med fler gästplatser och en högre servicenivå för båtfolket.

Det finns en del spänningar i Löran mellan öbor, boende och näringsidkare. Det beror delvis på den genomfarts-, lastnings- och lossningstrafik som finns i hamnområdet och missnöje kring de parkeringsplatser som av gammal hävd nyttjas av öborna vid gistvallen. Framför allt uppstår irritation över söktrafikens (bilister som vill skanna av området genom vindrutan) nonchalans av förbudsskyltar som inte respekteras.

Brämökalven

Brämökalven kallas också för enbart Kalven och ingår i naturreservatet vid Brämön. Vid Kalvsundet finns öns bebyggelse, ett 10-tal fastigheter. Från 1995 och fram till nu har en näringsidkare under namnet Guldkalven bedrivit företagsevent till havs. Med ribbåt har man tagit besökare till sin anläggning på den nordöstra delen av Kalven och till utvalda platser på Brämön. En båtresa, fiske eller havssafari, måltider och övernattnings har varit huvudaktiviteter i verksamheten. Det har varit svårt att erbjuda strandhugg vid Norrhamn och på Sanna på grund av Brämöns otillgänglighet. Guldkalvens verksamhet läggs nu ner, här spelar näringsidkarens ålder en viss roll samt det ointresse och t.o.m. motstånd man upplevt lokalt.

Det är möjligt för besökare att med egen mindre båt och i fint sjöväder ta sig till Kalven. Man får då dra upp sin båt och lämna den i strandkanten eftersom förtöjning vid privata bryggor inte är tillåtet om det inte särskilt överenskommit med ägaren av bryggan. Alternativet är att fråga en av fiskarna om man kan få skjuts. Det finns inga övernattningsmöjligheter för besökare idag, men en enkel övernattningsstuga skulle vara uppskattad.

Några fritidshus på Kalven vid Kalvsundet i bakgrunden. Roland Karlsson och Ulf Westling, båda Den gemensamma hamnkommittén, på Brämösidas sandstrand tillsammans med konsulten Lisbeth Zetterberg. Foto Ingeli Gagner

Med båt på väg från Kalvsundet i slutet av september. Fastlandet vid Galtström i bakgrunden. Foto Ingeli Gagner

Röster om besöksnäringens utveckling

Synpunkter från boende i Löran och på Brämön

Den 12 juli genomfördes två stormöten med för boende och fritidshusägare i Löran och på Brämön. Mötena samlade 40-50 personer var. Det var konsulterna Ingeli Gagner och Lisbeth Zetterberg som informerade om, och förankrade förstudiens arbete, samt uppmanade mötesdeltagarna att bidra med sina synpunkter kring frågeställningarna om ökad tillgänglighet för besökare och behovet av båtplatser. Det kom också många synpunkter och flera frågeställningar lyftes som tagits ad notum och vävts in i rapporten. Någon vecka senare samlades Norrhamnsborna i sitt kapell där Ulf Westling, Sanna informerade om förstudien.

Stormötet i Löran den 12 juli.

Stormötet i Sanna den 12 juli.

Under förstudiearbetet har också en enkät skickats ut till medlemmarna i de olika hamnföreningarna i området, med en särskild uppmaning till kvinnorna att lämna synpunkter. Anledningen till uppmaningen är att den gemensamma hamnkommittén består av nio män och en kvinna och hon inte kan förväntas föra alla kvinnors talan. Om det finns genusbundna skillnader i uppfattning om besökare, båtplatser och den egna miljön kan dessa fångas i en enkät. Den skillnad man kan skönja i resultatet är att männen i allmänhet bryr sig mer om var och när medan kvinnor också lägger med ett hur och vem, samt att kvinnorna förklarar sin uppfattning mer utförligt. Exempelvis om frågan som rör synen på besökare, där ett av svaren från en kvinna var – *Kul med besökare, men vem ska ta hand om städningen efter dem? Inte jag i alla fall!*

I enkätsvaren finns många intressanta kommentarer och upplysningar. Här följer två exempel.

Exempel 1. Fördelar med ny kaj – hamn? Det bör generera fler möjligheter till närings och företagsverksamhet. Skapar sociala och kulturella möten människor emellan. Skapar mer liv och rörelser som för många kan upplevas som positivt. Nackdelar är nästan tvärsäkert mer nedskräpning och förstörelse. Förstörelse kanske motverkas av att mer människor är i omlopp. Folk med förstörelselusta vill ogärna ha vittnen.

Var en ny hamn i Löran skulle ligga har jag ingen åsikt om eftersom det krävs vetenskap om vindar, bottenstruktur m.m.

Jag skulle tycka det vore bra med en samlingsstuga-byggnad på Sanna. Där kunde besökande grupper samlas, söka skydd för regn och oväder. I anslutning till, gärna en enkel servering, gärna typ kaffestuga om någon har intresse att driva något sånt.

Dom som har intresse av Brämön är båtfolk, det vet jag sedan tidigare. När kajen var hel och fungerande kunde det ligga upp till 15 gästande båtar. Även idag försöker båtar lägga till. Just idag har vi två gästande båtar här. Vår och höst kommer det ornitologer hit. Sommarhalvåret brukar det dyka upp folk med intresse för allt som växer, t.ex orkideerna. Brämön funkade bra för folk som bara vill vara. Strosa, se och uppleva.

En turboat vore ju en dröm. Det skulle räcka med två turer/ dagl vår till höst. En på morgon-fm. Då kan folk lätt ta sig hit och en tur på em- tidig kväll.

Exempel 2) Ny hamn, fördelar, att det finns båtplats för samtliga, har själv stått i kö för en plats i 19 år, kön har stått still i 10 år. Som sommarboende på Sanna är det lika ovisst varje säsong om vi skall få en andrahandsplats.

Problemet: Ett regelverk för båtplatsinnehav, som inte håller för en prövning rent juridiskt när platsinnehavare går runt detsamma. Kommunen har gjort det lätt för sig genom att lämna ut det till Hamnkommittén på Löran. Oengagerat från kommunens sida att inte ens bidra med en avtalstext, som håller en juridisk prövning av innehavares beteenden.

Röster från Löran, besökare och entreprenörer

Konsulten Lisbeth Zetterberg har också samtalat med många olika intressenter i förstudien. En del av dessa kommentarer finns samlade här.

Röster från entreprenörer:

Röster från besökare

Röster från Löran

Möjligheterna

Besökarna

Förstudien har identifierat många olika besökargrupper som kan vara intresserade av att ta sig till Brämön. Det är

- naturturister som ”friluftsmänniskor”, vandrare, ornitologer, botaniker, biologer, fiskare, solbadare och dykare.
- kulturmiljö-, antikvariskt, historiskt och religiöst intresserade.
- företagsgrupper och föreningar för tematiska guidningar, kurser och grön rehabilitering.
- konstnärer som vill måla eller skapa annan konst med inspiration från natur- och kulturlandskapet
- jägare för jakt på älg och småvilt

De flesta av dessa behöver hjälp att ta sig från Löran, eller någon annan plats efter kusten, till Brämön. Vid fint väder under högsäsong och helger kan man mycket försiktigt räkna med att minst 25-30 personer per dag vill besöka ön, och vid lågsäsong eller sämre väder 5-10 personer dagligen. Det är dels turister som kommer via Kustvägen och dels besökare från Sundsvallsområdet. Med övernattningsmöjligheter kommer antalet besökare att bli högre. Om Brämön blir känt som ett tillgängligt besöksmål kan man räkna med ännu fler besökare under såväl hög som lågsäsong. Med avgränsningen natur- och kulturmiljöintresserade är besöksunderlaget tillräckligt stort från slutet av maj till slutet av september för att arrangera reguljär turtrafik till Brämön.

Många är som tidigare nämnts kustseglare och båtturister med egen båt och de kommer av egen kraft så snart det är möjligt att angöra en brygga.

Det finns anledning att tro att det delvis är samma kategorier besökare som tar båten till Ulvön, 3 mil sydost om Örnsköldsvik. Ulvön har årligen mellan 50-70 000 besökare. Många åker från fastlandet på morgonen och återvänder på eftermiddagen. De hinner då flanera på bygatan i fiskeläget, ta en titt på kapellet, gå upp till fyren, äta lunch eller fika, för att avsluta sitt besök med att köpa en surströmmingsburk eller souvenir innan man åker tillbaka igen. En del stannar på hotellet för att kunna vara kvar ytterligare några dagar. Andra väljer ett mer spartanskt boende och hyr en enkel stuga utan bekvämligheter i kulturresevatet Sandviken på andra sidan Ulvön. En servicebyggnad med toalett, och möjligheter till dusch och disk finns en bit från stugorna. Att hyra en stuga kostar 2 500-3 000 kr per vecka eller 500 kr/dygn.

Ön Trysunda, inte långt från Ulvön, är liksom Brämön ett naturreservat och har ett av de bäst bevarade fiskelägena i Höga Kustenområdet. Ön är välbesökt och här finns ett vandrarhem och några stugor för uthyrning. Det är Länsstyrelsen som tillsammans med Statens Fastighetsverk, och på samma sätt som med Sandviken, satsat resurser i enkla övernattningsstugor och information om området för att tillgängliggöra Trysunda för allmänheten. Hit kommer man med samma turboat som till Ulvön för att ta del av naturupplevelser och fiskelägets charm och historia. En bädd på vandrarhemmet kostar 250 kr/natt.

Salen

En del av dem som gärna besöker Brämön, när ön blir tillgänglig, är också en målgrupp för kustområdet kring det marina naturreservatet Salen, några km söder om Löran. Där kan man bland annat se landhöjningens påverkan på de grunda havsvikarna.

En grund havsvik och en stig i det marina naturreservatet Salen, söder om Löran. Foton Lisbeth Zetterberg.

Det är ett viktigt rekryteringsområde för fisk, d.v.s. är fiskynglens barnkammare. Här finns också mycket sjöfågel. I naturreservatet finns Grönviksmyran, en stor och värdefull myr, klassad som Natura 2000. Att ta sig till Salen till fots från Löran tar ett par timmar, men med bil endast en kvart. Här finns ingen möjlighet till övernattnig, annat än med eget tält, alternativt husvagn, eller husbil. Den som går till fots följer en kuststig förbi Telefonviken. Stigen behöver röjas och märkas upp bättre för att dem som inte känner till området lättare ska ta sig fram.

Aktiviteter för besökare på Brämön

Vad kan man då göra som besökare på Brämön? Det finns många stigar som leder till öns olika delar. Huvudstigen som är drygt 3 km går mellan Sanna och Norrhamn. Den bjuder på skiftande skogsnaturtyper och ungefär halvvägs finns en bänk för vila. Från huvudstigen leder en mindre stig österut, via Rudtjärn med låga tallar och myrmark, till en vik som kallas Kalkhamn med mjukslipade hållar.

Rudtjärn och Kalkhamnen. Foton Lisbeth Zetterberg.

Från Kalkhamnen är det möjligt att följa en annan smal stig, intill stranden och en bit in i skogen, till fyren vid Norrhamn på norra delen av ön. Vid klart väder kan man se Sundsvall, Alnön och Härnön, och kanske halvvägs till Finland. Nedanför fyren finns de två fiskelägena Norrhamn och Viken med sina välbevarade hus.

De flesta besökarna väljer sannolikt huvudstigen genom skogen, mitt över ön, för att komma till Norrhamn. Väl framme på norra sidan, en bit från skogsbrynet, möts man av några gamla lador och ett privat uppfört museum med fiskeredskap, fiske- och lotsbåtar. Det är familjen Drougge-Carlberg som skapat det. Här finns segel, nät, motorer och en mängd intressanta ”prylar” som berättar en historia om havets duktiga yrkesmän och hårda tider.

Lisbeth Zetterberg i lots- och båtmuseet. Foton Ingeli Gagner.

Går man ytterligare en liten bit, till vikarna, kommer man fram till bebyggelsen med alla de små husen och sjöbodarna som står tätt vid stranden. Västerut ligger en stor rullstensås och mjuka klippformationer ner mot havet. Går man österut kommer man till fyren och passerar då kapellet. Om man har tur, och någon med nyckel är hemma, kan man få komma in i kapellet. Annars får man betrakta Guds hus från utsidan. Gravstenarna på den lilla kyrkogården berättar att många lotsfamiljer bott på ön. I en lång rad mellan Norrhamn och Viken står dassen. Man samlade sina avträden på samma ställe, med ett dass per familj.

Husen står tätt i Norrhamn. Foto Ingeli Gagner.

En lång rad med dass. Foto Lisbeth Zetterberg.

Det är lätt att bli betagen av den kultur och naturmiljö som Brämöns norra del erbjuder, men var man än går på ön finns mycket att se. Huvudstigen fortsätter söderut ca 1,5 km från Sanna till Kalvsundet. Här finns fina sandstränder och varma sommardagar kan man förvänta sig en hel del besökare som solar och badar. De har tagit sig dit med egen båt eller promenerat från Sanna. Från juli till september är skogen full av bär och så småningom även svamp.

Ett förslag till aktivitet är att skolungdomar får göra utflykter med övernattnig, för att ta del av både natur- och kulturmiljöerna och den lokala historien. Det kan bli spännande dagar med lärare och handledare, vilket ger positiva erfarenheter att bära med sig resten av livet.

Det finns inget matställe på Brämön och därför får dagens besökare själva ta med sig sitt fika och sina måltider.

Reguljär turtrafik

Förstudiens förslag är att starta reguljär turtrafik efter fast turlista med 2 turer om dagen, morgon och eftermiddag/kväll, mellan Löran och Sanna under perioden 15 maj till 30 september. Under högsäsong och vid fint väder kan man lågt räknat anta att minst 25-30 personer per dag vill besöka ön. Mellan 15 juni till 15 augusti kan man därför utöka till tre turer varje dag. Därutöver kan man räkna med 5-10 besökare per dag under maj till september, fler under helgerna och färre under vardagar. Allt under förutsättning att turbåten marknadsförs av Visit Sundsvall och liknande kanaler samt Kustvägen förstås.

Förstudien visar att det finns flera lokala entreprenörer som kan tänka sig att sköta reguljär turtrafik men även kusttrafik med stopp på vid flera fiskelägen. Priset mellan Löran och Sanna kan ligga på upp till ca 400kr/person t.o.r. vilket skulle kunna ge intäkter på drygt 700 000kr för fyra månader. Boende på Brämön bör erbjudas ett lägre pris.

Turtrafik mellan Löran och Sanna, ett räkneexempel:

<i>Period</i>	<i>Resande/dag</i>	<i>Pris t.o.r. kr</i>	<i>Intäkter/dag</i>	<i>Antal dagar</i>	<i>Omsättning inkl moms</i>
<i>15 maj-15 juni</i>	<i>7</i>	<i>400</i>	<i>2 800</i>	<i>31</i>	<i>86 800</i>
<i>16 juni-15 aug</i>	<i>22</i>	<i>400</i>	<i>8 800</i>	<i>61</i>	<i>536 800</i>
<i>16 aug-30 sep</i>	<i>7</i>	<i>400</i>	<i>2 800</i>	<i>46</i>	<i>128 800</i>
					<i>752 400 kr/år</i>

En kommunal subventionering av turtrafiken gör dels att priset kan sänkas och därmed attrahera fler passagerare. Det garanterar också tillgängligheten till Brämön och skapar förutsättningar för uthållighet hos turtrafikoperatörens satsning.

I Örnsköldsvik är det ett helägt kommunalt bolag, Örnsköldsviks Hamn och Logistik (ÖHL) som sköter turtrafiken till bl.a. Ulvön och Trysunda. Här kostar en enkel tur 100 kr mellan Köpmanholmen i Ö-vik och Ulvön, medan t.o.r. kostar 150 kr. Bolaget har även andra verksamheter som gör det är möjligt att hålla relativt låga priser och bedriva turtrafik även vintertid. Då finns en svävare att tillgå. Kommunen ser i ÖHL en utvecklingsresurs för skärgården och de står också som projektägare av Ö-viks satsning *En skärgård i världsklass* som mellan 2009 till 2013 satsar 64 miljoner kr i upprustning av hamnar, nya bryggor och serviceanläggningar i skärgården. Allt för att tillgängliggöra området och för att skapa en bra infrastruktur och goda förutsättningar för besöksnäringen.

Med en ny hamn i Löran och kaj på Sanna är det också möjligt med turer från Skatan, Galtström, Gran, Mellanfjärden etc. och Sundsvalls inre hamn. Ett företag har visat intresse för det senare och man har både tillstånd och den skepparkompetens som krävs för det.

Övernattningsmöjligheter

Det finns inga officiella övernattningsmöjligheter på Brämön och det finns få rum att tillgå även i Löran. Besökarantalet skulle stiga avsevärt på båda platserna om övernattning är möjligt. Många besökare vill också övernatta på ön, inte bara för att få valuta för priset på båtturen, utan framför allt för att hinna se och njuta så mycket som möjligt av ön. Om det blir dåligt väder och turbåten inte kan åka ut till ön för att hämta hem dagsbesökare kommer det att finnas ett behov av en enkel övernattningsmöjlighet så att de inte de blir strandsatta eller att öborna måste komma till undsättning.

Enligt John Granbo, tillsynsansvarig på Länsstyrelsen är det möjligt att bygga två enkla övernattningsstugor med 4-6 bäddar inom naturreservatet. Fastighetsverket liksom Sundsvalls kommun ställer sig också positiv till övernattningsmöjligheter på ön. Efter samtal med Sundsvalls museums antikvariskt sakkunniga, Johanna Ulfsson, framgår att det är önskvärt med en levande kulturmiljö på Norrhamn. Det har varit svårt att få fram uppgifter om det finns oanvända stugor och byggnader på Brämön. Om sådana finns ser man preliminärt från antikvariskt håll och övriga myndigheters sida inga hinder för att de brukas för övernattnig, under förutsättning att den inre och yttre miljön inte förvanskas. Det finns eventuellt några lador i Norrhamn som är nära att rasa samman. De skulle, om fastighetsägarna är intresserade, kunna restaureras med kulturmiljöanslag och göras om till enkla övernattningsstugor. John Granbo tipsade förstudien om nyproducerade stugor av typen skogskoja att uppföra i naturreservatet. Sådana finns bl.a. i Trysunda. Enligt Johanna Ulfsson är de stugorna inte lämpliga att uppföra intill kulturmiljön men kan accepteras i naturmiljö.

Övernattningsmöjligheter är ett måste för att tillgängliggöra ön och för att trygga säkerheten. Att nyttja en stuga och brits ska naturligtvis kosta pengar och priset sätts i förhållande till standard. Brämöborna är positiva till att fler människor får ta del av den fantastiska ön, men man är inte odelat positiva till att stugor och eventuellt ett mindre vandrarhem uppförs på ön. Sannaborna kan tänka sig någon liten byggnad i utkanten av Sanna, medan Norrhamnsborna har svårt att se en lämplig plats i sitt område för övernattande besökare.

Förstudien anser att om offentliga medel ska satsas där lokalbefolkningens privata båtplatser får en lösning samtidigt som gästplats- och nödhamnsbehovet täcks, är det en rimlig motprestation från Brämöborna att de accepterar att övernattningsmöjligheter skapas för besökare på den med statliga medel förvaltade ön.

Sundsvalls museums antikvarie, Länsstyrelsens tillsynsansvarige för naturreservatet och förvaltaren på Statens Fastighetsverk, som alla är positiva till att övernattningsmöjligheter anordnas, vill ha ett samråd med Brämöborna för att utse de bästa placeringarna.

Två små fåhus vid Norrhamn. Möjliga att göra i ordning för enkel övernattnig om fastighetsägarna vill. Foto Ingeli Gagner.

Fastighetsverket kan tänka sig att upplåta mark för ett enklare boende i utkanten av Sanna. Det kan vara ett enkelt vandrarhem och/eller ett par stugor. Man ser då helst att Sundsvalls kommun eller en ansvarsfull entreprenör bygger.

En vidare undersökning måste göras för att identifiera eventuellt ”lediga” stugor, hus och lador, även i fastighetsverkets bestånd.

Förstudiens konsulter föreslår att ett mindre vandrarhem med 5-6 rum eller 20-25 bäddar byggs på höjden ovanför Sanna och att ytterligare två mycket enkla byggnader, med 4-6 bäddar i varje, uppförs i korridoren mellan naturreservatet och riksintresset för kulturmiljö vid Norrhamn. Dessutom kan två skogskojoj placeras inom naturreservatet. På detta sätt kan man ta hand om de olika besökarkategorier som kommer till Brämön, några vill vara för sig själva mitt i naturen, medan andra har ett behov av mer ordnade förhållanden med närhet till andra människor. Besökare har dessutom ett större incitament att betala mer för turbooten om man har möjlighet att stanna några dagar.

Extra sovplatser kan tillhandahållas av en entreprenör i en båt eller flotte vid Sannakajen. Det är inget önskescenario för Sannaborna, men en flexibel och funktionell lösning för både besökare och de företagare som vill satsa på besöksnäringen.

Med tanke på de skiftande väderförhållandena till havs är det också viktigt att kunna erbjuda övernattningsstugor till dem som kommit till ön för en dagsutflykt men som inte kan ta sig tillbaka på grund av vädret, ett slags nödhamn på landbacken. Man kan inte tillgängliggöra ön med turtrafik utan att först försäkra sig om att det finns resurser för övernattningsstugor, eller räkna med att Brämöborna kan öppna sina hem om de förhoppningsvis, och förväntade, många okända besökarna oplanerat måste stanna en natt eller två.

I Trysunda och i Sandviken betalar man 2 500-3 000kr/vecka eller 500kr/natt för en enkel stuga, medan en bädd i ett vandrarhem kostar 250 kr/natt. Samma prisbild skulle kunna råda även här.

Det finns färskt vatten på Sanna så att det räcker för matlagning till de föreslagna enkla övernattningsstugorna på 4-6 bäddar och den förväntade ökningen av båtgäster, men hamnföreningen bedömer att det inte finns tillräckligt för dusch och tvätt eller för den mängd som krävs till ett enklare vandrarhem. Sommaren 2012 infördes vattenransonering men ändå sinade vattnet under juli. Brunnsborring och vattentransporter med turbåten från Löran kan komplettera vattenförsörjningen. Det senare förutsätter att det blir kommunalt vatten till Löran med tanke på att vattenförsörjningen är en trång sektor även där.

Brämöbornas farhåga ligger främst i att ”fel sorts besökare” ser ön som ett ”håll igång-ställe”, lämnar efter sig sopor och förödelse på olika sätt. Det finns fog för den oron och därför är det viktigt att tänka efter vilka faciliteter övernattningsställena ska ha och lägga ett stort ansvar på de entreprenörer som ska tillhandahålla övernattningsstjänsterna. Sandviken på Ulvön och Trysunda är goda förebilder liksom ön Gran utanför Hälsingekusten.

En mulltoa vid respektive övernattningsbyggnad är lösningen för det sanitära och besökaren får räkna med att ta med sina sopor tillbaka till Löran.

Kostnaden för att uppföra ett enkelt vandrarhem beräknas till 1,5 milj kr. Brunnsborring och sommarledning för vatten beräknas till 0,4 milj kr.

Serviceanläggning på Sanna

En mindre serviceanläggning eller hamnstuga på Sanna behövs i första hand för båtfolket som kommer till den nya kajen. Här ska man kunna laga mat, torka kläder och fylla på färskvatten, men även ta en bastu och ladda sin mobiltelefon. Enklare förnödenheter kan också finnas att tillgå här om turbåtens entreprenör eller hamnlaget är intresserad av att tillhandahålla det. Det finns önskemål från Sannabor att byggnaden ska placeras på höjden ovanför Sanna, men ett alternativ kan vara i närheten av kajen. I vilket fall ska det ske efter samråd med berörda fastighetsägare. Förstudien konsulter ser en samordningsfördel i ett samnyttjande och en sammanslagning med vandrarhemmet som också föreslås på höjden. För att nyttja anläggningen erläggs en avgift som går till drift och underhåll. Uppskattat kostnad 0,5 milj kr.

Måltider för besökarna

Tillgången på mat och fika är en av de viktigaste beståndsdelarna i besöksnäringen. Många av dem som kommer till Brämön har säkert med sig en egen ryggsäck med förning för sin utflykt. Andra räknar med att kunna köpa på plats. Här har i första hand rökeriet eller restaurang Lörudden ett ansvar och möjlighet till tilläggstjänster till nuvarande sortiment och menyer. Exempelvis ett hyrkit med kaffetermos och goda mackor för dem som är borta över dagen. Dem som även vill tillbringa kvällen på Brämön kan erbjudas en hel middag med havets läckerheter i låneryggsäckar där koppar, fat o tallrikar återlämnas tillsammans med matrester och annat skräp när man kommer tillbaka till Löran igen. En avslutning med middag på restaurangen är förstås också ett bra alternativ. Om man deltar i en guidad tur eller andra aktiviteter kan måltiderna ingå i arrangemangen. När Brämön blir mer känt som besöksmål kommer säkert andra lösningar att uppstå för att lösa måltidsfrågan.

Information och guidning

Det finns några få skyltar på ön med information om naturreservatet men inget om kulturmiljöerna. När det kommer nya besöksgrupper som inte känner till Brämön behövs mer information än nu. Upplevelsen blir större om man förstår vad man ser och tittar på, exempelvis om bebyggelsen och öns historia, orkidéer, andra växter fåglar och djur. Information behövs också för att visa var man får gå, för att inte komma för nära eller störa på privat mark.

Skylt vid Kalvsundet om Naturreservatet. Foto Ingeli Gagner.

Blå prickar på träden markerar stigen.

Besökarna ska känna sig omhändertagna även om de går omkring på egen hand och därför bör också befintliga mindre stigar märkas upp bättre.

Blå prickar på träd och stenar markerar stigarna idag. Prickarna kan vara tydligare och tätare. En liten folder med karta, vett och etikett och intressant information är också något att erbjuda besökare. Eller varför inte en ”app” i telefonen när mobilnätet är utbyggt. En satsning för att lyfta båtmuseet i Norrhamn med mer information bör också göras. Kostnader för informationsinsatser, museet inkluderat, uppskattas till 0,5 milj kr.

Kustvägens företag eller de företag som ansvarar för turtrafiken kan organisera och erbjuda guidade vandringar på ön för grupper och enskilda besökare. En guide ser till att vandringen sker under ordnade former och berättar samtidigt om ön. Det finns företag som gärna tar på sig sådana uppdrag och ska vara en tjänst som besökaren betalar för. Guidningarna kan göras utifrån olika teman, exempelvis fågelliv, kulturmiljöer och folklivsforskning, geologi etc. Naturligtvis kan även föreningar eller annan organisation anordna guidningar utifrån sina intresseområden, exempelvis kyrkan i samband med gudstjänster i kapellet.

Fiskemuseum i gamla Isboden på Löran

Hamnföreningen i Löran har tagit hand om den gamla isboden i Löran för att uppföra ett fiskemuseum. Föreningen vill dokumentera och visa det moderna/nuvarande fiskets verksamhet liksom det historiska för att bevara och tillgängliggöra det för eftervärden. Inom några år kan det kustnära fisket vara utslaget p.g.a. EU: s förbud av både lax och strömmingsfiske. Syftet är att ge besökarna kunskap om och tillgänglighet till yrkesfiskarnas arbete på havet genom videofilm, foton och annat grafiskt material. Det kräver investeringar i byggnad och inredning, datorer, projektorer och grafiskt material. Att berätta om detta på plats i ett fiskeläge kommer att engagera besökare och göra behållningen större. Samverkan kring museet kommer också att fungera som en viktig sammanhållande social aktivitet för byborna med stärkt självkänsla som bonuseffekt. Kostnaden beräknas till 0,5 milj kr.

Fiskaradeln av Hans-Olof Jonsson, är en utmärkt och intressant bok om livet och människorna i Löran under 500 år som också bör finnas att tillgå för besökare i museet.

Djur på Brämön

Förr hade man med sig kor, höns och får till Brämön. Det gav mjölk, ost, kött och ägg till hushållen som komplement till den fisk som fångades. För att hålla landskapet öppet och för en större besöksupplevelse föreslår förstudien att en del av Norrhamns ängar öppnas upp för sommarbete. Detta kräver att gärdesgårdar sätts upp och att hundägare håller sina vovvar i band. Djuren kan ge ekologiskt kött som kan serveras efter Kustvägen eller på någon krog i Sundsvall. Djurhållning kräver regelbunden tillsyn av djuren och tillgång till färskt vatten. Det kan ge säsongsjobb om det kombineras med arbete på vandrarhemmet, skötsel av stugorna och tillsyn av naturreservatet. Njurunda fårägarförening har många djur och några av dem kan erbjudas bete på Brämön.

Båtplatser och nödhamn för gäster och lokalbefolkningen

Denna förstudie har inte haft uppdraget att projektera några hamn- eller kajläggningar, det har inte funnits ekonomiska medel för det. Däremot har ett arbete lagts ner på att undersöka om det finns något samhällsintresse i eller några argument för utveckling av besöksnäringen genom att bygga de båtplatsanläggningar som den gemensamma hamnkommittén vill ha.

I beskrivningarna ovan av Löran och Brämön finns två genomgående teman

- 1) platserna och området är väl värda att besöka med sin unika och storslagna miljö och är minst lika intressanta som Ulvön och Trysunda i Höga Kusten.
- 2) avsaknaden av båtplatser som i det närmaste omöjliggör ett besök

Det saknas gästplatser för att ta emot kustseglare. De går ogärna in till Sundsvall utan söker natthamn på den raka sträckan längs kusten. Löran skulle kunna vara ett bra alternativ men här finns inga gästplatser och ingen serviceanläggning att tillgå. Sannas kaj på Brämön har haft många gästplatser men är som tidigare nämnt raserad och har angöringsförbud. Närmaste hamnar är Mellanfjärden söderut och Åstön, alternativt Härnösand norrut. Kryssarklubben har en hamn i Lubban men den är inte så lättnavigerad för turistande seglare. Tillsammans kan Löran och Sanna utgöra en Marin portal till Norrland, något som Kultur och Fritidsförvaltningen visat stort intresse för. I dagsläget går Norrlands huvudstad miste om en marknadsföringsmöjlighet hos en målgrupp som istället går värdshus förbi.

Löran och Sanna ligger strategiskt till för kustseglare och kan utgöra en Marin portal till Norrland. Karta Eniro.

Totalt behövs 74 platser i en ny hamnanläggning på Löran! Hamnkommittén har inventerat behovet av båtplatser med hjälp av respektive hamnlag. Behovet av båtplatser i Löran för bofasta och fritidshusboende i Löran, på Brämön och på Brämö Kalv är betydligt större än tillgången. Det saknas 34 platser i Löran enligt hamnföreningens kölista, men underskottet av båtplatser är betydligt större än så när man räknar med behovet av alla gästplatser och alla som fram till idag anser att det inte är någon idé att köa till obefintliga platser.

Fler än 30 % av dem som står i kö för båtplatser på Löran bor på annan ort i Sverige. De har ofta en historisk bindning till platsen och kan vara presumtiva hemvändare till kommunen. I de familjerna finns både ungdomar och vuxna som tillbringat sina somrar på Brämön och som förhoppningsvis gärna flyttar till Sundsvall om det finns jobbopportuniteter. Det blir närmare och gör det enklare att komma ut till sitt fritidsparadis.

En hamnprojektering för Löran genomfördes 2007 av Sweco på uppdrag av Sundsvalls kommun och resulterade då i ett förslag om en hamnanläggning för 76 båtar nordost om nuvarande. Det förslaget har utsatts för kritik av delar av lokalbefolkningen eftersom man dels anser att det är en olämplig placering med hänsyn taget till väder och vind och dels för att placeringen kommer att skapa ytterligare oönskad trafik i området. Fördelen är närheten till nuvarande hamnanläggning och till den restaurangverksamhet som finns i Löran, samt att det skapar ett sammanhållet hamnområde med ökad attraktivitet för besökare. Kostnaden för denna anläggning beräknades 2007 till 8 miljoner kr.

Enligt de undersökningar som genomförts i denna förstudie är den projekterade placeringen direkt olämplig enligt Sundsvalls kommuns antikvariska expert, om man följer de områdesbestämmelser som finns för Löran. Se bilaga. Det finns anledning att anta att ingen antikvarisk bedömning gjordes 2007.

Swecos idé om hamnanläggning. Den har sannolikt inte projekterats utifrån gällande områdesbestämmelser.

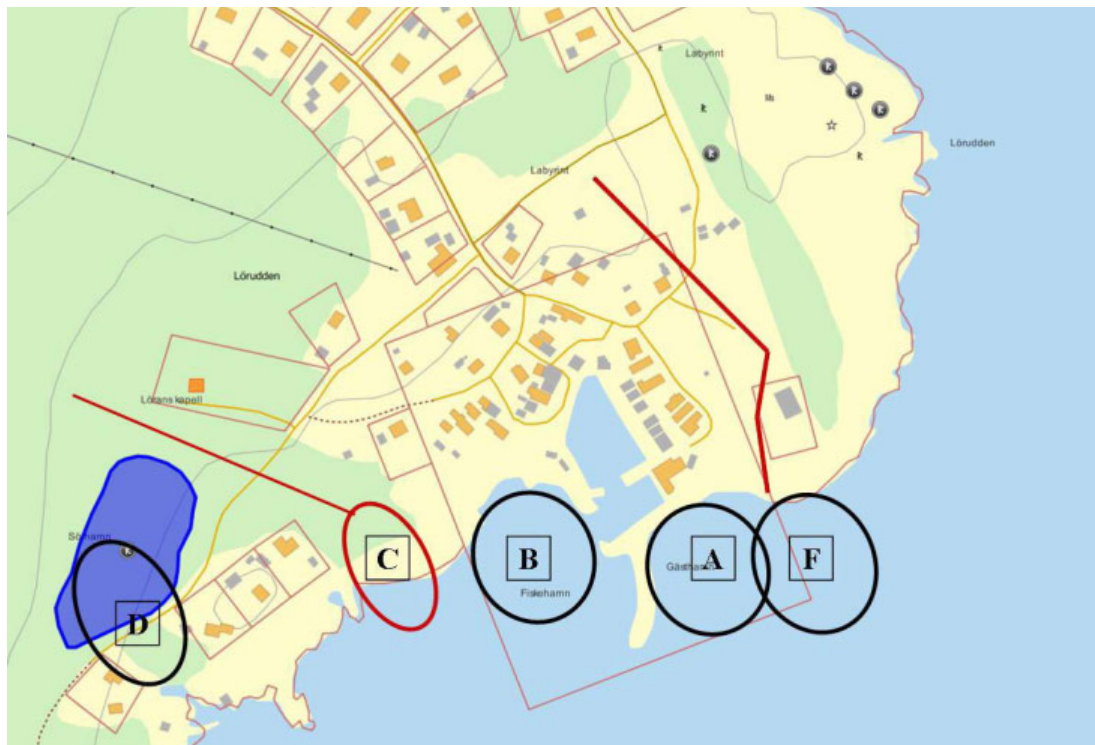
Till höger ett utdrag ur Sundsvalls kommuns Översiktsplan med områdesbestämmelser för Löran från 1996. Den visar att hamnplaceringen i Swecos förslag på föregående sida ligger inom det streckade q-området vilket innebär en historiskt värdefull miljö.

I bilagan Rådgivning inom förstudie från Sundsvalls museum finns en sammanfattning av gällande områdesbestämmelser och miljölagstiftning.

Hamnförslag för Löran

Under förstudiens gång har flera olika förslag, A-F, lyfts fram om var en ny hamn ska ligga. Se nästa sida. Förstudiens konsulter föreslår en hamnplacering för 74 båtplatser vid C, en ny väg till den nya hamnanläggningen samt en parkeringsplats i anslutning till den vägen. Parkeringen placeras väster om både kyrkan och Sörhamn, så att den inte förändrar landskapsbilden. SCA är markägare. En överenskommelse mellan kommunen och SCA är en grundläggande förutsättning för förslaget genomförande. En projektering måste göras så anläggningen blir väl anpassad till de föreslagna utvecklingsmöjligheterna med nöd- och gästhamn, seglingsbart djup och så att den får en rejäl vågbrytare för de ofta förekommande sjöhävningarna. En projektering får beräkna kostnader och vattenverksamhetens verkliga effekter. Hamnanläggningen beräknas av konsulterna till ca 13 milj kr inklusive projektering. Väg och parkering uppskattas till ca 1 milj kr.

Förslag från A till F på en ny hamnanläggnings placering i Löran. Förslag på nya vägar i röd linje. Det blå forminnesområdet markerar Sörhamn, det första hamnområdet i Löran.

(Förslag E saknas på kartan, men ligger till höger om F och är mycket olämpligt med hänsyn taget till väder och vindförhållanden). A är området för det av Sweco projekterade förslaget från 2007. Det finns flera motstående intressen i hamnfrågan från både boende och myndigheter.

En ny hamnanläggning får enligt antikvarie Johanna Ulfsson på Sundsvalls kommun inte ligga för nära eller inkräkta på de områdesbestämmelser som gäller för Löran. Antikvarien förordar område C för en ny hamnanläggning som är något mindre än för 74 båtar och utanför det område som regleras av områdesbestämmelserna.

Med en ny väg mellan kapellet och Sörhamn en bit upp på land, det i blått markerade fornlämningsområdet på kartan, undviks ökande och störande trafikströmmar i fiskeläget. vilket bör välkomnas av de flesta i Löran. Denna placering ger också ett visst våg- och vindskydd från den nuvarande anläggningen. Föreslagen placering innebär en hel del sprängnings och muddringsarbeten vilket tar naturresurser i anspråk. De massorna återanvänds vid byggande av hamnen och vågbrytande pirar.

En hamn får inte skapa onödig och störande trafik, har boende på Lörän sagt i förstudien. Redan idag störs många Löränbor av trafik i "centrum" eller intill deras små hus. Förstudien har fått antikvariens stöd om en ny dragning av vägen mot rökeri och restaurang för att lösa just den problematiken. Om man flyttar vägen, som ligger i anslutning till fastigheterna 162-172, se röd linje mot F till höger på kartan ovan, så kan man återskapa den gamla fastighetsbildningen med gistvall, hus, bod och brygga. Samtidigt kan man förändra dispositionsrätten av den lilla parkeringen så att de bilar som idag står på den lilla parkeringsplatsen och som mestadels tillhör Brämöbor, tilldelas en ny parkeringsyta. Dem som bor i Lörän intill gistvallen bör i stället få ha sina bilar på den lilla parkeringen. Det kan inte vara nödvändigt för Brämöborna att parkera just här när de är på ön, även om det är en yta som de av hävd använder idag. Det viktiga är att de är försäkrade en egen parkeringsplats medan de är på ön.

Serviceanläggning i Lörän

En serviceanläggning/hamnstuga behövs också i Lörän för såväl båtfolk som andra besökare. Här ska man kunna gå på toa, laga mat, torka kläder och fylla på färskvatten, men även ta en bastu och ladda sin mobiltelefon. Drivmedel ska också finnas att tillgå här. De som nyttjar anläggningens faciliteter ska betala för drift och underhåll. Bästa placering för byggnaden utses i samråd med berörda fastighetsägare (kommunen och SCA) och berörda arrendatorer som Löräns arrendatorförening, Löräns hamnförening m.fl. Belysning i området som gör det både attraktivt och säkert är också nödvändigt. Kostnaden beräknas till ca 0,6 milj kr.

Övernattning i Lörän

Även i Lörän behövs fler övernattningsmöjligheter. En obebyggd tomt finns centralt och den kan vara lämplig för ett litet pensionat eller vandrarhem. En husbils- och husvagnsparkering kan också iordningställas. Det kan vara möjligt intill den parkering som finns vid infarten till fiskeläget eller vid den som byggs för den nya hamnen. Att erbjuda övernattningsmöjligheter i Lörän är viktiga satsningar som överlämnas till entreprenörer i området.

En ny kaj på Sanna

Det finns ett akut behov av de 35 platser som hamnagen beräknat i en kajanläggning på Sanna. 20 platser ska vikas åt besökare som vill ta del av natur- och kulturmiljöerna, långväga kustseglare, båtar från distriktet och som nödhamn för dem som har fastigheter i Norrhamn på Brämön. Behovet av en nödhamn för Norrhamnsborna uppstår när hög sjö och nordanvinden gör det omöjligt, åtminstone livsfarligt, att gå iland på Norrhamn. För Sannaborna själva behövs 15 platser. På den nuvarande kajens möjliga förtöjningsställen är vattendjupet endast ca 30 - 50 cm vid normalvattenstånd och är därför är omöjliga att använda. En båtplats är dessutom helt uppgrundad. Detta beror på landhöjningen.

En ny hamn på Sanna måste anpassas för att de föreslagna utvecklingsmöjligheterna med turbåt som ska kunna angöra kajen, men även för att kustbevakningen och turbåtar från andra platser ska kunna få plats. Den ska också kunna fungera som vågbrytare i de ofta förekommande sjöhävningarna och ha tillräckligt seglingsdjup vilket antingen kan kräva muddring eller att kajen byggs längre ut än idag.

Material till en ny kaj kan delvis tas från befintlig anläggning men sannolikt också från hamnbygget på Lörän. Även flytbetong kan komma att användas i en ny kaj. Järn- och stålskrotet från den kollapsade delen fraktas i land och återvinns där. Utan att exakt veta hur en ny kajanläggning ska se ut, (förstudiens uppgift är inte att projektera), men med ett antagande om att den liknar befintlig, med bättre skydd för sydliga vågor och vind än idag, kan man ändå göra en grov beräkning att kostnaden är ca 8 milj kr.

Vågbrytare och muddring i Norrhamn

Förr skyddades bryggor och sjöbodas i Norrhamn av en vågbrytare, s.k. bålverk med kaj för angöring av bl.a. lotsbåtar, se sid. 10 och 11. Stormar och hårt väder har förstört vågbrytaren så att viken ligger helt oskyddad. Så snart det blir dåligt väder med nordliga vindar drar man upp sina båtar på land. Vid riktigt dåliga väderförhållanden förstörs bryggorna och stenkistorna som bildar fundament bryts sönder. Landhöjningen har dessutom gjort det är mycket grunt i inloppet och vid bryggorna, muddring måste kanske kompletteras med sprängning för att större båtar ska kunna ta sig in.

På norra Brämön är man ambivalenta i sin uppfattning om att återskapa vågbrytaren. Å ena sidan vill man ha skydd från vädrets makter för sin egendom, men å andra sidan anser en majoritet av dem att man inte vill ha en angöringsmöjlighet eller vågskydd som lockar utomstående att lägga till eller ligga på redde. Det finns dock några som är av annan åsikt och gärna välkomnar besökare som kommer sjövägen. Man måste ha respekt för den förändrade situation som uppstår med fler besökare, men det bör inte hindra utveckling och bevarande.

Det är förstudiekonsulternas uppfattning att man bör anlägga en ny vågbrytare utanför den gamla för att skydda kulturmiljön från svåra skador. Dessutom sparar det tungt arbete för äldre att ständigt dra upp båtar och renovera sina kajer. Man bör dessutom muddra i viken för att förlänga livslängden på den lilla hamnen. Kostnad för vågbrytare och muddring ca 2,5 milj kr.

Ortofoto över Norrhamn från www.raa.se/fornsok med förslag på vågbrytare.

Det är däremot inte nödvändigt att återskapa en angöringsplats i vågbrytaren, även om konsulterna anser att det är önskvärt ur ett besökarperspektiv. Det finns säkert många som av fysiska skäl inte orkar med en promenad från Sanna, men som ändå skulle vilja besöka Norrhamn och kapellet. Om man använder små båtar och vädret är bra, är det möjligt att redan idag lägga till i Norrhamn för dem som av fysiska skäl inte orkar med promenader från Sanna. Förutom av tillgänglighetsskäl för funktionshindrade finns argumenten att om offentliga medel ger Norrhamnsbor tillgång till båtplatser och nödhavn i Löran respektive Sanna, så bör man återgälda det med ett välkomnande till både skattebetalarna och båtburna besökare.

Effekter och konsekvenser

Den mest positiva effekten av att tillgängliggöra Brämön och kustområdet kommer att uppstå inom besöksnäringen med fler affärsmöjligheter och ökad tillväxt. Hur stor den tillväxten blir är naturligtvis svårt att bedöma. Nationell turiststatistik visar att varje turist eller privat besökare i vårt område i genomsnitt spenderar ca 500kr/dag, att jämföra med ca 1 600kr för affärsbesökare. Här kan vi konstatera att sedan Kustvägens företag inledde ett samarbete år 2005, och med 3,6 miljoner i offentligt projektstöd, har den prognostiserade omsättningen på en 10-årsperiod fördubblats. Det slår också positivt på kommunens och statens skatteintäkter som ökar i samma takt. 2005 räknade Kustvägen med att överlämna 60 miljoner kr i skatter på tio år. Vid en avstämning i 2011-års resultat- och balansräkningar är prognosen 115 miljoner skattekrönor på 10 år. Ett tillgängligt kustområde vid Löran och Brämön med fina upplevelser för besökarna kommer att förbättra dessa siffror ytterligare, eftersom ju fler aktiviteter och upplevelser som kan erbjudas efter Kustvägen och inom kommunens gränser, ju fler besökare blir det. Det ger i sin tur underlag för fler företag, expansionsmöjligheter i befintliga och arbetstillfällen.

Vid intervjuer med i första hand företagare i området och andra delar av kommunen står det klart att det finns många affärsidéer. Förstudien kan inte avslöja vilka idéer respektive företag har. Det är konfidentiell information som de själva får presentera när tiden är mogen. Man kan ändå räkna med att det handlar om friluftsbaserade aktiviteter där besöksnäringens företag står för transporter, guidningar och måltider i ett paket, som exempelvis säsafaris med strandhugg och tilltugg, dykarkurser, fiska och tillaga din egen fångst. Några företag kommer att erbjuda temaguidningar som om fågellivet, floran eller kulturmiljön, medan en samarbetspartner står för transporten. Uthyrning av övernattningsrum kommer det också att bli. Drivmedelsförsäljning, båtuthyrning och kurser i hantverk är andra förutsägbara tjänster. Fler vill konferera i närheten om det kan kombineras med friluftaktiviteter av olika slag. Restaurangerna (inte bara i Löran) och campingplatserna efter Kustvägen får fler gäster om det finns mycket att se och göra, och om entreprenörerna kan paketera det på ett attraktivt sätt. En satsning på infrastrukturen skapar förutsättningar och det är upp till företagen att ta hand om möjligheterna.

De flesta förändringar och förbättringar har också en baksida eller för med sig negativa effekter. Ju fler människor som rör sig i ett område, ju större slitage och risk för intång på privat mark. Alla har inte heller kunskap om eller ens bryr sig om att visa hänsyn till natur- och kulturmiljöer eller andra människor. Därför är det lätt att sätta sig in i den belägenhet som Brämö- och Löransbor kan uppleva med ökade besöksströmmar. De kommer från ett läge där man är nästan ensam i sitt paradiset, åtminstone lever där med kända grannar, till att inte veta vem som stryker förbi fönsterrutan på kvällen.

Uppträder alla besökare varsamt med elden eller finns risk för okontrollerade bränder utan tillgång till brandbekämpning och räddningsstyrkor? Finns risk för att vattnet förorenas? Vem plockar tomma petflaskor och aluminiumburkar, engångsgrillar och plastpåsar?

Ökad tillgänglighet och bättre service gör att fastighetspriserna stiger i höjden. Bra för den som vill sälja, negativt vid arvskiften om syskon ska lösas ut. Det kan innebära att ingen i familjen har råd att bo kvar i en stuga som gått i arv i generationer.

På Löran behövs, med eller utan en ökad besöksnäring, både kommunalt vatten och bättre avloppslösningar än idag. Så småningom kommer alla att tvingas till en anslutning och då hamnar många i ekonomiska trångmål eftersom man endast har ett arrende att luta sig emot och saknar möjlighet att inteckna fastigheten. Med ökade marknadsvärden kan det också bli svårt att friköpa sina tomter från kommunen för en rimlig privatekonomisk nivå.

Skatan är ett exempel där fastighetspriserna skenat sedan servicegraden ökat och man fick tillgång till restaurang och pensionat. Biltrafiken var också en period besvärande. Det har lösts genom parkeringar utanför samhället och besökarna lär sig snabbt att promenera en bit. Belöningen är att få flanera på bygatan i lugn och ro utan biltrafik som stör.

Även om en besöksnäring utveckling i Löran och på Brämön också kommer att ha sina avigsidor kommer fördelarna att överväga med ökade företagsintäkter och sköna skattekronor, kommuninnevånare som får tillgång till ett ”nytt” rekreationsområde, en mer attraktiv kommun att leva och bo i, båtplatser till alla, reguljär turtrafik och ökad servicegrad vid vägs ände och vid Medelpads östligaste ö.

Förvaltning, drift och underhåll

Sundsvalls kommun äger fastigheten Sundskogen 1:2. Inom fastigheten finns Löruddens hamn. Fördelning av båtplatser och tillsyn sköts av Lörans hamnförening enligt ett samarbetsavtal med kommunen. Underhållet är eftersatt och därför har hamnen förfallit. Kajerna behöver åtgärdas och stora stenblock har rullat ut i farleden. Kommunen har i en överenskommelse med båtplatsarrendatorer och Lörans hamnförening under 2012 lovat att vidta åtgärder för upprustning så att funktionen som småbåtshamn bibehålls.

För att finansiera en ny hamnanläggning med strukturfondsmedel krävs att kommunen är jordägare. Därför måste en överlåtelse av marken från den nuvarande ägaren SCA göras. En ny hamnanläggning i Löran innebär ett utökat ansvar för kommunen. Konsulterna föreslår ett liknande samarbetsavtal för den nya hamnen som för befintlig som innebär att Lörans hamnförening sköter fördelning av båtplatser och tillsyn.

På Sanna råder ett liknande förhållande som i Löran, men här mellan Statens Fastighetsverk som är förvaltare av Brämön och Brämökälv och Sanna Intresseförening som sköter fördelning av båtplatser och tillsyn.

Genom kaj- och hamnavgifter från besökare finansieras en del av driften och underhållet för anläggningarna och övriga medel skjuts till från respektive fastighetsägare vid behov.

En underhållsplan tas fram för samtliga anläggningar i samband med projekteringen.

Företag eller annan organisation som anordnar aktiviteter och erbjuder övernattningsställen har ett ansvar för att informera kunder och deltagare om vett och etikett i kultur- och naturmiljöerna. Det innebär att inte slösa på eller förorena vatten, inte vara ovarsam med eld, inte lämna skräp och avfall efter sig, inte störa häckande fåglar etc. Det ska vara verksamhetsutövarens ansvar att återställa de områden som besökare eventuellt förstör i samband med organiserade aktiviteter, om man inte lyckas identifiera ”marodören” förstås.

Kostnader och finansiering

Kostnader

Kostnaderna för kaj och hamnanläggning, vågbrytare och andra infrastrukturella satsningar är naturligtvis omöjligt att beräkna om man inte bestämt hur de ska se ut. Ändå vågar sig förstudien på en uppskattning som bygger på erfarenheter från andra förstudier och projekt, byggkunskaper och sunt förnuft. Syftet är att ge en fingervisning om vilka investeringsnivåer en satsning på besöksnäringen efter kusten kan landa på.

Investering / aktivitet	Kostnad SEK
Hamnanläggning Lörän inkl. projektering och MKB	13 000 000
Hamnanläggning Sanna inkl. projektering och MKB	8 000 000
Vågbrytare, muddring av hamnbassäng Norrhamn inkl projektering och MKB. OBS angöringsmöjlighet ej inräknad.	2 800 000
Nya vägar och parkeringsplats i Lörän	1 000 000
Enkelt vandrarhem i Sanna för 20-25 bäddar	1 500 000
Servicehus i Sanna, borrning av vatten och vattenledning	900 000
Mulltoa Brämön, 6st	300 000
Övernattingsstugor 4st, varav två i naturreservatet	1 000 000
Restaurering av lador i Norrhamn till gästhus för uthyrning av fastighetsägaren	300 000
Information, skyltar, marknadsföringsmaterial och presentationsmaterial för lotsmuseet etc.	400 000
Servicehus i Lörän	600 000
Fiskarium i isboden i Lörän	500 000
Projektledning för genomförande av infrastrukturprojekt	2 000 000
Diverse anpassningar för funktionshindrade samt spångar och märkning av stigar	300 000
Övrigt oförutsett	<u>1 000 000</u>
Summa investeringar	33 600 000

Finansiering

Det är efter en överenskommelse med Sundsvalls kommun, Länsstyrelsen i Västernorrland, Statens Fastighetsverk, näringsidkare i området och Den gemensamma hamnkommittén som förstudien har genomförts. Intentionen från de offentliga parterna har varit att ta reda på om det är möjligt att tillgängliggöra Lörän och Brämön som en resurs för besöksnäringens utveckling och få en bild av vilka insatser som krävs för det. De har samtliga ett uppdrag som myndigheter att skydda natur- och kulturmiljöer för kommande generationer och skapa förutsättningar för tillväxt där det är möjligt.

Förstudien visar att det är både möjligt och önskvärt att satsa 33,6 miljoner kr för att låta fler människor ta del av de storslagna miljöerna på Brämön och i Lörän och ge besöksnäringen en skjuts framåt. För boende och fritidshusägare är det dessutom nödvändigt att en satsning på båtplatser görs.

Förstudiekonsulternas föreslår

- en projektering av hamn, kaj, vågbrytare, vägar och parkeringsplatser med miljökonsekvensbeskrivningar i samråd med boende, fastighetsägare, förvaltare, antikvarisk expertis och andra intressenter
- ett genomförande i ett sammanhållet projekt. Sundsvalls kommun är den naturliga projektägaren eftersom det handlar om landsbygdsutveckling i kommunen.
- att finansieringen fördelas på kommunen, Länsstyrelsen, Statens Fastighetsverk, Landsbygdsmedel och Landstinget (som har ett uppdrag för regional utveckling) med stöd av strukturfondsmedel från EU: s regionala fond i kommande programperiod. Privata medel kan tillföras genom exempelvis Allmänna arvsfonden eller Sparbanksstiftelsen.
- att även förankra ett genomförandeprojekt med andra myndigheter och organisationer för att rekrytera kompletterande finansiärer som exempelvis Naturvårdsverket, Sjöfartsverket och Trafikverket

Det krävs beslut i laga ordning från respektive finansiär utifrån vilka tillgängliga medel som respektive myndighet och privata finansiärer kan satsa.

Finansiär	Finansiering kr
Statens Fastighetsverk	3 900 000
Länsstyrelsen, från kultur- och naturmiljöanslag, samt näringslivsutveckling	3 800 000
Landsbygdsmedel	3 500 000
Landstinget	1 100 000
Sundsvalls kommun	4 000 000
Strukturfonderna	16 300 000
Privat, bl.a. Sparbanksstiftelsen och Allmänna arvsfonden	<u>1 000 000</u>
	33 600 000

Som jämförelse och förebild finns Örnsköldsviks infrastruktursatsning *En skärgård i världsklass* där man de senaste fyra åren satsat 64 miljoner kr. 22 miljoner har kommunen själv satsat, 10 miljoner kommer från andra nationella finansiärer (Länsstyrelsen, Vägverket Naturvårdsverket och närliggande kommuner) och resterande 32 från Strukturfonderna. Förutom bättre tillgänglighet till skärgården och ökad tillväxt inom besöksnäringen får Ö-viks kommun också ett stärkt varumärke som positiv effekt av satsningen.

Kramfors och Härnösands kommuner har också kommit igång med sina skärgårdssatsningar. Även här är strukturfonderna största finansiär. I Kramfors kommun satsar man på renovering av en brygga i Häggvik och ett servicehus för båtfolk för 3 milj kr och Härnösand har ett projekt för Norrlandskustens bästa gästhamnar för ca 6 milj kr. De satsar bl.a. på en ny gästhamn vid Simhallen med en serviceanläggning och en angoringsplats på Skeppsbron. Båda kommunerna är också medfinansiärer i Örnsköldsviks projekt.

Några ord om förstudien

Förstudien har genomförts under perioden 1 februari – 31 december 2012 med medel från Leader Mittland och privat finansiering. Den har haft en budget på 265 000 kr inklusive moms, som också upparbetats så när som på 476kr. Den gemensamma hamnkommittén för Löran, Brämön och Kalven har också lagt egen tid motsvarande 76 650 kr. Stormöten och särskilda arbetsmöten med hamn- respektive damnkommittén har genererat ytterligare medfinansiering i tid motsvarande 35 000 kr.

Det är Framtidssporten AB genom affärsutvecklingskonsulten Ingeli Gagner som efter önskemål från myndigheter och Den gemensamma hamnkommittén utfört uppdraget tillsammans med Lisbeth Zetterberg, Z-Consulting, båda verksamma i Sundsvalls kommun.

Fakta och underlag för arbetet har hämtats in genom olika undersökningar, ett flertal arbetsmöten i Sundsvall och Löran med Den gemensamma hamnkommittén, två stormöten i juli som totalt samlade drygt 90 personer, ett informationsmöte på Norrhamn med ca 20 deltagare. Via enkäter och telefonsamtal har synpunkter också hämtats in från berörda i Löran, Brämön och Kalven. Konsulterna har särskilt frågat efter kvinnornas synpunkter och har fått stort gensvar. Män och kvinnor kan ha ett något skiftande språk, lite olika argument och ser olika på möjligheter och problem. De skillnaderna har noterats och är invävda i de förslagna åtgärderna. Intervjuer och samtal har hållits med näringsidkare i Löran, efter Kustvägen på Kalven och företagare med bas i Sundsvall, Örnsköldsvik och Nordanstig.

Johanna Ulfsson vid Sundsvalls museum har varit rådgivande vid antikvariska frågor och John Granbo har företrätt Länsstyrelsen i frågor om naturreservatet Brämön med Kalven. Båda har kommit med konstruktiva förslag för att hitta lösningar för att tillgängliggöra området för besökande.

Vidare har samtal förts med Lennart Casteryd, förvaltaren av kronoholmen Brämön vid Statens Fastighetsverk, Johan Klockar Öhrnell, samhällsstrateg vid Sundsvalls kommun, Erland Solander, stadsbyggnadsnämndens ordförande, samt Reinhold Hellgren, ordförande i Kultur och fritidsnämnden. Samtliga har varit mycket positiva till de förslag som presenterats.

Det är alla dessa samtal och kontakter som format förstudiens slutsatser och resultat. Genomgående har förstudiens konsulter mötts av en mycket positiv syn på att tillgängliggöra kustområdet och besöksnäringens möjligheter till utveckling!

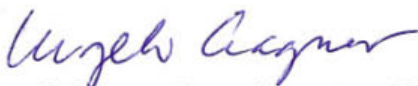
Tack för alla synpunkter och idéer

♥ Vi vill tacka alla boende och fritidshusägare i kustområdet, företagare och andra som på olika sätt, ibland anonymt, bidragit till resultatet i förstudien genom enskilda samtal, enkätsvar och deltagande i förstudiens olika möten! Er insats har varit mycket värdefull!

Ett särskilt tack till

- ♥ Den gemensamma hamnkommittén för Löran, Brämön och Kalven
- ♥ Ulf Westling och Roland Karlsson som styrgruppens och den gemensamma hamnkommitténs starka och trygga företrädare
- ♥ Johanna Ulfsson, Sundsvalls kommun för råd och kunskap om kulturarv och lagstiftning
- ♥ Johan Granbo, Länsstyrelsen Västernorrland för tips och idéer om naturreservatet Brämön
- ♥ Lennart Casteryd, Statens Fastighetsverk för samtal om möjligheterna på en kronoholme
- ♥ Hans-Olof Jonsson för den kunskap som han förmedlat i boken om Fiskaradeln på Löran
- ♥ Frank Carlberg och Inger Drougge-Carlberg för information och bilder om Norrhamn
- ♥ De privata finansiärerna och Leader Mittland som gjort förstudien möjlig

Njurunda den 10 januari 2013

Ingeli Gagner, Framtidssporten AB

Lisbeth Zetterberg, Z-Consulting

Lisbeth Zetterberg t. v. och Ingeli Gagner på väg från stormötet på Brämön den 12 juli 2012. Foto Ulf Westling

Bilagor

- Rådgivning inom förstudie. Kulturmiljövärden. Sundsvalls Museum
- Beslut bildande av Brämöns naturreservat, Sundsvalls kommun, Västernorrlands län
- Bremö- Norrhamn fiskeläge, lots- och fyrplats

SUNDSVALLS MUSEUM

Rådgivning/inom förstudie.

Kulturmiljövården

Objekt:	Riksintresseområde Brämön, Sanna lotshamn samt Lörans fiskeläge.
Kommun	Sundsvall
Församling	Njurunda
Uppdrag	Rådgivning gällande Kulturmiljövården till ”Förstudie behov av åtgärder för att tillgängliggöra kustområde vid Löran och Brämön för besöksnäring”
Handläggare	Johanna Ulfsson / Antikvarie Sundsvalls museum
Besök på plats:	2012-11-30

SYFTE

Att identifiera kulturhistoriska värden viktiga att beakta vid arbetet med att se på vilka möjligheter som finns att tillgängliggöra kustområdet vid Lörän och Brämön. Vad är möjligt och orimligt att tänkas sig göra utan att förringa eller göra skada på befintliga kulturvärden.

Lörän- Ny båthamn och utökad parkering övernattning.

Brämön – Ny båthamn vid Sanna samt övernattningsmöjligheter i Sanna och Norrhamn

ALLAMÄNNA FÖRSUTSÄTTNINGAR - LAGSTIFTNING OCH KULTURVÄRDEN

Plan och Bygglagen (2010:900)

A-område Sundsvalls Kommuns Kulturmiljöinventering

Brömön (Norrhamn, Viken, Sanna) och Lörudden är också klassat som A-område i kommunens Kulturmiljöinventering vilket innebär: ”Miljö eller enstaka byggnader, där byggnadernas enskilda värden bedöms så stora att högsta antikvariska hänsynstagande är motiverat vid förändringar och bebyggelsekompletteringar” och skyddas enligt Plan och Bygglagen genom generella och specifika hänsynstaganden i § 13-17 som bland annat säger att en byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas, vidare att ”underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt. Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras.” (PBL 2010-900 kap 8 § 13-17)

Lörudden omfattas av Områdesbestämmelser.

Kulturminneslagen (1988:950) Inom samma område finns även Lörans kapell samt Sörhamn som är klassad som fornlämning och rester efter Lörans äldsta hamn och skyddas enligt §1-2 samt §4 Lagen om Fornlämningar, Lagen om Kyrkliga kulturminnen.

Lörudden är ett av områdets mest välbevarade fisklägen med anor från 1500-talet. Stora värden ligger i områdets struktur och karaktär med relativt homogen bebyggelse kring den gamla naturhamnen. Här utgör element som Bostad, bod, brygga och båt utgör en väsentlig del i upplevelsen av fiskelägets traditionella bebyggelse och infrastruktur. Viktiga element att bevara utöver byggnadernas karaktär vilket kännetecknas av dessa material och utförande och regleras av

Områdesbestämmelserna är; vägsträckningar, gistvallar, mindre grönområden samt element som påminner om området ursprungliga huvudverksamhet fisket.

Hela området omfattas av strandskyddet (Miljöbalkens 7:e kap). Samt har q-plan enligt kommunens områdesbestämmelser.

Brämön – Riksintresseområde för Kulturmiljö - Miljöbalken (1988:808)

Norrhamn och Viken på Brämön ingår i riksintresse för kulturmiljövården med motivering att fiskeläget idag är ett av de äldsta bevarade fiskelägena sedan fjärrfiskets tid omnämnt sedan 1400-talet med välbevarad bebyggelse, fyrvaktarbostad, fyr. Lotsstuga och hamnområdet med bibehållit sin ursprungliga karaktär. Området skyddas enligt Miljöbalken 3:e kapitel som **kräver god hushållning samt största hänsyn till områdets natur och kulturvärden** enligt 1, 2 och 6 §.

Skötsel: I området gäller största antikvariska hänsynstagande vid om eller tillbyggnad och kräver tillstånd från länsstyrelsen. Vid underhåll och vård av bebyggelsen hänvisas till Länsstyrelsens skrift ”Bremö-Norrhamn fiskeläge, Lots- och fyrplats Kulturmiljö att vårda och bevara”

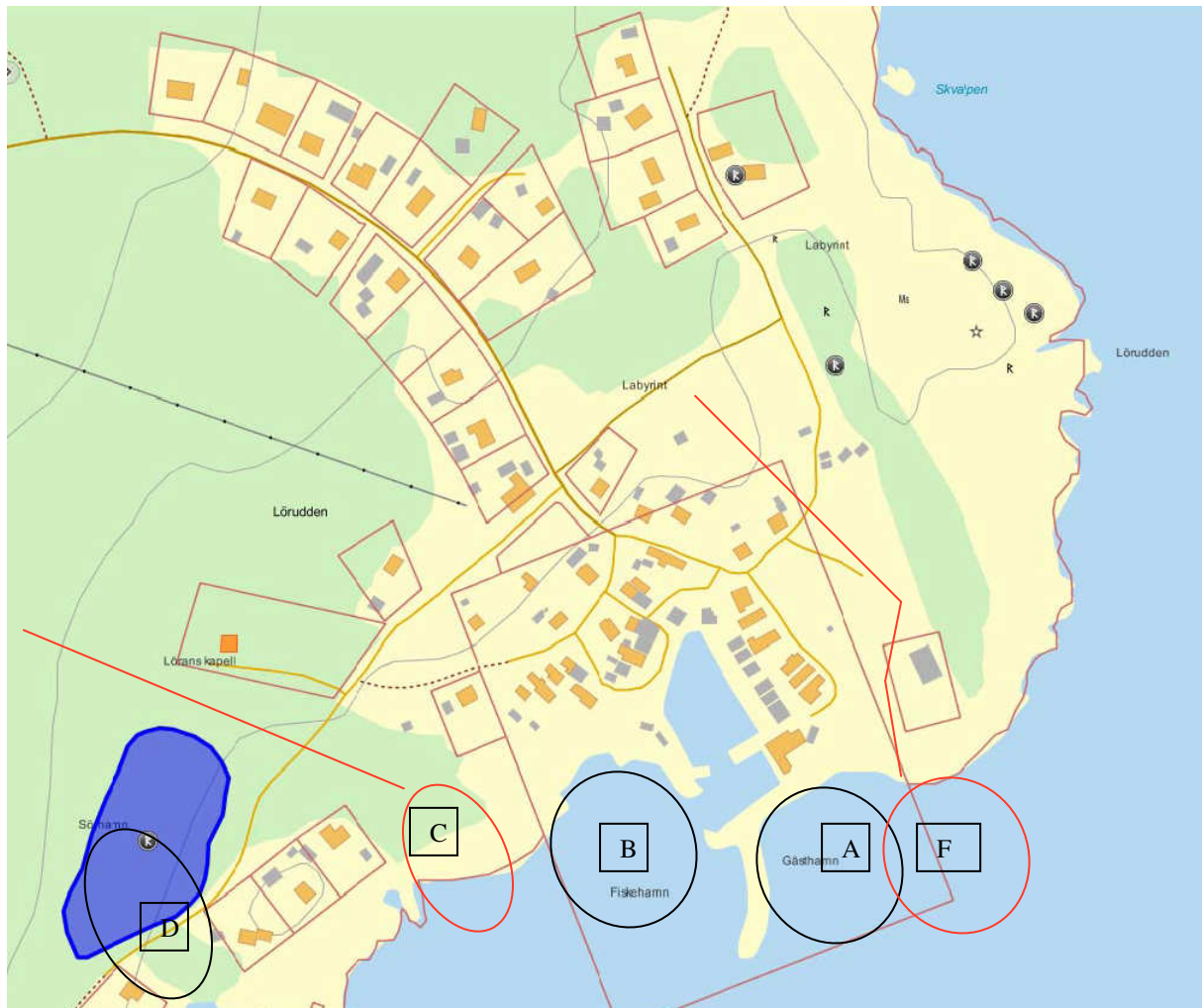
Nybyggnation är ej att rekommendera om andra möjligheter finns.

Naturreservatet Brämön Intill Området ligger Brämön Naturreservat vilket skyddas enligt Miljöbalken. Skötselplan och skyddsföreskrifter gäller för området.

Omfattas även av **PBL** enligt beskrivning ovannämnda kulturmiljöinventering.

NYTT HAMNOMRÅDE LÖRUDDEN

Det finns önskemål att utveckla området för besöksnäringen samt att koppla samman området med Brämön, vilket skapar behov av fler båtplatser, ca 75 st. Flera områden har utpekats:

Antikvarisk reflektion

De fem alternativen som presenterats på ny hamn av denna storlek påverkar kulturmiljön i området betydligt. En hamn av denna sådan storlek med 75 platser, är svårt att integrera i området utan att den ”tar över” och påverkar områdets genuina karaktär negativt. Skulle flera alternativ på storlek presenteras kan förhållandena förändras. Detta utlåtande är utifrån detta förslag om 75 platser.

Alla alternativ har sina för och nackdelar men mycket hänger på hur gestaltning, och särskilt storleken på anläggningen slutligen blir och hur den smälter in i miljön. Två av de presenterade förslagen är mer lämpliga att utreda vidare ur kulturmiljösynpunkt.

Lörans fiskeläge har av kommunen bedöms vara så värdefull att områdesbestämmelser upprättats för att öka förutsättningar för bevarande av de historiska spår och värden som finns i området. Det innebär att man tagit ställning för bevarande av dess unika egenart inom planlagt område och alla större mark- eller byggnadsåtgärder i direkt anslutning till det området påverkar de kulturhistoriska värden negativt och bör därför undvikas. Vad det gäller placering av nytt hamnområdet av denna storlek är det därför egentligen bara alternativ, **F**, som minst påverkar fiskelägets egenart och speciella karaktär och skapar bästa förutsättningar för att titta närmare på. Alternativ **C** är också ett sådant område, men om det går att integrera en så stor hamn om 75 platser på ett smakfullt sätt bör utredas vidare.

Övriga alternativ ligger inom planlagt område (A och B) eller i direkt påverkan på fornlämningsområde (D). Alternativ C och F har också bästa förutsättningarna för att lösa frågan gällande parkering samt anslutningsväg till hamnområdet utan direkt påverkan på närliggande bebyggelse och närboende.

- Största varsamhetskrav gäller avsett placering, utförande eller gestaltning för nya vägsträckningar, hamn eller bebyggelse i Löran enligt gällande lagstiftning. Stor hänsyn och varsamhet måste tas gällande utformning/gestaltning och placering av ny hamn för att integreras och anpassas till närliggande q-plan, fiskeläge och fornlämningar.

Antikvariskt resonemang för alternativ A, B, C, D och F

D Området strax norr om äldsta hamnen Sörhamn

Antikvariska värden Längst söderut ligger inloppet för Lörans allra tidigaste hamn. Området ligger på fornlämningsområdet Sörhamn och i närheten av byggnadsminne Lörans kapell. Här finns också äldre vägsträckning mot Telefonviken. Vid eventuell förändring av området bör extrem varsamhet anpassning råda gentemot gällande lagstiftning.

- Området är avskilt från dagens fiskeläger och utgör en vacker historisk plats och är ej lämplig att exploatera.

C Området mellan fiskehamna och Sörhamn

- Området ligger i en korridor mellan bebyggelse och kulturlämningar och är ett av de alternativ som gör minst påverkan på kulturmiljön planlagt område reglerat av områdesbestämmelser. Åverkan på befintlig väg förbi kapell bör ej ske, men ny mindre vägsträckning (lika befintlig) kan dras upp genom skogen mot stora vägen, mellan Kapell och fornlämning utan att göra åverkan eller skada närliggande kulturmiljö. Parkering bör i så fall ligga avskilt från kapell och fornlämning en bit sydväst om kapellet.
- Om hamnen förläggs i strandkanten en bit upp, integreras den i växtlighet och delar av strandlinjen kan bibehållas. Storleken på hamnen bör anpassas efter vad området har för förutsättningar och stor hänsyn och varsamhet bör visas till närliggande bebyggelse och tomter.

B Området strax söder om nuvarande hamn

Området ligger inom q –plan och regleras enligt områdesbestämmelser samt angränsar till Lörans kapell samt Sörhamn som är klassad som fornlämning. Här finns också tät bebyggelse, bevarad gistvall, äldre vägsträckning och pir mot nuvarande hamn. Dessa värden är betydelsefulla och mycket viktiga att bevara utöver bebyggelsen som regleras av områdesbestämmelserna. Kulturvärdena mellan befintlig vägsträckning (mot kapellet) och strandkant bedöms vara mycket svåra att bevara om föreslagen hamn skulle placeras i området.

- Ny hamn är inte att rekommendera i så nära anslutning till bebyggelse eller q-plan och fiskelägets genuina karaktär.

A Området utanför nuvarande norra piren, intill Restaurang Lörudden

Området ligger i direkt anslutning till äldre hamnen, dess bebyggelse och bevarade gistvallar av högsta antikvariska betydelse. Viktigt för området är även strandremsa och kontakt med havet. Ligger inom q –plan och regleras enligt områdesbestämmelser.

- Ny hamn av denna storlek i området skulle innebära stora förändringar på det kulturlandskapet som områdesbestämmelserna avser att skydda. Området skulle kompletteras med ett nytt element, en ”yttre större hamn” som inte hör hemma i den äldre bevarade fiskelägets genuina karaktär.
- En anläggning av mindre karaktär lite mer norrut skulle inte påverka de skyddade kulturhistoriska värden i samma utsträckning.

Alternativ F

Strax norr om alternativ A, direkt öster om rökeriet.

- Området ligger utanför/på gränsen till q-plan och något inte i direkt anslutning till skyddad bebyggelse vilket gör att det inte påverkar inte fiskelägets egenart och bevarade karaktär i samma utsträckning som alternativ A och B, och gör detta alternativ är det mest lämpade för en läggning i denna storlek.
- Utrymme för parkering intill inom strandskyddet bör begränsas. Parkeringsplatser bör koncentreras till befintlig parkering och utökas i skogsområdet mot väster. Närmare undersökning av skogsmarken, för att utesluta fornlämningar, bör göras innan beslut tas. Gäller även eventuell ny parkeringsplats i annat skogsområde.

Dokumentation

I samband med en större satsning att öka besöksnäringen skulle en kulturhistorisk dokumentation av området göras med historisk, bilder och intervjuer som sedan sammanställs i en turistbroschyr för Lörän och Brämön.

ÖVERNATTNING BRÄMÖN - NY HAMN SANNA

Antikvarisk reflektion

Inom riksintresseområde Norrhamn/Viken samt Lörudden vill man titta på förutsättningarna för övernattning för besökare, likaså vid f d lotshamnen vid Sanna. Området på Brämön besitter höga kulturhistoriska värden och angränsar till Naturreservat.

- Antikvarisk rådgivning/ bör ske på plats på Norrhamn och Sanna inför fortsatt projektering.
- Inom riksintresseområdet Norrhamn eller planlagt område i Lörans fiskeläge bör inga nya byggnader uppföras. Möjlighet för övernattning bör ske i befintlig bebyggelse.
- För eventuell anpassning av byggnader inom Norrhamn, Viken och Sanna gäller rådgivning enligt länsstyrelsen **BREMÖ-NORRHAMN FISKELÄGE, LOTS OCH FYRPLATS Kulturmiljö att vårda och bevara** .
- Vid eventuell upprustning bör detaljerat åtgärdsprogram upprättas av arkitekt eller antikvarie som godkänns av Länsstyrelsen. Eventuell nybyggnationer och utformas i samarbete med arkitekt och integreras i kulturlandskapet på ett smakfullt sätt. Arbetet bör följas av antikvarisk sakkunnig godkänd av länsstyrelsen i samband med eventuell restaurering av övrig bebyggelse.
- **Referens:** Restaurering av semesterstugor Sandvikens Kulturresevat/Ulvön. Ägare SFV, förvaltare Lennart Casteryd, Antikvarie Johanna Ulfsson. Antikvarisk Slutrapport Byggkultur Mittkonsult 2011-08-30

SAMMANFATTNING

En utveckling av Löran och Brämön för besöksnäringen stöds till ett hundra procent av kulturmiljövården. En del av miljöerna värde ligger i att de blir tillgängliga för medborgare och turister i kommunen. Vad det gäller övernattningsmöjligheter på Löran och Brämön är det bästa alternativet att se vilka möjligheter som finns i redan befintlig bebyggelse. Om ny bebyggelse skall uppföras måste det ske med stor varsamhet i att integreras smakfullt i miljön. Vad det gäller ny hamn på Sanna möter det inga hinder, då redan befintlig finns på plats. Ny hamn på Löran i denna storlek skapar däremot större bekymmer om vi ska ta hänsyn till skyddad kulturmiljö. Alternativ F är då att föredra, men andra möjligheter kan öppnas om man väljer att även undersöka möjligheten för ett mindre hamnalternativ.

Viktigt att beakta är att slutgiltigt beslut och ställningstagande även för de kulturhistoriska värdena, kräver samråd med boende i området, naturvärden och tekniska möjligheter.

Människorna på platsen är de som skapar förutsättningar för att visa och bevara vårt kulturarv.

Johanna Ulfsson/Antikvarie Sundsvalls Museum

Översiktsplan

Översiktsplan

Översiktsplan är en plan som visar övergripande riktlinjer för stadsutvecklingen i ett område. Den visar de stora dragen i stadsplaneringen, som exempelvis zonering, trafik och grönområde. Översiktsplanen är en grund för de mer detaljerade planerna som tas fram senare i planeringen.

Områdesbeskrivningar

Områdesbeskrivningarna beskriver de olika zonerna och de regler som gäller för dem. De beskriver också de olika typerna av byggnader som är tillåtna i varje zon. Områdesbeskrivningarna är en viktig del av planeringen, eftersom de ger en tydlig bild av vad som är tänkt att byggas i olika delar av området.

Administrativa distrikter

Administrativa distrikter är de olika delarna av kommunen som ansvarar för olika typer av tjänster. De administrativa distrikterna är till exempel ansvariga för skola, hälso- och sjukvård, kultur och fritid. De administrativa distrikterna är en viktig del av kommunens verksamhet, eftersom de ansvarar för att ge de bästa möjliga tjänsterna till invånarna.

Områdesbeskrivning för LÖRUDDEN

Områdesbeskrivning för LÖRUDDEN. Detta område är avsett för bostäder och service. Zoneringen i området är B1 (bostäder) och P (parkering). I området finns också en skola och en förskola. Området är också avsett för service och handel. I området finns också en butik och en restaurang. Området är också avsett för grönområde och rekreation. I området finns också en park och en promenadväg. Området är också avsett för trafik. I området finns också en väg och en gångväg. Området är också avsett för teknik. I området finns också en kabel-TV-nät och en fiber-optiskt nät. Området är också avsett för energi. I området finns också en elnät och en gasledning. Området är också avsett för vatten. I området finns också en vattenledning och en avloppsanläggning. Området är också avsett för avfall. I området finns också en avfallshöj och en avfallssamlingsstation. Området är också avsett för kultur och fritid. I området finns också en bibliotek och en idrottsplats. Området är också avsett för sociala aktiviteter. I området finns också en kafé och en restaurang. Området är också avsett för service och handel. I området finns också en butik och en restaurang. Området är också avsett för grönområde och rekreation. I området finns också en park och en promenadväg. Området är också avsett för trafik. I området finns också en väg och en gångväg. Området är också avsett för teknik. I området finns också en kabel-TV-nät och en fiber-optiskt nät. Området är också avsett för energi. I området finns också en elnät och en gasledning. Området är också avsett för vatten. I området finns också en vattenledning och en avloppsanläggning. Området är också avsett för avfall. I området finns också en avfallshöj och en avfallssamlingsstation. Området är också avsett för kultur och fritid. I området finns också en bibliotek och en idrottsplats. Området är också avsett för sociala aktiviteter. I området finns också en kafé och en restaurang.

Översiktsplan

Översiktsplan är en plan som visar övergripande riktlinjer för stadsutvecklingen i ett område. Den visar de stora dragen i stadsplaneringen, som exempelvis zonering, trafik och grönområde. Översiktsplanen är en grund för de mer detaljerade planerna som tas fram senare i planeringen.

Områdesbeskrivningar

Områdesbeskrivningarna beskriver de olika zonerna och de regler som gäller för dem. De beskriver också de olika typerna av byggnader som är tillåtna i varje zon. Områdesbeskrivningarna är en viktig del av planeringen, eftersom de ger en tydlig bild av vad som är tänkt att byggas i olika delar av området.

Administrativa distrikter

Administrativa distrikter är de olika delarna av kommunen som ansvarar för olika typer av tjänster. De administrativa distrikterna är till exempel ansvariga för skola, hälso- och sjukvård, kultur och fritid. De administrativa distrikterna är en viktig del av kommunens verksamhet, eftersom de ansvarar för att ge de bästa möjliga tjänsterna till invånarna.

Områdesbeskrivning för LÖRUDDEN

Områdesbeskrivning för LÖRUDDEN. Detta område är avsett för bostäder och service. Zoneringen i området är B1 (bostäder) och P (parkering). I området finns också en skola och en förskola. Området är också avsett för service och handel. I området finns också en butik och en restaurang. Området är också avsett för grönområde och rekreation. I området finns också en park och en promenadväg. Området är också avsett för trafik. I området finns också en väg och en gångväg. Området är också avsett för teknik. I området finns också en kabel-TV-nät och en fiber-optiskt nät. Området är också avsett för energi. I området finns också en elnät och en gasledning. Området är också avsett för vatten. I området finns också en vattenledning och en avloppsanläggning. Området är också avsett för avfall. I området finns också en avfallshöj och en avfallssamlingsstation. Området är också avsett för kultur och fritid. I området finns också en bibliotek och en idrottsplats. Området är också avsett för sociala aktiviteter. I området finns också en kafé och en restaurang.

Bilaga Lagstiftning

Riksintresse för Kulturmiljö

Brämön [Y 3] (Njurunda sn)

Motivering:

Fiskeläge, en av det äldsta bland de mellansvenska städernas fjärrfiskeplatser vid norrlandskusten och omnämnt sedan 1400-talet samt lotsplats och fyr där fyrvaktarbostäder och fiskelägesbebyggelse har bibehållit sin ursprungliga prägel.

Uttryck för riksintresset:

Bebyggelsen vid de två närliggande hamnlägena Brämöhamn och Viken, kapellet från 1600-talet samt lotsplatsen med ett fyrorn, uppfört 1859. Brämön är omnämnd som fiskeläge sedan 1400-talet.

Miljöbalkens 3:e kapitel

1 § Mark- och vattenområden skall användas för det eller de ändamål för vilka områdena är mest lämpade med hänsyn till beskaffenhet och läge samt föreliggande behov. Företräde skall ges sådan användning som medför en från allmän synpunkt god hushållning.

2 § Stora mark- och vattenområden som inte alls eller endast obetydligt är påverkade av exploateringsföretag eller andra ingrepp i miljön skall så långt möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt påverka områdenas karaktär.

6 § Mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet skall så långt möjligt skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada natur- eller kulturmiljön.

PBL 2010:900

Kap 8

Förbud mot förvanskning

13 § En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

Första stycket ska tillämpas också på

1. anläggningar som är bygglovspliktiga enligt föreskrifter som har meddelats med stöd av [16 kap. 7 §](#),
2. tomter i de avseenden som omfattas av skyddsbestämmelser i en detaljplan eller i områdesbestämmelser,
3. allmänna platser, och
4. bebyggelseområden.

Underhåll och varsamhet

14 § Ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.

Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras.

En anordning för ett syfte som avses i 4 § första stycket 2–4, 6 eller 8, ska hållas i sådant skick att den alltid fyller sitt ändamål. Lag (2011:335).

Ändrad 2011-04-12 gm [SFS 2011:335](#) pdf

15 § En tomt ska hållas i vårdat skick och skötas så att risken för olycksfall begränsas och betydande olägenheter för omgivningen och för trafiken inte uppkommer.

Om det på tomten finns en anordning som är avsedd att uppfylla kraven i 9 §, ska den i skälig utsträckning hållas i sådant skick att den fyller sitt ändamål. Lekplatser och fasta anordningar på lekplatser ska underhållas så att risken för olycksfall begränsas.

Byggnadsnämnden får besluta att det ska planteras på tomten och att befintlig växtlighet på tomten ska bevaras, om det behövs för att uppfylla kraven i första stycket.

16 § Det som gäller i fråga om vård och skötsel av en tomt enligt 15 § ska i skälig utsträckning också tillämpas på allmänna platser och på områden för andra anläggningar än byggnader.

17 § Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

LÄNSSTYRELSEN
VÄSTERNORRLAND

BESLUT

1(10)

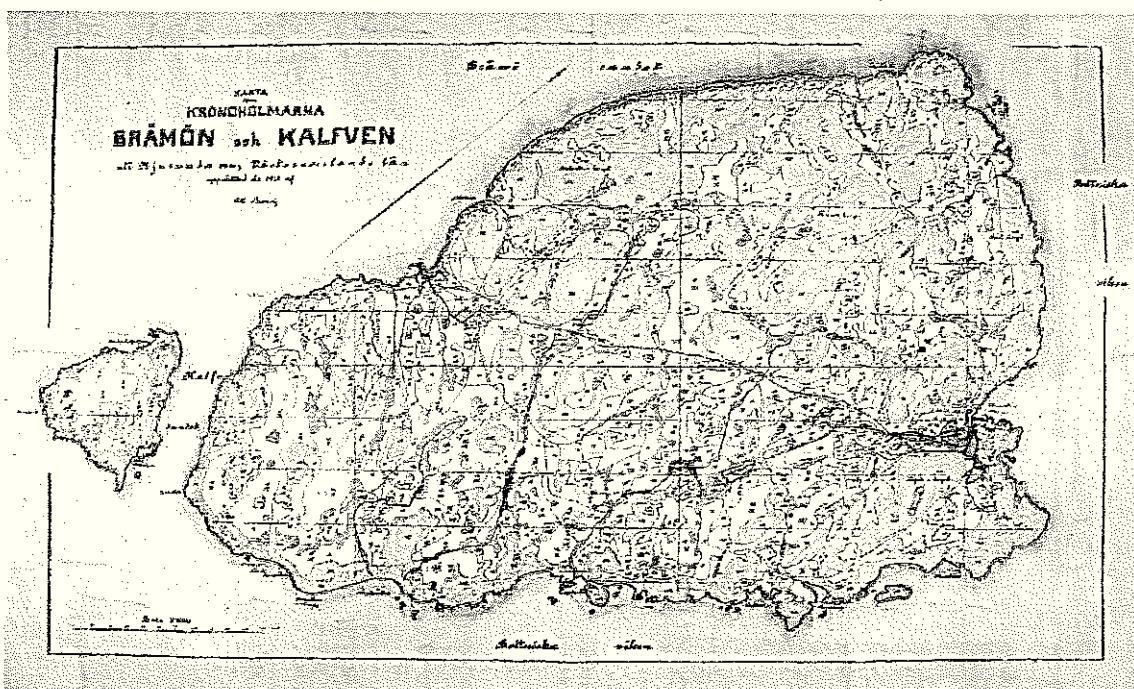
2004-03-24

Dnr 511-4398-02
81-215

WESTLING

Enligt sändlista

BILDANDE AV BRÄMÖNS NATURRESERVAT I SUNDSVALLS KOMMUN VÄSTERNORRLANDS LÄN.

1915 års skogskarta över Brämön och Kalven

UPPGIFTER OM NATURRESERVATET

Namn	Brämöns naturreservat
Objektnummer	2202101
Natura 2000 kod (Sitecode)	SE0710166
Kommun	Sundsvall
Socken	Njurunda
Fastighet	Brämön 3:1
Markägare	Statens Fastighetsverk (SFV)
Lägesbeskrivning	ca 28 km sydost Sundsvall
Karta	17 H SO och 16 H NO

BESLUT

2(10)

2004-03-24

Dnr 511-4398-02

81-215

Mittpunkt	X 159911, Y 6900683 (RT 90)
Areal	ca 1556 hektar
Därav landareal	ca 1062 hektar
Markslag	Hällmark och hällmarkstallskog ca 500 ha
	Produktiv skogsmark ca 512 ha
	Våtmark ca 40 ha
Fastighetsförvaltare	Statens Fastighetsverk
Reservatsförvaltare	Länsstyrelsen

LÄNSSTYRELSENS BESLUT

Med stöd av 7 § naturvårdslagen (SFS 1964:822) förklarar länsstyrelsen det område som utmärkts på bifogad karta, bilaga 1, som naturreservat.

Reservatets namn ska vara Brämöns naturreservat

För att trygga ändamålet med naturreservatet förordnar länsstyrelsen i enlighet med 8, 9 och 10 §§ naturvårdslagen samt 9 och 10 §§ naturvårdsförordningen (SFS 1976:484) att de föreskrifter samt vård- och förvaltningsbestämmelser som framgår av detta beslut skall gälla beträffande naturreservatet.

I enlighet med 9 § naturvårdsförordningen ansvarar länsstyrelsen för förvaltningen av reservatet.

Med stöd av 9 § naturvårdsförordningen beslutar länsstyrelsen att fastställa bifogad skötselplan, bilaga 2.

Detta beslut har fattats med stöd av naturvårdslagen, NVL, (SFS 1964:822). Upplysningsvis vill länsstyrelsen nämna att från och med den 1 januari 1999 gäller **miljöbalken**, som ersatt bilaga 1 till naturvårdslagen. Enligt lag om införande av miljöbalken (SFS nr 1998:811), gäller dock att ärenden som inletts före balkens ikraftträdande skall handläggas och bedömas enligt äldre bestämmelser, d v s som i detta fall naturvårdslagen. De föreskrifter m m som beslutas med stöd av naturvårdslagen kommer att äga tillämplighet enligt miljöbalken.

SYFTE

Syftet med reservatet är att skydda ett oexploaterat och ostört kustområde, där skog, våtmarker och stränder huvudsakligen får utvecklas fritt efter naturligt förekommande processer. En väsentlig del i detta syfte är att säkra en ostörd häckningsmiljö för bland annat kustfågel och havsörn.

De i Natura 2000-området ingående naturtyperna (se tabell 1) och därtill knutna arter ska bevaras i gynnsam bevarandestatus.

Syftet är även att, inom ramen för ovan nämnda syften, främja allmänhetens möjligheter till friluftsliv.

RESERVATSFÖRESKRIFTER

A. Föreskrifter enligt 8 § naturvårdslagen om inskränkningar i rätten att förfoga över fastigheter inom reservatet.

Utöver vad som för övrigt gäller är det förbjudet att

1. bedriva täkt, anordna upplag, borra, spränga, schakta, gräva, muddra, utfylla, tippa eller på annat sätt skada vegetation, mark och vatten
2. dika, dikesrensa eller dämna
3. fälla eller skada växande eller döda träd eller buskar
4. sprida kemiska eller biologiska bekämpningsmedel eller gödselmedel
5. inplantera djur, växter eller andra organismer
6. jaga, landstiga, beträda eller annat än tillfälligtvis uppehålla sig inom de på beslutskartan (bilaga 1) markerade fågelskyddsområdena under perioden 15 april - 15 augusti

Vidare är det förbjudet att utan länsstyrelsens tillstånd

7. framföra motordrivet fordon
8. jaga under perioden 1 februari tom 15 augusti, se även förbud enligt föreskrift A 6
9. bedriva militär övningsverksamhet under perioden 1 februari tom 15 augusti
10. kalka mark eller vatten
11. uppföra byggnad eller annan anläggning
12. dra fram ny ledning

Vid uppkommet fel eller avbrott på mast, el-/ teleledning eller annan liknande anläggning äger nätägaren (motsvarande) rätt att utan hinder av föreskrifterna A1, A3 och A7 ovan, utföra nödvändiga åtgärder för att avhjälpa felet. Åtgärder i samband med underhåll och ombyggnad av befintligt ledningsnät, mast eller liknande får ske utan hinder av föreskrifterna A1, A3 och A7 först efter att anmälan gjorts och samråd skett med länsstyrelsen. Underhållsrojning av ledningsgata eller avverkning av för ledningen farliga träd får ske utan hinder av föreskrift A3

Föreskrift A 3 gäller ej Sveriges Lantbruksuniversitets/Högskolan i Dalarnas försöksyta strax söder bebyggelsen i Sanna (se beslutskarta, bilaga 1).

Enheter inom Totalförsvaret och ägare/nyttjare till befintlig telemast äger rätt att utan länsstyrelsens tillstånd trafikera befintlig väg med därtill lämpligt fordon i samband med övning, underhåll och service, se dock även pkt A 9 ovan. Tillstånd erfordras ej heller för

uttransport av skjutna älgar, varvid särskilda anvisningar dock skall följas (se skötselplan, bilaga 2). Boende i Norrhamn respektive Sanna får utan tillstånd framföra snöskoter eller terränghjuling på körvägen mellan Sanna och Norrhamn för person- och godstransporter. Fastighetsägare på Kalven får för person- och godstransporter framföra skoter kortaste vägen från reservatsgräns till respektive fastighet.

Föreskrifterna ovan utgör ej hinder för de skötselåtgärder och dylikt som behövs för att tillgodose ändamålet med reservatet enligt 9 § naturvårdslagen och som är närmare angivna i bifogad skötselplan (bilaga 2).

B. Föreskrifter enligt 9 § naturvårdslagen angående markägares eller annan sakägares skyldighet att tåla visst intrång

Markägare och innehavare av särskild rätt till marken förpliktigas tåla att följande åtgärder vidtas för att tillgodose ändamålet med reservatet

1. markering och vid behov upphuggning av reservatsgränsen (I Norrhamn, vid Sanna och på Kalven)
2. uppsättning av informationstavlor och anläggning/underhåll av stigar
3. uppförande av övernattningsstuga samt anordnande av ett fåtal rastplatser enligt skötselplan
4. vedhuggning och skötsel av delar av skogsmarken enligt skötselplan
5. åtgärder enligt skötselplan för begränsning av klövviltets betesskador
6. byggande av boplatzformar eller motsvarande
7. undersökningar av mark, vatten, vegetation och djurliv

C. Föreskrifter enligt 10 § naturvårdslagen om vad allmänheten har att iaktta inom naturreservatet

Utöver vad som för övrigt gäller är det förbjudet att

1. bryta kvistar, fälla eller på annat sätt skada levande eller döda, stående eller omkullfallna träd och buskar.
2. gräva upp eller skada växter eller vedlevande svampar. Ej fridlysta växter liksom bär och matsvamp får plockas till husbehov
3. landstiga, beträda eller annat än tillfälligtvis uppehålla sig inom de på beslutskartan (bilaga 1) markerade fågelskyddsområdena under perioden 15 april tom 15 augusti
4. tälta annat än i anvisat område under perioden 1 februari tom 31 juli (se skötselplan, bilaga 2)
5. göra upp eld annat än på anvisade platser under perioden 1 maj tom 31 augusti (se skötselplan, bilaga 2)
6. klättra i boträd eller på annat sätt medvetet störa eller skada djurlivet
7. samla insekter, snäckor eller andra djur, deras ägg, puppor eller liknande
8. framföra motordrivet fordon inklusive snöskoter
9. skada mark och block

10. medföra ej kopplad hund eller annat lösgående husdjur. Undantag gäller för hund vid den jakt som får bedrivas i reservatet
11. utföra vetenskapliga undersökningar utan länsstyrelsens tillstånd
12. anordna idrottstävling eller bedriva organiserat friluftsliv utan länsstyrelsens tillstånd

Föreskrifterna under punkten C gäller även fastighetsägare och innehavare av särskild rätt till fastighet när de inte utnyttjar sin eventuella rätt att bruka/nyttja fastigheten, se föreskrifter under A.

SKÄLEN FÖR BESLUT

Beskrivning av området

Brämön med Kalven är Medelpads yttersta utpost i Bottenhavet och har en landareal av drygt 1100 hektar skogs- och hållmarker. Brämöns västsida är brant med Tomasberget som högsta punkt, 73 m ö h, och med ett djup på ca 50 meter i havet direkt utanför. Från den höga västsidan sluttar ön mot söder och öster, där det grunda vattnet är fyllt av grynnor och skär. Brämöns vegetation karaktäriseras av karga bergknallar med artfattig hållmarkstallskog i norr och väster som successivt övergår i mer produktiv mark med fuktigare dalstråk, bitvis örtrik granskog och flera mindre myrmarker mot öster och söder. Skogen på öarna är till större delen äldre än 100 år och hyser ett relativt rikligt inslag av betydligt äldre träd. Stående döda träd och lågor nybildas i snabb takt i framförallt de produktiva, överåriga granbestånden. Kombinationen av kalkinslag i marken och ett klimatiskt gynnsamt läge gör öns kärlväxtflora unik. Inte mindre än sexton orkidéarter, som exempelvis nästrot, skogsfru, skogsknipprot, tvåblad och blodnycklar, har påträffats på Brämön.

De bebyggda delarna av Brämön och Kalven är belägna utanför naturreservatet. På norra Brämön ligger två närbelägna fiskelägen, Hamn och Viken. I sydväst den fd lotsplatsen Sanna. På Kalvens nordöstra strand finns ett tiotal fritidshus. Bebyggelsen på norra Brämön utgörs av låga fiskarstugor (den äldsta från 1700-talet), delvis ombyggda kombinerade sjöbodas och kokhus, och ett antal större bostadshus från sekelskiftet 1900. Mot skogsbrynet i söder återfinns Brämö kapell. På en kulle öster om fiskelägena ligger Brämö fyrplats och fd fyrvaktarbostäder. Kulturmiljön är mycket väl sammanhållen, bland annat genom en konsekvent färgsättning i falurött med vita detaljer. I Sanna är den ursprungliga bebyggelsen uppblandad med fritidshus av modernare snitt. Här finns även en kajanläggning i betong som dock är i dåligt skick.

Friluftslivet utgörs främst av övernattande båtgäster i Sanna och dagbesökande båtfolk som angör Brämöns och Kalvens stränder för bad och kortare strövtåg. Klippor och sandstränder vid Kalvsundet är de mest välbesökta. Under sommarmånaderna utgör även de boende på öarna en stor del av det rörliga friluftslivet. Arrangerade gruppbesök förekommer till Norrhamn samt vid Kalvsundet.

Havsörn observeras regelbundet utmed Njurundakusten som tillsammans med nordligaste Ångermanlandskusten utgör länets mest lämpliga havsörnsbiotoper med avseende på tillgången på föda och ostörda häckningsmiljöer.

Brämön, med undantag av Kalven och bebyggelsen i Norrhamn och Sanna, är av regeringen föreslagen att ingå i Europeiska unionens nätverk av skyddade områden, Natura 2000 (se beslutslista bilaga 1). Inom det anmälda området som totalt omfattar 1020 hektar förekommer nedanstående naturtyper enligt EG:s direktiv om bevarande av livsmiljöer samt vilda djur och växter (92/43/EEG).

Tabell 1. Förekommande naturtyper enligt Natura 2000

Kod	Naturtyp	Areal (ha)	Andel (%)
9050	örtrika, näringsrika skogar med gran av fennoskandisk typ	122	12
9010*	västlig taiga	82	8
1230	vegetationsklädda havsklippor	40	4
7230	rikkärr	14	1
7140	öppna svagt välvda mossar, fattiga och intermediära kärr och gungflyn	11	1
1220	perenn vegetation på steniga stränder	11	1
1640	sandstränder med perenn vegetation i Östersjön	3,5	-
3160	dystrofa sjöar och småvatten	1	-
Summa		284,5	27

*prioriterad naturtyp enligt EG:s direktiv 92/43/EEG

Brämön har under år 2003 av länsstyrelsen föreslagits till regeringen att ingå i Natura 2000-nätverket med stöd av fågeldirektivet (SPA). Följande i direktivet listade arter har noterats:

gråspett (*Picus canus*), spillkråka (*Dryocopus martius*), fisktärna (*Sterna hirundo*), silvertärna (*Sterna paradisaea*), storlom (*Gavia arctica*), fiskgjuse (*Pandion haliaetus*), havsörn (*Haliaeetus albicilla*), tjäder (*Tetrao urogallus*), orre (*Tetrao tetrix*), järpe (*Bonasia bonasia*) och tranå (*Grus grus*).

Ärendets beredning

Brämön och Kalven har sedan 1870-talet förvaltats av staten. Redan i mitten av 1960-talet lade dåvarande överjägmästaren på Domänverket fram ett förslag om bildande av ett naturreservat på Brämön och Kalven. Ett förslag som dock inte anammades av verkets högsta ledning. Under två olika perioder (1967-1973, 1979-1984) har tillfälliga (interimistiska) naturreservat beslutats för det kulturhistoriskt mycket värdefulla området i och närmast runt bebyggelsen på norra Brämön. Genom en bred dokumentation via den fysiska riksplaneringen på 1970-talet fastställdes öarna 1989 som riksintresse för såväl naturvård, friluftsliv som kulturmiljövård enligt naturresurslagen (NRL). Ett 30-tal mindre våtmarker på Brämön upptogs i högsta värdeklass (klass I) vid den länsomfattande våtmarksinventeringen i början av 1990-talet. I samband med bolagiseringen och privatiseringen av Domänverket uppfördes öarna på listan över oskyddad domänverksmark med höga naturvärden. I en överenskommelse 1995 mellan Statens Fastighetsverk (SFV) och Naturvårdsverket

beträffande fastighetsförvaltningen, fastslogs att Brämön och Kalven skall förvaltas av SFV. Regeringen uppdrog därefter åt länsstyrelsen att besluta om erforderligt naturreservatsförordnande enligt naturvårdslagen.

Större delen av Brämön har av regeringen föreslagits att ingå i Europeiska unionens nätverk av skyddade områden, *Natura 2000*, se beslutskarta, bilaga 1.

I Sundsvalls kommuns översiktsplan (1990) anges Brämön och Kalven som ett större naturområde av reservatsklass med hänsyn till naturskydd och rekreation. Några motstående intressen finns inte redovisade i översiktsplanen.

Vid remissbehandlingen har yttranden inkommit från Sundsvalls kommun, Skogsvårdsstyrelsen Region Mellannorrland, Fiskeriverket, SMHI, Sjöfartsverket, Högskolan Dalarna, Statens Fastighetsverk, Norra Militärdistriktet och Medelpads Ornitologiska Förening vilka samtliga tillstyrker reservatsbildningen. Sjöfartsverket påpekar vikten av att ha oinskränkt tillträde året om till fyrarna på Brämön och Kalven samt i sjöräddningssammanhang. Norra Militärdistriktet har inget att erinra förutsatt att skydd och tillsyn av Försvarets objekt kan utföras året om samt att militär utbildning och övning får bedrivas under perioden 15 augusti till 1 februari. Sydskraft Nät AB anför liksom även TeliaSonera behovet av att kunna utföra inspektioner, reparationer och underhållsarbeten oberoende av reservatsföreskrifter som förbud mot schaktning, grävning användande av motorfordon mm. Flextronics Networkservices framhåller, så som företrädare för TeliaSonera, betydelsen av att framtida kompletteringar av utrustning till den befintliga telemasten på Tomasberget inte försvåras.

Bremö Hamnlag tillstyrker ett naturreservat på Brämön men menar att bebyggelsen i Norrhamn bör exkluderas. Bland annat anføres att bebyggelsen i Norrhamn i generationer vårdats ansvarsfullt och att i reservatsbeslutet föreslagna föreskrifter, råd och riktlinjer får anses motsvaras av gällande tradition och föreskrifter enligt plan- och bygglagen (PBL). Hamnlaget menar även att föreslagna förbud mot att borra, schakta, spränga, muddra mm allvarligt hotar den värdefulla kulturmiljön. Dessa begränsningar menar man bland annat skulle inskränka möjligheterna att underhålla bryggor och inlopp i syfte att kompensera för landhöjning och stenomflyttning till följd av is- och vågrörelser. Den problematiska hamnsituationen i norr liksom den sönderfallande betongkajen i Sanna borde dessutom ha uppmärksamats i den föreslagna skötselplanen för reservatet. Hamnlaget anser vidare att man inte längre vill eller kan påta sig de brandskyddsuppgifter man haft under senare år då man anser att brandrisken ökar i och med en ökad besöksfrekvens när Brämön blir naturreservat. Yttranden har även inkommit från ett tiotal enskilda fastighetsägare i Norrhamn. I likhet med Bremö Hamnlags yttrande framhålls de allt mer besvärande hamnförhållandena på norra Brämön liksom att bebyggelsen därstädes ej bör inkluderas i det planerade reservatet.

Statens Fastighetsverk menar i sitt yttrande att bormning, sprängning, muddring mm borde vara tillståndspliktigt och ej förbjudet liksom att föreskrifterna beträffande bebyggelsen i Norrhamn bör utgå, om inte länsstyrelsen avser att lämna ekonomiskt bidrag för sk antikvariska merkostnader.

En fastighetsägare på Kalven driver en mindre konferensanläggning och undrar hur länsstyrelsen tänkt beträffande vedförsörjningen till hans anläggning. Han föreslår att ett område utsynas på Kalven för detta ändamål. Nämnde fastighetsägare motsätter sig också att ett fågelskyddsområde inrättas på Kalvens sydöstra spets då bl a förekommande fågelarter funnits där i årtionden och att förbudsskyltar skulle upplevas negativt. Slutligen menar han att det föreslagna fågelskyddsområdet inkräktar på en av de bästa nätlägningsplatserna.

Sanna Intressentförening pekar i sitt yttrande på nödvändigheten av att kajanläggningen i Sanna rustas upp och till viss del bibehålls, till gagn för såväl boende på ön som besökare och all annan båttrafik längs kusten. Detta bör även framhållas i reservatsbeslut och skötselplan. Vidare påpekas att körvägen mellan Sanna och Norrhamn är i behov av upprustning i form av grusning och dräneringsdiken. Beträffande den planerade övernattningsstugan i Skutvraksviken menar Sanna Intressentförening att denna med fördel kan placeras i Sanna utmed körvägen mot Norrhamn. Detsamma gäller den föreslagna rast- och tältplatsen. Skutvraksviken bör enligt föreningen skyddas från exploatering.

Brämö Jaktklubb anför i sitt yttrande att även boende i Sanna bör ges möjlighet att använda snöskoter eller terränghjuling på körvägen mellan Norrhamn och Sanna. Detta med anledning av att det ibland uppstår besvärliga isförhållanden i Sannaviken och man då måste angöra Norrhamn istället. Svenska Jägareförbundet Mitt Norrland konstaterar med tillfredställelse att jakt föreslås få förekomma i reservatet, om än med vissa restriktioner.

Länsstyrelsens bedömning

Länsstyrelsen har i möjligaste mån tagit hänsyn till vid remissförfarandet inkomna synpunkter genom bearbetning av beslut och skötselplan.

Beträffande den riksintressanta kulturmiljön på norra Brämön gör länsstyrelsen följande bedömning. Inkomna synpunkter från fastighetsägare och Hamnlaget i Norrhamn rörande i remissen föreslagna föreskrifter, råd och anvisningar för bebyggelsen med omgivande marker, har varit starkt kritiska. I och med införandet av miljöbalken 1999 infördes ett nytt instrument för skyddande av värdefulla kulturmiljöer, s k kulturresevat. Ett arbete som länsstyrelsen helt nyligen påbörjat i länet. Det är länsstyrelsens ambition att inom de närmsta åren utreda huruvida kulturmiljön på norra Brämön bättre kan säkerställas genom alternativa skyddsformer. Länsstyrelsen väljer därför att, i linje med flera remissyttranden, exkludera området kring Norrhamn från naturreservatet.

Vad avser problemen med uppgrundning med mera i framförallt Hamnviken på norra Brämön samt behovet av en fungerande kajanläggning i Sanna bedömer länsstyrelsen att denna fråga i första hand måste behandlas av Statens Fastighetsverk. Om eller när så sker skall länsstyrelsen i möjligaste mån vara behjälplig i ärendet.

Det föreslagna området med beträdnadsförbud vid Kalvens sydöstra spets bedömer länsstyrelsen är väl motiverat med hänsyn till rapporterade häckfåglar, deras antal samt förekommande mänsklig aktivitet och närvaro i området. Möjligheten att utnyttja vattenområdet för nätläggning kvarstår.

Områdets främsta naturvärden består i det stora, sammanhängande och av människan ostörda kustområdet med dess vegetation och fauna. Brämön och dess stränder är även av mycket stort värde för friluftslivet.

Länsstyrelsen bedömer att skogsbruk och andra arbetsföretag eller anläggningar ej går att förena med bevarande av områdets naturvärden. Det finns också starka skäl att genom reservatsbeslutet ge förvaltande myndighet möjlighet att vid behov kunna reglera olika typer av störningar så som jakt, buller, visst friluftsliv etc. Området är av stort värde för bevarande av den biologiska mångfalden och för allmänhetens friluftsliv. Det är därför enligt länsstyrelsen uppfattning ett område som bör skyddas som naturreservat enligt 7 § naturvårdslagen.

Vid beslut om inskränkningar i fastighetsägares, andra sakägares och allmänhets rättigheter genom reservatsbeslut skall en intresseavvägning göras mellan å ena sidan den enskildes intressen och å andra sidan behovet av begränsningar. I det aktuella fallet har länsstyrelsen tillmötesgått inkomna synpunkter så långt det varit möjligt med hänsyn till syftet med skyddet av området. Länsstyrelsen anser att inskränkningarna för fastighetsägaren, andra sakägare samt allmänheten inte sträcker sig längre än vad som är oundgängligen nödvändigt för att uppnå syftet med naturreservatet. Länsstyrelsen bedömer att föreskrifterna är ändamålsenliga med hänsyn till reservatets syfte.

Länsstyrelsen bedömer att reservatsbildningen är förenlig med hushållningsbestämmelserna i naturresurslagen och med den för området gällande översiktsplanen.

HUR MAN ÖVERKLAGAR

Den som vill klaga över detta beslut skall skriva till regeringen, men skicka eller lämna skrivelsen **till länsstyrelsen**, postadress: Länsstyrelsen, Samhällsbyggnadsavdelningen, 871 86 HÄRNÖSAND.

Skrivelsen skall ha kommit in inom tre veckor från den dag Ni fick del av beslutet. I skrivelsen skall Ni ange vilket beslut som överklagas och den ändring som begärs. Skriv namn, adress, telefonnummer och ärendets nummer. Om ni önskar ytterligare upplysningar, kontakta Johan Uebel, telefon 0611-349210, fax 0611-349377, e-post:johan.uebel@y.lst.se

Beslutet ska kungöras i länets författningssamling och i Sundsvalls Tidning och Dagbladet.

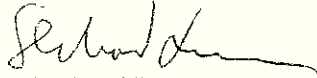
Beslut i detta ärende har fattats av landshövding Gerhard Larsson. I den slutliga handläggningen har deltagit tf avdelningschef Robert Olsson, bitr länsarkitekt Bo Halvarsson, 1:e länsassessor Håkan Englund, naturvårdsdirektör Leif Göthe, naturvårdschef Åke Bengtsson, bitr länsantikvarie Eva Carron, byggnadsantikvarie Torbjörn Svaan, biolog Britt-Marie Lindström och skogsbiolog Johan Uebel, föredragande.

BESLUT

10(10)

2004-03-24

Dnr 511-4398-02
81-215

Gerhard Larsson
Landshövding

Johan Uebel
Samhällsbyggnadsavdelningen
Tel. 0611-34 92 10

Bilagor

- 1 Beslutskarta
- 2 Skötselplan med kartor och bilagor

Sändlista (delgivning)

Statens Fastighetsverk, Box 254, 751 05 UPPSALA
Naturvårdsverket, 106 48 STOCKHOLM
Försvarsmakten, Norra militärdistriktet, Box 9101, 961 19 BODEN
Sjöfartsverket, Bottenhavets sjötrafikområde, att: Per-Erik Fernstrand, Bönan, 805 95
GÄVLE
SMHI, Att: Kjell Nygren, 601 76 NORRKÖPING
Telia Mobile, 851 87 SUNDSVALL
Scanova, att: Ingemar Nylén, Skepparegatan 3, 851 87 SUNDSVALL
Sydkraft Elnät Nord AB, Box 850, 851 24 SUNDSVALL
Brämö Jaktklubb, c/o Christer Berge, Medborgarg 63 E, 856 31 SUNDSVALL
Fastighetsägare/arrendatorer Kalven enligt nedan:

Lars Formgren, Granmodalsg 10, 852 38 SUNDSVALL (Brämön 3:65, 66, 67)
Yvonne Elgenberg, Kapellgatan 20, 171 58 SOLNA (Brämön 3:53 (SFV))
Sören Eriksson, Korstavägen 2 B, 856 32 SUNDSVALL (Brämön 3:54 (SFV))
Ulla Hammarberg, Stiltjevägen 10, 865 51 ANKARSVIK (Brämön 3:55 (SFV))
Ulla Ålander, Fogdetorpsvägen 31, 151 30 SÖDERTÄLJE (Brämön 3:56 (SFV))
Mary Sillman, Bergsgatan 19 D, 852 36 SUNDSVALL (Brämön 3:57-3:58 (SFV))
Lars-Olof Ålander, Fogdetorpsv 31, 152 40 SÖDERTÄLJE (Brämön 3:59 (SFV))
Erik Sillman, Skottsundsbacken Äldreboende, Avd 2, 862 34 KVISSLEBY (Brämön 3:60 (SFV))
Elis Eriksson, Stormvägen 6, 865 02 ANKARSVIK (Brämön 3:61 (SFV))
Annika Jonsson, Fabriksvägen 8, 862 00 KVISSLEBY (Brämön 3:62 (SFV))
Maria Neem c/o Bergström, N Gubberogatan 15, 416 63 GÖTEBORG (Brämön 3:63 (SFV))
Anders Sillman, Klockargatan 6, 854 63 SUNDSVALL (Brämön 3:64 (SFV))

Kopia till

Sundsvalls kommun, Stadsbyggnadskontoret, 851 85 SUNDSVALL
Skogsvårdsstyrelsen, Skedom, 881 92 SOLLEFTEÅ
Skogsvårdsstyrelsen, distrikt Y Syd, Bergsg 58, 852 36 SUNDSVALL
Riksantikvarieämbetet, Box 5405, 114 84 STOCKHOLM
Lantmäterimyndigheten, Box 154, 871 32 HÄRNÖSAND
Högskolan Dalarna, att: Ulf Karlsmats, 781 88 BORLÄNGE
Fiskeriverket, Box 423, 401 26 GÖTEBORG
Kustbevakningen, Regionledning Nord, Box 145, 871 23 HÄRNÖSAND
Bremö Hamnlag, c/o Tomas Felländer, Fågelv 15, 856 43 SUNDSVALL
Sanna intresseförening, c/o Christer Berge, Medborgarg 63 E, 856 31 SUNDSVALL
Raymond Block, Löran 8732, 862 00 NJURUNDA
Naturskyddsföreningen i Västernorrland län c/o, Bernt Persson, Åslingv.10, 873 40
BOLLSTABRUK
Sundsvalls Naturskyddsförening, Hovrättsbacken 14, 852 37 SUNDSVALL
Medelpads ornitologiska förening, c/o Carl-Evert Zackrisson, Hårdvallsg 20, 853 53
SUNDSVALL
Kustfiskarförbundet, c/o Kjell Eriksson, Dehlinsvägen 37, 865 92 ALNÖ
Jägarnas Riksförbund, Briggvägen 21, 865 32 ALNÖ
Svenska Jägareförbundet Mitt Norrland, Övergård 7005, 881 93 SOLLEFTEÅ
Fastighetsägare Norrhamn samt arrenden enligt nedan:

Ingeborg Maria Elisabet Ahlinder Engren	Målvägen 8 352 51 VÄXJÖ	Brämön 3:2
Gunvor Birgitta Karlgren	Thörnlundsgatan 20 753 24 UPPSALA	Brämön 3:3
Hans Nordlinder	Götgatan 13 B 753 15 UPPSALA	Brämön 3:4
Stina Nordfors Kårström	Utanmyra 31 790 15 SUNDBORN	Brämön 3:5 ½
Karin Kårström	Arons Eriks väg 56 784 55 BORLÄNGE	Brämön 3:5 ½
Birgitta Gunhild Kristina Montelius	Tehngdahlgatan 47 BV 116 47 STOCKHOLM	Brämön 3:6
Lars Göran Höök	Hvidkildvej 123 DK-2400 Köpenhamn NV DANMARK	Brämön 3:7 1/3
Eva Lisa Lennstrand	Långrevsgatan 1 133 43 SALTSJÖBADEN	Brämön 3:7 1/3
Stig Höök	Himlabacken 12 1 tr 170 78 SOLNA	Brämön 3:7 1/3
Thomas Ohlsson	Högadalsgatan 10 431 69 MÖLNDAL	Brämön 3:8 1/5
Josefin Ohlsson	Karl Gustavgatan 21 A 411 25 GÖTEBORG	Brämön 3:8 1/5
Gunilla Margareta Schön	Landbyvägen 6 252 84 HELSINGBORG	Brämön 3:9 ½
Maud Ulla Elisabeth Schön	Kämpagatan 12 254 40 HELSINGBORG	Brämön 3:9 ½
Anna Cecilia Montelius	Kryssarvägen 16 2 tr 183 58 TÄBY	Brämön 3:10 ½
Birgitta Eriksson	Baldersvägen 19 B 856 40 SUNDSVALL	Brämön 3:12 ½
Kristina Svea Lekhammar	Bellmangatan 116 754 26 UPPSALA	Brämön 3:12 ½
Frank Reinhold Carlberg	Långgatan 17 824 52 HUDIKSVALL	Brämön 3:13
Sara Höglund-Montelius	Fridhemsgatan 65 A 2 tr 854 62 SUNDSVALL	Brämön 3:14 ½
Anna Höglund-Montelius	Kryssarvägen 16 2 tr 183 58 TÄBY	Brämön 3:14 ½

Per Mats Folke Schön	Skogsslingnen 8 155 91 NYKVARN	Brämön 3:15 1/3
Åsa Schön	Mandolinvägen 7 961 46 BODEN	Brämön 3:15 1/3
Lena Schön-Barkestam	Stenholmsvägen 6 B 561 39 HUSKVARNA	Brämön 3:15 1/3
Mats Schön	Koltrastvägen 8 856 53 SUNDSVALL	Brämön 3:16 1/3
Stefan Schön	Skolgatan 8 861 32 TIMRÅ	Brämön 3:16 1/3
Christina Schön-Ohlsson	Högdalsgatan 10 431 69 MÖLNDAL	Brämön 3:16 1/3
Magnus Schön	Koltrastvägen 8 856 53 SUNDSVALL	Brämön 3:17 1/2
Elisabeth Axelsson Bäckman	Ulvstigen 6 541 91 SKÖVDE	Brämön 3:18 1/3
Anna Margareta Fleming	Vegagatan 1 113 29 STOCKHOLM	Brämön 3:18 1/3
Karin Elisabeth Westberg	Kungsvägen 7 856 40 SUNDSVALL	Brämön 3:19
Margateta Sundin	Morgonv 39 743 32 STORVRETA	Brämön 3:20
Per Sven Julius Sundin	Strindbergsgatan 41 I tr 115 31 STOCKHOLM	Brämön 3:21
Per Åge Daniel Löf	Föreningsvägen 2 151 39 SÖDERTÄLJE	Brämön 3:22
Oscar Ekeblad	Radhusallén 31 167 54 BROMMA	Brämön 3:23
Sven Georg Söderberg	Juniskärsvägen 120 862 91 KVISSLEBY	Brämön 3:24 ½
Nils Erik Söderberg	Juniskärsvägen 105 862 91 KVISSLEBY	Brämön 3:24 ½
Ulla Kristina Viktoria Aspenberg	Sofiehemsvägen 45 907 38 UMEÅ	Brämön 3:25 1/3
Tomas Aspenberg	Bridgevägen 12 142 66 TRÅNGSUND	Brämön 3:25 1/3
Andreas Hoppe	Tvinvägen 28 2 tr 126 37 HÄGERSTEN	Brämön 3:25 1/3
Gustaf Österlundh	Kjellmansgatan 12 414 63 GÖTEBORG	Brämön 3:26 1/3
Kristina Glemryd	Sjöfågelvägen 11 184 61 ÅKERSBERGA	Brämön 3:26 1/3

Ingrid Österlundh	Luthagseplanaden 26 A 752 24 UPPSALA	Brämön 3:26 1/3
Anita Elisabeth Karlsson	Gamla Bruksvägen 1 617 32 SKÄRBLACKA	Brämön 3:27 1/2
Eric Olof Rothman	Reagatan 19 753 37 UPPSALA	Brämön 3:27 1/2
Maria Alexandra Söderberg	Högomsvägen 34 857 40 SUNDSVALL	Brämön 3:28 1/2
Bo Bergström	Valla Torg 89 VIII 120 56 ÅRSTA	Brämön 3:29 1/2
Rolf Bergström	Åstrandens 1 424 55 ANGERED	Brämön 3:29 1/2
Karin Felländer	Fågelvägen 15 856 43 SUNDSVALL	Brämön 3:30 1/2
Nils Anders Felländer	Krönängsvägen 1 862 34 KVISSLEBY	Brämön 3:30 1/2 även 3:32 1/4
Nils Åke Olof Näsman	Solviksvägen 34 132 37 SALTSJÖ-BOO	Brämön 3:31
Eric Tomas Felländer	Tivolivägen 24 956 41 SUNDSVALL	Brämön 3:32 1/4
Peter Uddenberg	Döbelnsgatan 38 D I 113 52 STOCKHOLM	Brämön 3:32 1/4
Hildur Sjöbergs db	Thulegatan 43 852 35 SUNDSVALL	Brämön 3:33
S-valls G Adolf & Skönsmons Förs Kyrklig	Box 222 851 02 SUNDSVALL	Brämön 3:34
Curt Brage	Bruksvägen 17 870 15 UTANSJÖ	Brämön 3:51 1/4
Lennart Lundström	Ängsvägen 46 881 32 SOLLEFTEÅ	Brämön 3:51 1/4
Stig Tore Olsson	Kubikenborgsgatan 17 E 854 63 SUNDSVALL	Brämön 3:70 1/4
Rigmor Jensén	Silverbägen 10 862 40 NJURUNDA	Brämön 3:70 1/4
Kerstin Persson	Kävsta 108 860 40 INDAL	Brämön 3:70 1/4
Britt-Marie Schrammel	Stavsborsgatan 179 179 97 FÄRENTUNA	Brämön 3:70 1/4
Per Östensson	Grönviksvägen 181 167 76 BROMMA	Brämön 3:71

Sändlista till
Beslut
2004-03-24

511-4398-02
81-215

Arrenden

Bostadsarrende Brämön Hamnen 19, nr 98996, Pettersson Aune, Kubikenborgsgatan 18, 852
44 SUNDSVALL

Bostadsarrende Brämön Viken 10, nr 99003, Mattson R Dödsbo c/o Nils Nordström,
Ravinstigen 3, 621 58 VISBY

Lägenhetsarrende Brämön mastfund., garage, plåtförråd (försvarsanläggningar), nr 99598,
Roger Gustavsson, ANFA N, 831 85 ÖSTERSUND

Bilaga 2

2004-03-24

511-4398-02
81-215

SKÖTSELPLAN

FÖR
BRÄMÖNS NATURRESERVAT

2004-03-24

511-4398-02
81-215**Innehållsförteckning**

Syften med säkerställande och skötsel	2
Beskrivning av området.....	2
Kulturhistoria	2
Naturförhållanden.....	6
Nyttjanderätter, jakt, friluftsliv mm.....	11
Nyttjanderätter mm	11
Fastigheter	11
Jakt	11
Fiske	12
Friluftsliv	12
Skötselområden och skötsel	13
Skötselområde 1	13
Skötselåtgärder.....	14
Naturtyper och arter enligt Natura 2000	15
Vårdkasen vid Vätaberget (Kasberget)	15
Störningskänslig fauna	15
Brand	16
Jakt	16
Fiske	17
Anordningar för friluftslivet, tillgänglighet, information mm.....	17
Tillgänglighet	17
Vägskyltning	17
Parkering	18
Information.....	18
Stigar	18
Tältning, rast- och eldplatser	18
Utmärkning.....	19
Tillsyn, uppföljning och finansiering av förvaltningen	19
Dokumentation och uppföljning	19
Sammanfattning av planerad uppföljning	19
Finansiering av naturvårdsförvaltningen.....	20
Prioriteringslista för åtgärder	20
Litteratur/Underlag	21

2004-03-24

511-4398-02

81-215

Syften med säkerställande och skötsel

Syftet med reservatet är att skydda ett oexploaterat och ostört kustområde, där skog, våtmarker och stränder huvudsakligen får utvecklas fritt efter naturligt förekommande processer. En väsentlig del i detta syfte är att säkra en ostörd häckningsmiljö för bland annat kustfågel och havsörn.

De i Natura 2000-området ingående naturtyperna och därtill knutna arter ska bevaras i gynnsam bevarandestatus.

Syftet är även att, inom ramen för ovan nämnda syften, främja allmänhetens möjligheter till friluftsliv.

För att uppnå ovannämnda syften skall

- störningar under havsörnens häckningssäsong (1/2 – 31/7) begränsas så långt möjligt och boplattformar byggs för att underlätta häckning. Beträdnadsförbud skall regelbundet följas upp och vid behov revideras
- åtgärder vidtas för att kraftigt begränsa betetrycket från älg och därmed åter möjliggöra en nöjaktig förnyring av förekommande träd- och buskarter.
- besökare så långt möjligt kanaliseras genom att lämpliga delar av ön tillgängliggörs med upprustning av vissa stigar, upprättande av en övernattningsstuga, eldstäder, informationstavlor mm

Beskrivning av området

Kulturhistoria

Förhistoriska lämningar efter mänsklig närvaro på Brämön förekommer endast mycket sparsamt och är svåra att åldersbestämma. Registrerade fornlämningar finns strax öster om Varpet (nordöstra Brämön) i form av ristningar från sent 1700-tal och framåt samt en vårdkase på norra stranden, väster om Hamn. Berget benämns Kasberget på 1915 års skogskarta (se karta 4). På Kalven finns två tomtningar med oklar ålder, den ena nio m ö h på Kalvens NÖ sida, den andra ca fyra m ö h på SÖ sidan. På Kalvens södra udde finns en äldre vårdkasplats. Någon kase finns inte idag men dock en ännu utnyttjad farledsfyr. På den ovan nämnda skogskartan från 1915 benämns platsen Kasudden och på senare kartor Kassudden. Övriga noterade men ej registrerade lämningar består av ett antal äldre sjö- och råmärken, en labyrint av okänd ålder samt ett par husgrunder belägna på ett par meter över dagens havsnivå.

Skriftliga källor om Brämön finns från 1400-talet och behandlar nyttjandet av de goda fiskevattnen kring öarna. År 1545 fråntog Gustav Vasa kustbefolkningen den urgamla

2004-03-24

511-4398-02

81-215

rätten till fritt fiske. I fortsättningen måste den som ville fiska betala var 15:de tunna strömming i skatt. År 1591 fick Gävlefiskarena ensamrätt på fisket och i början av 1600-talet höll 13 gävlefiskare till på Brämön. År 1621 fick istället Sundsvalls stad fiskerätten. Till att börja med arrenderades denna ut till Gävlefiskarena men med tiden kom allt fler fiskare på Brämön från Sundsvall.

I beskrivningen till 1698 års karta uppges att 16 fiskebodar fanns uppförda, varav 13 brukades av Sundsvalls borgerskap. Fiskarena flyttade ut på våren när isen försvunnit och stannade tills isen på nytt började hindra fiske och sjöfart. Det omnämns att både småkreatur och hästar togs med till ön.

På en översiktlig karta från 1805 (återgiven i Renström 1989) benämns Sanna som lotsstation. År 1825 yrkade lotsdirektören på att hela Brämön och Kalven skulle upplåtas för lotsar som skulle stationeras där. Året därpå beslöts att Sundsvallsfiskarena skulle få behålla sina rättigheter till Brämön och fisket runt ön, men att plats för lotsarna skulle beredas på samma villkor som för fiskarena. Den nya lotsplatsen vid Sanna fick fyra lotsar och två lärlingar.

År 1828 gjordes en lantmäteriförrättning där sydvästra delen av ön liksom Kalven avgränsades för att få nyttjas av lotsarna i Sanna. Resten av ön skulle som tidigare få nyttjas av Sundsvalls borgerskap. I handlingarna framgår att lotsarna fick "*oinskränkt rätt till bete*" men också att det var brist på bete till de kreatur fiskarena hade med sig över sommaren. "*..mulbetet vore högst otillräckligt för den boskap af 50 kor och 110 getkreatur, fiskerskapet, som utgjorde något öfver 30 hushåll, måste ha under vistandet*".

Fyren på norra Brämön byggdes 1859 och fyrfolket började bo året om på ön. Efter stadsbranden i Sundsvall 1888 började även lotsarna i större utsträckning bo permanent på ön. När lotsarna blev fler köpte de stugor även i Hamn och Viken av fiskarena. År 1936 upphörde lotsplatsen på norra delen av ön och hela lotsverksamheten förlades åter till Sanna. Då fanns i på norra Brämön tolv lotsar, fem fiskare och nio sommargäster. Av de fem fiskarena bodde blott en året om på ön. Den siste yrkesfiskaren lämnade ön 1949. Brämö lotsplats upphörde helt och hållet 1965 i och med att Sundsvalls lotsplats byggdes på Spikarna (Alnön). Fyren automatiserades 1972 och därmed flyttade även fyrpersonalen från ön. Därefter har Brämön åter endast haft sommarboende.

Norrhamn (utanför reservatet)

På norra delen av Brämön ligger två tätt liggande fiskelägen, Hamn och Viken. Även benämningarna Hamnviken och Kapellviken förekommer liksom begreppet Brämöhamn, innefattande båda fiskelägena. Här finns även fyren med de fd fyrvaktarbostäderna m fl byggnader och den samlade bebyggelsen på norra Brämön benämns fortsättningsvis med den gemensamma beteckningen Norrhamn.

2004-03-24

511-4398-02
81-215

Bebyggelsen i Hamn består av en blandad bebyggelse med tätt liggande låga fiskarstugor, delvis ombyggda kombinerade sjöbodar och kokhus och ett antal större bostadshus från sekelskiftet 1900. De äldsta stugorna är troligen från tidigt 1700-tal.

Hamn mot söder omkring 1970

Bägge vikarna karaktäriseras av sina bryggor av sten och trä, förlängda i takt med landhöjningen. I Hamn finns även resterna av den gamla lottskajen, även benämnd "bålverket". Kajen, som nu är tämligen förfallen, byggdes kring sekelskiftet 1900 och fungerar fortfarande som vågbrytare för bryggorna innanför. På senare år har dock anläggningens förfall gått så långt att dess stenkistor med hjälp av is och vågrörelser successivt dras ut i hamninloppet och aktivt bidrar till den alltjämt pågående uppgrundningen.

Upp mot skogsbrynet i söder återfinns Brämö kapell uppfört 1624 av Gävlefiskarena. Kapellet ägs numera av Gustaf Adolfs församling i Sundsvall och används till sommargudstjänster ett par gånger varje sommar. I väster strax intill finns prästens övernattningsstuga från 1824 som består av ett rum och en skrubb.

På en kulle öster om fiskelägena ligger Brämö fyrplats med nuvarande fyr från 1949, ett par f d fyrvaktarbostäder och en vagnbod kopplad till den lilla vagnbana som byggdes upp för fyrpersonalen från Varpet (båtlänningar och en mindre betongkaj) norr härom. Väster om fyren finns också en automatisk väderstation.

Fiskestugorna i Hamn och Viken liksom fyrvaktarbostäderna används idag som fritidsbostäder. Miljön är mycket väl sammanhållen bl a genom en konsekvent färgsättning (falurött med vita detaljer) och har stort kulturhistoriskt värde. Brämön befolkas idag av människor som är intresserade av att vårda bebyggelsemiljön väl. Man har rustat upp med stor varsamhet och med insikt om värdet hos den unika bebyggelsen.

2004-03-24

511-4398-02
81-215*Historisk markanvändning*

Det äldre kartmaterialet med tillhörande handlingar visar att Brämön var starkt utnyttjad av folk och kreatur under 1700- och 1800-talen. Till kartan som upprättades år 1828 finns en beskrivning över de olika markslagen på ön. Stora delar av ön betecknas som berg och skogsmark av sämre beskaffenhet som gav ringa mulbete. De för betet värdefullaste områdena var "Slätten" vid bäcken söder om Norrhamn samt några av myrarna. Det konstateras att om de myrar som vore möjliga att uppodla skulle inhägnas så skulle mulbetet nästan bli intet. Den enda inhägnad som verkar finnas är kring kapellet. I övrigt fick kreaturen gå fritt på ön. Någon slåtter verkar inte förekomma utan det foder som behövdes transporterades ut till ön från fastlandet.

På de gamla gistvallarna, där man tidigare hade torkställningar för näten, finns örtrika ängsmarker där man bl a påträffat gulmåra, dvärgvårlök, nagelört, vårveronika, luddlosta, darrgräs, backlök och råttsvans (Westlinder 1970, Lidberg 1970). Högre upp finns små f d trädgårdstäppor inom den s k Slätten. Varje stuga hade tidigare sin täppa. Större delen av "Slätten" är idag igenväxt med skog. Äldre odlingstäppor som brukas än i dag finns även söder om fyren. Väster om Hamn, nedanför Häggberget, finns på 1828 års karta en myr med lerbotten som uppges nyttjas till tegel och murbruk.

På båda sidor om bäcken norr om Rudtjärnen fanns gamla svedjor som år 1828 var återvuxna med skog. Betandet och trampet från allehanda tamboskap torde med tiden ha blivit tämligen intensivt och givit prägel åt såväl öppen mark som skogsmark på öarna. I kombination med uttag av brännved och virke till hus, bryggor, mm (i 1828 års förrättningshandlingar anges ca 30 fiskarehushåll i Hamn samt lotsstation i Sanna) måste detta ha resulterat i med dagens mått mätt relativt glesa skogsbestånd närmast bebyggelsen i Norrhamn och Sanna. I och med att öarnas bofasta befolkning successivt minskade under 1900-talet blev sannolikt även skogsbetet allt mindre. År 1870 ställs Brämön och Kalven under Skogsstatens (sedermera Domänverkets) "*omedelbara vård och förvaltning*" och benämns därefter kronoparken Brämön med Kalven inom Medelpads revir. Under Skogsstatens och Domänverkets förvaltning av öarna (1870-1995) görs skogsindelningar och skogskartor 1872, 1895, 1915, 1952, 1966 och 1980. I dessa handlingar kan utläsas att fyrvaktarna hade rätt till mulbete för fyra kor och nio getter men att det under 1890-talet ej förekommer får eller getter på öarna utan endast en häst och ett 20-tal kor. Sammanläggningen 1944 av de år 1828 bildade fastigheterna (se ovan) markerar sannolikt också slutet på skogsbetet då ju uppdelningen av landarealen mellan lotsarna i Sanna och fiskerskap och fyrvaktare i Norrhamn tillkommit av detta skäl.

De täta skogsindelningarna visar på en omfattande exploatering av öarnas skogstillgångar under drygt 100 år. I beskrivningen till 1872 års indelningshandlingar anges att granen dominerar öarna och att tallen förekommer mera sparsamt och "*...sällan uti rena bestånd...*". Detta konstaterande återkommer i 1895 års indelningsmaterial men nu med en mera förundrad formulering. "*...trots att jordmånen hufvudsakligen består av sandjord lämplig för tallväxt är granen det rådande trädslaget.*". Vid denna indelning är större delen av Brämöns och Kalvens skogsbestånd 180 år eller äldre och för kommande avverkningar föreslås traktblädning med skogsodling, dvs i praktiken en fortsatt successiv utgallring av de grövsta och mest värdefulla träden och beståndsförnyring genom självsådd.

2004-03-24

511-4398-02
81-215

Vid 1915 års indelning summeras öarnas virkesförråd till drygt 43 000 m³ fördelat på 51 % avverkningsmogen skog, 29 % utvecklingsbar skog och 20 % övermogen och skadad skog. Medelvolymen anges till 81 m³ per hektar och gran utgör ca 60 % av virkesförrådet, tall 39 % och löv 1%. Slutenheten anges för de orörda bestånden på bättre mark vara mycket god samtidigt som en stor areal timmerbläddad mark finns med glesa, kvarstående äldre träd med ett ojämnt underbestånd av gran med dålig slutenhet. Det senare torde sannolikt vara en effekt av avverkningarna mellan 1895 och 1915. Vid denna tidpunkt är cirka 40 % av arealen (49 % av virkesförrådet) skog äldre än 120 år. Öarnas geografiska läge strax utanför Sundsvall anges i handlingarna vara synnerligen gynnsamt för att hitta avsättning för såväl sågtimmer som props, sparrar kol- och brännved. Sågtimmer uppges bogseras till sågarna runt Sundsvall medan props och sparrar körs till hamnen i Sanna för direkt lastning och export till bland annat Holland. Ved skeppas till Stockholm och kolved till "närbelägna bruk". Nya sätt att avverka och föryngra skogen har gjort sitt intåg under början av 1900-talet och flera av bestånden föreslås kalhuggas och planteras. Före kultur (plantering) av fuktigare marker rekommenderas bränning och ett bestånd anges i handlingarna redan vara bränt och planterat. Dikning, kolavverkning och hjälplantering är andra åtgärder som föreslås. Ur det rika indelningsmaterialet med tillhörande kartor kan konstateras att skogarna under perioden 1895 till mitten av 1970-talet gradvis exploateras allt hårdare och att detta naturligtvis leder till en dramatisk förändring av skogsbeståndens struktur och artsammansättning. De för den biologiska mångfalden största och mest negativa avverkningarna sker dock sannolikt först i och med hyggesupptagningarna under efterkrigstiden.

I noteringarna tillhörande 1980 års karta anges att återväxten av tall på flertalet av de då relativt nyligen upptagna hyggena (ofta med fröträd) är svårt betesskadad av älg. Totalt anges cirka 75 hektar uppvisa olika grad av betesskador. Detta fenomen omnämns för övrigt för en ungskog av tall på södra delen av Brämön redan i 1915 års indelningsmaterial.

En sänkning av Rudtjärns yta med två till tre decimeter utfördes i början av 1900-talet. Anledningen till åtgärden är oklar men fick till följd att tjärnen kom att avvattnas mot söder och inte som tidigare genom bäcken norrut. Att detta med tiden kan ha bidragit till att vissa äldre färskvattenbrunnar periodvis sinar i Hamn är möjligt men inte utrett.

Förutom den ännu i dag befintliga körvägen mellan Sanna och Norrhamn, finns på 1828 års karta en stig/körväg markerad från Hamn till Asphamn i nordväst. Denna nödhamn utnyttjas så vitt känt inte idag och stigen dit är svår att hitta igen. I östlig riktning går stigar till de då benämnda Norra respektive Södra Storviken (öster om fyrplatsen), vilka sannolikt kunde fungera som nödhamnar vid hårda nordliga eller nordvästliga vindar.

Naturförhållanden

Geomorfologi

Brämön karaktäriseras av den branta nordvästsidan mot Brämösundet med den högsta punkten, Tomasberget, 73 m ö h. Den östra och södra kusten samt Kalven har flackare

2004-03-24

511-4398-02
81-215

stränder med många små vikar och klapper. Berggrunden består av migmatitiserad (granitblandad) gråvackegnejs. Block av kalksten påträffas framförallt på den östra och norra stranden av Brämön. Dessa block liksom även finare material har sannolikt transporterats av inlandsisen i en nordost-sydvästlig riktning från ett kalkområde (ortocerkalk) på havets botten nordost om Brämön. Även mindre inslag av grönstenar som amfibolit och gabbro förekommer. De lösa avlagringarna i övrigt domineras till följd av tidigare svallning huvudsakligen av sandig morän. Vid Kalvsundet samt på Brämöns sydvästra del finns ett flertal vikar med fin sandstrand. Landhöjningsfenomen som avsnörningsvikar och klapperfält förekommer på såväl Brämön som Kalven.

Klimat

Natureografiskt ligger Brämön och Kalven inom zon 28 A, sydligt boreala kuperade områden; Medelpad och Höga Kusten i Ångermanland, enligt Nordiska Ministerrådets indelning (NMR 1994). Havets värmemagasinerande effekt under den viktiga invintringsperioden på hösten, innebär dock sannolikt att öarna skulle kunna föras till den i söder angränsande region 27, skogslandskapet norr om Dalälven. Som jämförelse kan nämnas att medeltemperaturen på Brämön under perioden augusti till oktober ligger 1,2 grader högre än Härnösand. Beträffande nederbördsmängderna ligger årsmedelnederbörden på cirka 485 mm per år jämfört med 703 mm för Härnösand (SMHI, 1961-90).

Naturtyper

Bland natur- och vegetationstyperna dominerar den relativt artfattiga hällmarkstallskogen de högre belägna och av forntida hav svallade partierna av Brämön. Hällmarkstallskogen övergår i lägre, mer skyddad terräng i fuktiga dalstråk med örtrik granskog som sträcker sig i nordväst-sydöstlig riktning över framförallt öns norra del. I stora drag dominerar idag gran på nordöstra Brämön och tall de centrala och södra delarna. Skogsbränder har sannolikt tidigare förekommit på öarna men det var av allt att döma länge sedan det senast brann naturligt. Brämöns och Kalvens skogar har av denna anledning i kombination med avverkningarna under perioden 1870-1980 idag en i stora stycken annorlunda struktur och trädslagsblandning än i naturlandskapet.

Trots den kraftiga exploateringen av Brämöns skogar som beskrivits ovan finns idag bestånd som är cirka 160 år eller äldre, framförallt på norra delen av ön. Totalt utgörs idag cirka 50 procent (ca 285 hektar) av den produktiva skogsmarken på Brämön och Kalven av bestånd äldre än 100 år. Cirka 25 procent (ca 146 hektar) av skogen är i åldrarna 50-100 år och knappt 10 procent (ca 47 hektar) mellan 20-50 år. Flera bestånd anges vid 1980-års revidering av skogstillståndet vara i 65-årsåldern. Detta skulle kunna innebära att de uppkommit efter avverkningar omkring 1900-1915, vilket förefaller ha varit en period med omfattande avverkningar. De cirka 75 hektar hyggen och fröträdställningar med ung- och plantskogar som 1980 angavs som betesskadade av älg, har ännu idag inte föryngrats.

Bestånd av grå- och klibbal förekommer bitvis i en för landhöjningskuster karaktäristisk bård längs öarnas flackare stränder. Klibbal påträffas även längs myrmarkernas små bäckdråg. I övrigt förekommer inslag av rönn, asp, björk och olika videarter men i mycket begränsad omfattning, bland annat till följd av de senaste 30 årens mycket hårda älgbetning.

2004-03-24

511-4398-02
81-215

Stränderna längs den norra halvan av ön kan grovt beskrivas bestå av klippor och block. Brämöns östra strand är att betrakta som flack och övergår från klippor i norr till flack landhöjningsstrand med klapper mot söder, vilken fortsätter även längs Kalvens ostsida. Stinknäva, pors och havtorn kan med fog benämnas karaktärsväxter för öarnas steniga, flacka stränder. Brämöns södra och sydvästra stränder utgörs av en blandning av klippor, stenstrand samt ett par fina sandstränder, bland annat vid Kalvsundet, Skutvraksviken och i Sanna.

Naturtyper och arter enligt Natura 2000

Större delen av reservatsområdet har av regeringen föreslagits ingå i EU:s nätverk av naturskyddade områden, Natura 2000. Av förekommande naturtyper enligt Unionens klassificering (se beslutet), är *örtrika, näringsrika skogar med gran av fennoskandisk typ* (9050) den till ytan vanligaste naturtypen med 122 hektar. I Nordiska ministerrådets vegetationstypsklassificering (NMR 1994) motsvaras naturtypen närmast av vegetationstyperna *granskog av lågörttyp* (2124) respektive *högörttyp* (2126). Naturtypens värden är ofta kopplade till förekommande fältskikt med olika kärlväxter samt i många fall en intressant svampflora och markfauna till följd av en näringsrik/kalkhaltig mulljordmån. På Brämön är kärlväxtfloran väl kartlagd medan däremot svampflora och markfauna, t ex landsnäckor, är okända. Skogsbruk missgynnar naturtypen medan däremot ett lågintensivt skogsbete anses kunna vara gynnsamt.

Bland de i direktivet särskilt prioriterade naturtyperna förekommer *västlig taiga* (9010) med cirka 82 hektar. Inom naturtypens definition ryms en stor variation av nordliga barrskogstyper som kan betecknas som naturliga eller naturskogsartade. Det vill säga gammal skog med till stor del naturlig artsammansättning, åldersvariation och ekologisk funktion. Viss mänsklig påverkan kan ha förekommit men skogen har aldrig omfattats av kalavverkning. Skogsbrand kan tidigare ha präglat bestånden och bland annat skapat flerskiktad tallskog och stora mängder död ved.

Övriga förekommande naturtyper är *vegetationsklädda havsklippor* (1230, 40 ha), *rikkärr* (7230, 14 ha), *öppna svagt välvda mossar, fattiga och intermediära kärr och gungflyn* (7140, 11 ha), *dystrofa sjöar och småvatten* (3160, 1 ha), *perenn vegetation på steniga stränder* (1220, 11 ha) och *sandstränder med perenn vegetation i Östersjön* (1640, 3,5 ha).

Brämön har under år 2003 av länsstyrelsen föreslagits till regeringen att ingå i Natura 2000-nätverket med stöd av fågeldirektivet (SPA). Följande i direktivet listade arter har noterats:

gråspett (Picus canus), spillkråka (Dryocopus martius), fisktärna (Sterna hirundo), silvertärna (Sterna paradisaea), storlom (Gavia arctica), fiskgjuse (Pandion haliaetus), havsörn (Haliaeetus albicilla), tjäder (Tetrao urogallus), orre (Tetrao tetrix), järpe (Bonasia bonasia) och trana (Grus grus).

2004-03-24

511-4398-02
81-215*Flora*

Kalken från havets botten har i hög grad påverkat jordmånen på delar av Brämön och skapat betingelser för en utpräglad kalkgynnad flora på framförallt öns norra och nordöstra delar. Sannolikt kan även skalgrusbankar vara orsak till förekomsterna av kalkgynnad flora i anslutning till flera av öns mindre myrar. Brämöns våtmarker (ett 30-tal) upptas i högsta värdeklass (klass I) vid den länsomfattande våtmarksinventeringen i början på 1990-talet (Grundström och Uppsäll 1994). Inte färre än 16 olika orkidéarter har påträffats, som exempelvis blodnycklar, ängsnycklar, sumpnycklar, myggblomster, grönkulla, tvåblad, skogsknipprot, skogsfru och nästrot. Knottblomster finns enligt Lidberg (1970) noterad från sent 1800-tal men sedan dess inte återfunnen, troligen till följd av att växtlokalen dikades kring sekelskiftet. Skogsnycklar beskrivs av Viotti (1986) som en karaktärsblomma för ön. Brämön har också en intressant strandvegetation med bl a vejde, gul svärdslija, vildlin, ormtunga, strandglim, gultåtel, fjällnejlika, kustarun och strandaster (Westlinder 1970, Viotti 1986). Andra mer vanligt förekommande strandväxter är strandvänderot, strandråg och strandvial. Från kulturmarkerna i Norrhamn (utanför naturreservatet) har som nämnts ovan noterats bland annat gulmåra, dvärgvårlök, nagelört, vårveronika, luddlosta och darrgräs.

Fauna

Bland de källor som finns tillgängliga om djurlivet på Brämön dominerar uppgifter om fågellivet. I en artikel i tidskriften Fältbiologen (nr 1, 1957) redogör Anders Nyquist, sommarboende i Sanna, för sina och andras observationer av fågellivet på Brämön fram till mitten av 1950-talet. Bland dessa artuppgifter kan särskilt noteras att blåkråka observerats 1920 liksom att nattskärna tidigare observerats sparsamt men regelbundet. Nattskärnan observeras ej längre regelbundet men ett exemplar noterades så sent som 2001. En länstäckande kustfågelinventering genomfördes 1999 varvid en rad arter kustfåglar noterades utmed Brämön och Kalven. Bland annat registrerades 15-20 par svärta, 50-75 par fiskmåns, 75-100 par gråtrut och 20-30 par silltrut. Storviksklubben utanför nordöstra Brämön föreslogs i inventeringsrapporten att skyddas med landstigningsförbud under häckningssäsong (15/4 – 15/8) (Pettersson 2000).

På ön finns även göktyta och törnskata. Vidare kan noteras att järpe har lyckats ta sig ut till ön (Nyquist 1957, Marklund 2000). Andra intressanta noteringar är bland annat uppgifter från Medelpads Ornitologiska Förening (MOF 2001) om kornknarr och kärrsångare i Norrhamn samt häckande näktergal respektive revirhävdande lundsångare på Kalven. På skäret utanför Sörviken, "Kamsen", liksom på Kalvens sydöstra udde häckar ett 20-tal par silltrutar, ett 10-tal par silvertärnor samt roskarl. Denna lokal har av MOF föreslagits skyddas med beträdnadsförbud under häckningssäsong (15/4 – 15/8).

Avsaknaden av skärgård i egentlig mening utmed en längre kuststräcka från Härnösand i norr till Hornslandet i söder, innebär att de öar som trots allt förekommer kan erbjuda vindskyddade reträttplatser för såväl stationär sjöfågel som för sträckande fågel. Brämösundet och Kalvsundet är därvid viktiga för fågellivet liksom de mindre kobbar, skär och vikar som återfinns runt de båda öarna.

2004-03-24

511-4398-02
81-215

Havsörnen expanderar sedan 1990-talet återigen utmed Norrlandskusten efter att under efterkrigstiden haft stora problem med reproduktionen till följd av miljögifter i födan. Även tillgången på lämpliga boträd och ostörda häckningsmiljöer är begränsande faktorer. Havsörn observeras regelbundet utmed Njurundakusten som tillsammans med nordligaste Ångermanlandskusten utgör länets mest lämpliga havsörnsbiotoper med avseende på tillgången på grunda kustvatten för födosök och relativt ostörda häckningsmiljöer.

Bland däggdjuren förekommer bland annat älg, rådjur, skogshare, räv, ekorre och mink. Bävaren har efter en lång tids frånvaro åter etablerat sig i kustbandet och har under senare år observerats i bland annat Kalvsundet. Äldre uppgifter från 1960-talet gör gällande att även uttern förekommit i vattnen runt öarna. Även om uttern vid en nyligen genomförd inventering befunnits vara stadd i ökning i länet finns ännu inga uppgifter om observationer från denna del av kusten. I hållkar på ön har mindre vattensalamander påträffats.

Sälén jagades kraftigt fram till andra världskrigets inledning på grund av det värdefulla tranet. Därefter avtog jakten successivt eftersom tranets värde minskade när fossil olja och elektricitet ersatte denna energikälla.

Sälstammens nästa åderlåtning orsakades av miljögifter (framförallt Pcb) som nära nog slog ut sälens reproduktionsförmåga. Detta uppmärksammades på 1960- och 70-talen. De senaste 10-15 åren har sälstammen börjat återhämta sig och gråsäl påträffas numera återigen regelbundet i vattnen runt Brämön och Kalven. Vikare observeras mera sporadiskt.

Den stora älgstammen på öarna utgör ett inte helt okomplicerat kapitel och behandlas utförligare under rubrikerna Jakt respektive Förvaltning av älgstammen, nedan.

Havet

Kunskapen om det marina livet runt Brämön är mycket begränsad. Den geografiska belägenheten utanför en av Sveriges tidigast och hårdast industrialiserade kuststräckor har med all säkerhet påverkat såväl lägre som högre stående organismer i vattnen runt Brämön. Under 1960- och 70-talen inträffade det vid flera tillfällen att man vid trålning efter sill i Brämösundet fick upp tunnor med kvicksilveravfall. Tunnorna, som innehåller förbrukad katalysatormassa från Stockviksverken ingjuten i betong, dumpades i stort antal under början av 60-talet mellan Brämön och Åstön. Sundsvallsbukten bedöms under hela 1900-talet ha mottagit 50-80 ton kvicksilver från framförallt de gamla pappersbruken i Sundsvall-Timrå regionen. Halterna av kvicksilver i gädda i Sundsvallsbukten (ca 0,3 – 0,5 mg/kg) är högre än längs bottenhavskusten generellt (0,1 – 0,2 mg/kg) men når inte upp till den tidigare använda gränsen för svartlistning (1,0 mg/kg). Medan utsläppen av kvicksilver, kadmium, PCB mm har minskat under de senaste 20 åren har däremot en ökad transport av organiskt material och växtnäringsämnen med älvarna konstaterats. Orsakerna till denna ökning har inte kunnat klarläggas fullt ut men en koppling till skogsbruksverksamheter i de bägge älvarnas avrinningsområden kan inte uteslutas (SOU 1990:102).

2004-03-24

511-4398-02
81-215

Brämön och Kalven är belägna mellan två riksintresseområden för yrkesfisket. I nordväst Sundvallsbukten med mynningsområden för Ljungan och Indalsälven - ett mycket betydelsefullt uppvandringsområde för lax och havsöring samt lekplats för sik, siklöja och strömming. I öster löper ett trålfiskeområde utmed större delen av länets kust från Skagsudde i norr till länsgränsen i söder.

Nyttjanderätter, jakt, friluftsliv mm

Nyttjanderätter mm

Sydkraft Elnät Nord AB innehar ett servitut för den kraftledning som löper över ön från Sanna till Norrhamn liksom även söderut till Kalven.

TeliaSonera AB innehar servitut för radiomast (Sanna) samt för luftteleledning mellan Sanna och Norrhamn respektive Kalven.

Telia Mobile innehar ett arrende för mobiltelemast med tillhörande teknikbod på Tomasberget.

Fastigheter

Inga andra fastigheter än stamfastigheten, Brämön 3:1 (Statens Fastighetsverk, SFV), förekommer inom reservatsområdet.

Jakt

Brämöns Jaktklubb arrenderar under perioden 1/7 2000 tom 30/6 2005 all jakt av markägaren SFV. Om avtalet inte sägs upp senast tre månader i förväg förlängs det med ytterligare ett år i taget. Jaktlaget, som enligt gällande upplåtelse skall bestå av tio medlemmar, utgörs huvudsakligen av stugägare på Brämön och Kalven. Jakten efter småvilt är enligt jaktlagets egna uppgifter begränsad och omfattar främst hare, skogsfågel, räv, kråka och kanadagås. Enstaka minkar tas i fällor. Sedan 2003-07-01 förvaltas jakträttsupplåtelser av länsstyrelsen på uppdrag av SFV.

Sedan år 2000 får skydds jakt efter säl bedrivas utmed länets kust på de villkor som årligen fastställs av Naturvårdsverket efter hörande av respektive länsstyrelse. För skydds jakt på säl har för år 2002 gällt att jakten får bedrivas i länet under perioden 1/5 - 31/12 och att största möjliga hänsyn skall tas till såväl det rörliga friluftslivet som till gråsäl och övrigt vilt under perioden 1/5 - 15/8. Jakten får bara bedrivas från land eller från fast förankrad båt eller plattform. Jakträtten för gråsäl innehas på Brämön och Kalven av Brämö Jaktklubb. Enligt Raymond Block, fiskare på Löran, sköts tre gråsäl från Kalvens norra strand hösten 2002. Här råder sandbotten vilket gör att skjutna djur är relativt lätta att återfinna och bärga så som föreskrivs i Naturvårdsverkets villkor.

Beträffande älgjakten har det under de senaste 20 åren skjutits i genomsnitt 3,5 djur per år (se diagram 1, bilaga 2:1). Öns älgstam uppges under denna period ha varierat mellan som mest cirka 25 djur ner till de 10-12 djur som uppskattades finnas på öarna under 2002. I viltvårdssammanhang brukar antalet djur per 1000 hektar användas som mått på

2004-03-24

511-4398-02

81-215

vilttätheten. För Brämöns del skulle det innebära att stammen varierat mellan cirka 22 och nio djur per 1000 hektar. Efter Tjernobyli-olyckan 1986 har bequerel-halterna i älgkött från Brämön till följd av nedfall av radioaktivt cesium (^{137}Cs), befunnits ligga på en mer eller mindre konstant hög nivå (se diagram 2, bilaga 2:1). Till följd härav har älgjakten ofta avbrutits om halterna i skjutna djur befunnits ligga för högt, då det för jaktlaget bland annat inneburit mycket arbete med att gräva ner de kasserade djurkropparna. I gällande jakträttsavtal med SFV stadgas att avgift för fälld älg endast erlägges för djur med bequerelhalter under gränsvärdet på 1500 Bq per kilogram kött.

De höga bequerel-halterna i älgarna på Brämön torde vara ett resultat av flera olika men samverkande faktorer. För det första erhöll den yttersta kustlinjen generellt högre nedfall genom det regn som föll på eftermiddagen och kvällen den 26 april 1986. Högre terrängavsnitt fick mer nederbörd än lägre liggande och icke snötäckt mark kom att bli mer nedsmutsade av radioaktivt stoft än snötäckt mark, där en större del av nedfallet följde med smältvattnet ut i vattendragen. Den höga älgtätheten på Brämön innebär sannolikt även att älgarna i större omfattning än på fastlandet födosöker på de ur näringsynpunkt magra håll- och myrmarkerna. Växter på näringsfattiga marker har i brist på kalium- och kalciumjoner ett större upptag av de fysikaliskt likartade cesiumjonerna. Även det faktum att det på Brämön och Kalven ej finns starkt växande skogsbestånd (ungskogar där näringsutbud och omsättning är stor) bidrar till förhöjt innehåll av cesium i vegetationen. Kalvar uppvisar i regel högre halter än vuxna djur till följd av skillnader i födoval och en högre grad av ackumulering i en växande kropp/skelett. Vidare gäller generellt att halterna sjunker ju längre in på hösten djuren skjuts då halterna av cesium i huvudsak är beroende av födointaget under den senaste månaden. Kraftig mellanårsvariation förekommer, t ex mellan år med mycket respektive lite svamp (Nelin 1994).

Fiske

Fiske på enskilt vatten runt Brämön och Kalven bedrivs idag med rörliga redskap (handredskap från stränderna och nätfiske) framförallt av de säsonsboende på öarna men också av de få kvarvarande yrkesfiskarna i Löran. Fasta redskap (laxfällor) kräver särskilt arrendeavtal med fiskerättsägaren som för Brämöns del är Sundsvalls stad genom ett kungligt privilegiebrev från 1624. Ett sådant avtal har tidigare innehafts av bl a Bernt och Raymond Block HB, Löran. Till följd av problem med säl som vittjar och förstör fällorna har dock något sådant avtal ej tecknats under senare år.

Eventuell fiskförekomst och fiske i Rudtjärn, Brämöns enda sötvattenyta, är inte känt.

Friluftsliv

Fast båtförbindelse saknas mellan Brämön och fastlandet. Betongkajen i Sanna (utanför reservatsområdet) har sedan den byggdes i början av 1980-talet utgjort en populär anhalt och skyddad natthamn för båtfolket. Den har naturligtvis även fyllt en viktig funktion för de boende i Sanna som skyddad förtöjningsplats, för i- och urlastning samt vid hårt

2004-03-24

511-4398-02
81-215

väder även varit viktig för de boende i Norrhamn. Kajen dimensionerades och byggdes ursprungligen för Domänverkets och Försvarsmaktens gemensamma behov men är nu i mycket dåligt skick. Större delen av kajen stängdes av under 2002 på grund av rasrisk. Något beslut beträffande kajens framtid har ännu inte fattats av fastighetsägaren SFV.

Det rörliga friluftslivet på Brämön och Kalven är främst knutet till stränderna. De sydvästra och södra delarna av ön är härvid de mest frekventerade och mitten av maj till mitten av augusti utgör den huvudsakliga besöksperioden. De sommarboende på öarna liksom båtgäster i Sanna och från fastlandet företar också strövtåg och utflykter på ön. Besök och rundvandringar görs också i det kulturhistoriskt intressanta Norrhamn. Genom Sanna Intressentförenings försorg har i Sanna anordnats dass, tavelställ och sophantering för båtgäster m fl.

Domänverket iordningställde under 1980-talets första hälft ett stigsystem på södra delen av Brämön liksom en rastplats med vindskydd vid Kalvsundet. Större delen av dessa stigar har sedan dess trampats i begränsad omfattning och markeringar, vägvisare mm ej underhållits. Stigen från Sanna utmed öns sydvästra strand ned mot Kalvsundet är den mest använda. Mellan Sanna och Norrhamn går en bred och välanvänd körväg som dock på några ställen nyligen skadats av tunga maskiner i samband med underhåll av den ovan beskrivna kraftledningen. Från Norrhamn går även vältrampade stigar till Finnviken och Kalkhamn på nordöstra Brämön samt till Rudtjärn (se karta 1).

Lokala entreprenörer och intresseorganisationer har under senare år anordnat utflykter och arrangemang till Brämön med omgivningar. En av fastighetsägarna på Kalven driver en mindre konferensanläggning och notdragning, dykläger mm har tidigare arrangerats på Brämön.

Skötselområden och skötsel

Inom reservatet har ett skötselområde avgränsats, se karta 2

Skötselområde 1 – se karta 2

Skötselåtgärder, mål etc avser de tallmarker inom skötselområdet som berörts av avverkning under 60-70-talen och där föryngring under fröträdd misslyckats pga älgbetet.

Frånvaron av naturliga bränder i framtiden liksom det på senare år mycket hårda betetrycket från en stor älgstam, gör att öarnas produktiva skogsmark på sikt kommer att domineras av gran. Då det av praktiska och säkerhetsmässiga skäl inte bedöms möjligt att genomföra naturvårdsbränningar på Brämön torde utvecklingen mot allt mer gran på de produktiva markerna vara svår att undvika. Vid den första skogsindelningen 1871/72 angavs gran vara det dominerande trädslaget och beståndsåldrar på över 180 år eller äldre dominerade. Mot bakgrund av detta kan anas att brandintervallet på öarna sannolikt varit betydligt längre än vad som i regel varit fallet på motsvarande marker på fastlandet. Ett möjligt naturligt brandintervall för Brämön skulle kunna vara 200-300 år.

2004-03-24

511-4398-02

81-215

Övergripande mål

Att nöjaktigt föryngra de fröträdställningar och mindre kalytor som i princip saknar föryngring, varvid naturlig insådd av tall och löv är att föredra.

Kvalitetsmål

Antalet ungträd av tall och löv (> 1,3 m), skall 10 år efter igångsättandet av förvaltningsplanen för älgstammen i genomsnitt vara 1000 stammar per hektar inom skötselområdets fröträdställningar och kalytor. Dessa ungträd får inte vara så betade att de inte bedöms kunna nå träddimensioner.

Som delmål gäller att fem år efter igångsättandet av förvaltningsplanen för älgstammen skall antalet "plantor" av tall och/eller löv vara minst 2000 per hektar. Dessa plantor får inte vara mer betade än att de bedöms kunna utvecklas till fullvuxna träd. Metodik mm från skogsvårdsorganisationens älgbetesinventering, ÄBIN, kan eventuellt användas för att ytterligare konkretisera vilken grad av betning som kan accepteras. Se vidare under Jakt, nedan.

Skötselåtgärder

I samband med att en förvaltningsplan för öarnas älgstam startas (se nedan under Jakt) skall lättare markberedningsåtgärder utföras i skötselområdets fröträdställningar och mindre kalytor. Markberedningen skall ske med röjsågsmonterat markberedningsaggregat och/eller med enklare, fordonsmonterad anordning.

Inom skötselområdet har ett mindre område om ca åtta hektar preliminärt utsynats för att användas till reservatets behov av ved till de särskilt iordningställda rast- och eldplatserna (se karta 2 samt nedan under avsnittet *Anordningar för friluftslivet, tillgänglighet, information mm*). Området är inte fältbesiktat och kan komma att flyttas till annan plats på södra Brämön av praktiska eller naturvårdsmässiga skäl. Avsikten är att vedhuggningen skall utföras som försiktig gallringshuggning.

Uppföljning

Uppföljning av ovan angivna kvalitets- och delmål skall ske genom reservatsförvaltningens försorg med fem års intervall från starten av förvaltningsplanen för älgstammen. Markberedningen utförs i ett första skede på prov i ett mindre område med start 2005 i syfte att bättre bedöma om insatsen är rimlig i relation till kostnaderna.

Övrig mark inom reservatet

Övrig mark och vatten inom reservatet, det vill säga övrig skogsmark, hållmarker, våtmarker, stränder, bäckar samt Rudtjärn, bedöms inte vara i behov av någon aktiv skötsel.

Övergripande mål

Övrig mark lämnas till skogens fria utveckling utifrån naturligt förekommande processer.

2004-03-24

511-4398-02
81-215

Uppföljning

Uppföljning av målsättningen sker genom den årliga reservatstillsynen samt i förekommande fall genom framtida uppföljningssystem för Natura 2000-områden.

Naturtyper och arter enligt Natura 2000

Angivande av mål och målnivåer för Natura 2000-habitat och arter enligt EU:s habitat- och artdirektiv samt fågeldirektivet, syftar till att uppnå eller upprätthålla en så kallad gynnsam bevarandestatus. Dessa mål och målnivåer kommer att anges i en särskild bevarandeplan. Detta gäller också för vilka parametrar som skall/kan följas upp liksom för val av metoder. Bevarandeplanen kommer att tas fram av länsstyrelsen utifrån riktlinjer och anvisningar från Naturvårdsverket.

Vårdkasen vid Vätaberget (Kasberget)

En vårdkasplats finns sedan gammalt på klipporna väster om Hamn. Vårdkasen är en registrerad fornlämning. Kasen antändes senast på nyårsnatten 1999 och har därefter åter rests genom Hamnlagets försorg. Virke till vårdkasen har tagits på håll- och skogsmark i närheten. Framtida underhåll eller återuppbyggnad av vårdkasen skall ske i samråd med länsstyrelsen.

Störningskänslig fauna

Brämön och Kalven besöks idag av allmänheten huvudsakligen under perioden mitten av maj till mitten av augusti. Övriga tider är antalet besökare begränsat. Med en ökad information och därmed ett ökat intresse för öarna i samband med reservatsbildningen kan besöksfrekvensen komma att öka såväl under sommarmånaderna som under övrig tid på året. Detta kan på sikt hota vissa naturvärden i reservatet, framförallt reservatets goda potential som ostörd häckningsmiljö för kustfågel och havsörn.

Skötselåtgärder

För att förebygga störning men ändå främja allmänhetens möjlighet till friluftsliv skall besökare kanaliseras till ett fåtal stråk och platser. Vidare skall beträdnadsförbud gälla under häckningstid för särskilt känsliga delar av reservatet (se föreskrifter i reservatsbeslut samt beslutscharta, bilaga 1), liksom förbud mot tältning annat än i anvisat område under perioden 1 februari tom 31 juli. Utökad fällfångst av mink kan komma att behöva uppmuntras.

Inom Svenska Naturskyddsföreningens Projekt Havsörn har man goda erfarenheter av att underlätta havsörnshäckningar genom att bygga boplattformar (Björn Helander, muntl). Som exempel kan nämnas att inom den finska delen av Kvarkenområdet, ett av Finlands viktigaste havsörnsområden, häckar 29 procent av havsörnsparen i konstgjorda bon (Rinkineva och Bader 1998). I syfte att underlätta för havsörn att häcka inom reservatet skall fyra boplattformar byggas. Urval av lämpliga platser och träd liksom utformningen av plattformarna skall ske i samarbete med Medelpads Ornitologiska Förening.

Som tidplan för åtgärden skall gälla att två plattformar/konstgjorda bon skall vara klara senast under 2005 och ytterligare två under 2007.

2004-03-24

511-4398-02

81-215

Uppföljning

Efterlevnad och fortsatt behov av beträdnadsförbud och övriga inskränkningar under perioden 1 februari till 15 augusti, eller eventuella utvidgningar i tid och rum, skall följas upp årligen tillsammans med ornitologer och förordnad tillsyningsman. Denna uppföljning inkluderar även eventuella havsörnshäckningar eller häckningsförsök. Konstaterad etablering skall behandlas konfidentiellt.

Brand

Om spontan brand uppkommer inom reservatet bör branden av säkerhetsskäl släckas så fort som möjligt. All brandbekämpning skall ske med så skonsamma metoder som möjligt och med största hänsyn till mark, vegetation och vatten.

Jakt

I syfte att kunna reglera störningar från jakt på allmänhetens friluftsliv och så långt möjligt säkra en ostörd häckningsmiljö för havsörn, krävs under perioden 1 februari tom 15 augusti tillstånd av länsstyrelsen för all jakt. Ansökan om tillstånd söks av jakträttsinnehavaren för respektive viltslag senast tre veckor före planerad jakt. Tillståndsprövningen är inte avgiftsbelagd.

Förvaltning av älgstammen

Nuvarande älgtäthet orsakar ett extremt och från naturvårdssynpunkt oacceptabelt högt betetryck på såväl löv- som tallföryngring. Detta får framtida negativa följder för den biologiska mångfalden. En hög älgtäthet bidrar sannolikt också till de höga bequerelhalterna i älgköttet till följd av att djuren i större omfattning än annars tvingas beta på myrar och hållmarker där vegetationens innehåll av cesium är högre än på de mer produktiva markerna. Länsstyrelsen bedömer därför att avskjutningen av älg måste ökas avsevärt i förhållande till nuvarande nivå. Formerna för detta måste snarast fastläggas mellan Brämö jaktklubb (jakträttsinnehavaren) och länsstyrelsen (jakträttsupplåtare på uppdrag av Statens Fastighetsverk) i form av en förvaltningsplan. Denna plan bör bland annat innefatta en kraftigt förhöjd avskjutning under en femårsperiod. I syfte att sänka de förhöjda bequerelhalterna i älgköttet bör saltstenar innehållande s k GISE-salt (ammoniumferrocyanat) årligen placeras på fyra till fem platser. Halterna bedöms härmed kunna minskas med upp till 20 %, vilket skulle kunna innebära att merparten av de skjutna älgarna hamnar under gränsvärdet på 1500 Bq/kg och därmed kan tas till vara/säljas. Saltstenarna föreslås att börja placeras ut under år 2006 och den intensifierade avskjutningen påbörjas i och med jaktåret 2006/07. Den utökade jaktinsatsen föreslås huvudsakligen förläggas till oktober-november för att ytterligare öka möjligheterna att köttet kan tas tillvara.

Efter den inledande femårsperioden 2006/07 – 2010/11 bör vinterstammen på Öarna ej överstiga 3-4 djur. Förvaltningsplanen bör kombineras med lättare markberedning i delar av reservatsområdet (se skötselområde 1, ovan).

2004-03-24

511-4398-02
81-215

Uppföljning

Uppföljning av förvaltningsplanen föreslås ske årligen och omfatta såväl antal djur före och efter jakt som bequerelhalter och betestryck på vegetationen. Formerna för denna uppföljning fastlägges i detalj i förvaltningsplanen.

Övriga riktlinjer för jakt inom reservatet

Jakträttsinnehavaren har att följa gällande lagar och bestämmelser rörande jakt samt för naturreservatet gällande föreskrifter. Avskjutningen skall anpassas till viltstammarnas storlek och markens viltproducerande förmåga. När älgjakt pågår i reservatet skall ett anslag sättas upp på informationstavlan vid Sanna. Största hänsyn skall tas till allmänhet och övrigt djurliv. Terrängtransport av skjutna älgar får ej ske så att markskador och spårbildning uppstår. Älgpass och skjutgator får endast huggas/röjas efter samråd med länsstyrelsen.

Skydds jakt på säl får bedrivas utan länsstyrelsens tillstånd under perioden 16/8 - 31/1, förutsatt att vederbörlig tillåtelse inhämtats från jakträttsinnehavaren. Jakten skall bedrivas i enlighet med villkoren i gällande jakträttsupplåtelse och i övrigt följa de villkor och anvisningar som årligen utfärdas av Naturvårdsverket/länsstyrelsen. I likhet med all annan jakt inom reservatet, skall skyddsjakten på säl ske med största hänsyn till allmänhet och övrigt djurliv.

Uppföljning

För all jakt gäller att jaktklubben senast två månader efter jaktårets slut till länsstyrelsen sammanställer och avrapporterar antal nedlagda villebråd, könsfördelning och bequerelhalter i eventuellt provtagna djur. Vidare bör även rapporteras händelser eller uppgifter av intresse rörande öarnas högre fauna..

Fiske

Det fria kustfisket kan fortsätta som tidigare. Rotenonbehandling eller utplantering av fisk i Rudtjärn får ej ske.

Anordningar för friluftslivet, tillgänglighet, information mm

Tillgänglighet

För att nå reservatet tar man sig lämpligen först till Lörudden och Lörans fiskeläge via Njurundabommen och väg 560. Till Löran/Lörudden går reguljär busstrafik från Sundsvall med linje 20/126. Vidare båttransport över till Brämön måste besökaren för närvarande ordna på egen hand.

Vägskyltning

Då reguljär båtförbindelse saknas mellan fastlandet och Brämön bör reservatet ej skyltas från det allmänna vägnätet.

2004-03-24

511-4398-02
81-215**Parkering**

En parkeringsplats finns vid den allmänna vägens slut i fiskeläget Löran. Parkeringsplatsen är väl tilltagen under större delen av året. Under juli månad kan dock brist på parkeringsplatser uppstå.

Information

Tavelställ med informationstavlor sätts upp i Löran, i Sanna, på Kalven, vid Skutvraksviken, vid rastplatsen vid Kalvsundet samt på två platser i Norrhamn (se karta 1).

I övrigt kommer information att finnas på länsstyrelsens hemsida, men kommer även att kunna beställas som en folder från länsstyrelsen. Denna information innehåller en beskrivning av området, vägbeskrivning samt en karta över reservatet och dess närmaste omgivningar.

Stigar

För att kanalisera besökare rustas några av befintliga stigar upp, (se karta 1). Spänger byggs över fuktiga partier där trampet kan ge markskador. Tryckimpregnerat virke får ej användas. Stigarna skall markeras diskret och hållas framkomliga. Vägvisare tillverkas av trä med urfräst text.

Den gamla körvägen mellan Norrhamn och Sanna kommer vid den ovan nämnda upprustningen att ses över och vid behov åtgärdas.

Övernattningsstuga

Förutsatt att erforderligt bygglov erhålls skall en övernattningsstuga med tillhörande torrdass och vedbod uppföras mellan Sanna och Kalvsundet på sydvästra Brämön. Stugan skall vara tillgänglig för allmänheten men kan komma att vara låst varvid nyckel måste kvitteras ut i förväg. Stugan skall även tjäna reservatsförvaltningens och SFV:s behov av logi i samband med skötsel och tillsyn (motsv) av reservatet/fastigheten. Stugan bör uppföras i timmer alternativt av lösvirke men då med fasad av stående lock- eller locklistpanel. Takbeläggning utförs med tjärpapp, lockbrädor eller takspån.

Tältning, rast- och eldplatser

Tältning är under perioden 1 februari tom 31 juli endast tillåten inom det på karta 1 markerade området på sydvästra Brämön. Övrig tid är tältning tillåten över hela ön på allemansrättsliga principer. Eldning är av risk för vådeld under perioden 1 maj tom 31 augusti, endast tillåten på anvisade, iordningställda rast-/eldplatser (se karta 1).

En enkel rastplats med eldstad anordnas vid Skutvraksviken samt vid den befintliga rastplatsen vid Kalvsundet. Rastplatserna förses med brännved genom reservatsförvaltningens försorg och gallringshuggs ur det för ändamålet särskilt avsatta skogsområdet på södra Brämön (se karta 2). Även eventuellt framtida utgallrat virke från SLU:s försöksyta kan vara aktuellt till brännved.

Inga **sopbehållare** kommer att sättas upp vare sig inom reservatet eller utom. Besökare skall ta med sig eventuellt avfall. Om antalet besökare till öarna visar sig öka markant till följd av reservatsbildningen bör en diskussion om ansvar och kostnader för

2004-03-24

511-4398-02
81-215

soppantering och torrtoaletter i Sanna föras med Sanna Intressentförening och Sundsvalls kommun (renhållningsbolaget Reko samt fritidsförvaltningen).

Utmärkning

Reservatet skall märkas ut enligt svensk standard (SIS 03 15 22) genom målning på träd inom reservatet i gränsgatan och uppsättning av stolpar med reservatsbricka i gränsvinklar och där det är naturligt för besökare att korsa reservatsgränsen. Blå naturreservatsbrickor skall också sättas upp vid platser som ofta angörs av allmänheten, t ex i Kalvsundet, Skutvraksviken och på vissa platser längs Brämöns östra strand. De två områdena med beträdnadsförbud (15/4 – 31/7) vid Storviksklubben och vid Sörhamn på Kalven skall utmärkas med skyltar som anger vilket område samt under vilken tid beträdnadsförbudet gäller.

Tillsyn, uppföljning och finansiering av förvaltningen

Länsstyrelsen förordnar en eller flera tillsyningsmän för den operativa tillsynen av information, anordningar för friluftslivet mm samt efterlevnad av reservatsbestämmelser och områden med beträdnadsförbud. Uppdraget regleras i avtal.

Dokumentation och uppföljning

Länsstyrelsen ansvarar för att utförda åtgärder och kostnader dokumenteras för att möjliggöra uppföljningar och utvärderingar.

Sammanfattning av planerad uppföljning

Verksamhet	Form av uppföljning	Periodicitet	Utförare/ansvarig
All jakt	Fångst/jaktrapport	Årligen, senast 1 september	BJK
Fågelskyddsområden	Tillsyn	Årligen	Tillsyningsman och MOF
Inskränkningar under perioden 1 februari – 15 augusti	Tillsyn	Årligen	Tillsyningsman och Lst
Förvaltningsplan för älgstammen	Fastlägges i förvaltningsplanen	Årligen, start 2007	Lst/BJK
Skötselåtgärder område 1	Provytetaxering	Vart 5:e år, Start 2006	Lst

2004-03-24

511-4398-02
81-215

BJK – Brämö Jaktklubb
MOF – Medelpads Ornitologiska Förening
Lst - Länsstyrelsen

Se i övrigt under rubriken Uppföljning för respektive skötselområde, Jakt etc.

Finansiering av naturvårdsförvaltningen

Finansiering av iordningställande och årligt underhåll sker genom det årliga anslaget från Naturvårdsverket för skötsel och förvaltning av länets naturreservat. Även andra möjliga finansieringar bör utredas.

Förvaltningsplanen för älgstammen finansieras av länsstyrelsen.

Prioriteringslista för åtgärder

Åtgärd	Bör ha utförts senast år	Prio	Utförare/Ansvarig
Markering av reservatsgräns och områden med beträdnadsförbud	Hösten 2004	1	Lst
Fältbesök av vedbestånd, stigar, stugplats i Sanna mm	2004	1	Lst
Stigar, rastplatser mm	Hösten 2004	1	Lst
Skyltställ, informationstavlor, hemsidesinfo	2004	1	
Förvaltningsplan för älgstammen	2005	2	Lst/Brämö jaktklubb
Försök markberedning	2005	2	Lst
Stuga mm	2005	2	Lst
Byggande av fyra boplattformar	2 st 2005 2 st 2007	2	MOF och Lst

Kartbilagor

Karta 1 – information och friluftsliv
Karta 2 - skötselområden
Karta 3 – detaljkarta Kalven
Karta 4 – 1915 års skogskarta

2004-03-24

511-4398-02
81-215**Litteratur/Underlag**

Karta över Brämön och Kalven 1828, Lantmäteriet

Skogsindelningshandlingar öfver kronoparken/kronoholmen Brämön och Kalfven, (tillgängliga vid Landsarkivet, Härnösand)

- 1871/72 (Skogsstaten)
- 1895 (Kungliga Domänstyrelsen)
- 1915 (Domänverket)

Skogskarta över kronoholmen Brämön med Kalven 1952 (Domänverket), Länsstyrelsen, Härnösand

Skogskarta över kronoholmen Brämön med Kalven 1966 (Domänverket), Landsarkivet, Härnösand

Skötselplan med karta för kronoholmen Brämön med Kalven 1980 (Domänverket), Länsstyrelsen, Härnösand

Fornlämningsregistret, länsstyrelsen, Härnösand

Grundström, S. och Uppsäll, S. 1994: *Skyddsvärda våtmarker i Västernorrlands län*. Publikation 1994:2. Länsstyrelsen, Härnösand

Guvå, L. 1972: Naturinventering i Västernorrlands län. Medelpadskolen.

Lidberg R. 1970: *Förteckning över Brämöns kärleväxter* (opubl). Länsstyrelsen, Härnösand

Nelin, P. 1994: *Chernobyl cesium in the Swedish moose population: Effect of age, diet and habitat selection*. Dissertation. Department of Animal Ecology, SLU, Umeå

NMR 1994: *Vegetationstyper i Norden (VIN)*. Tema Nord 1994:664. Nordiska ministerrådet. Köpenhamn.

Nyquist, A. 1957: *Fågellivet på Brämön*, Fältbiologen 1-1957. Årg 10

Renström, A. 1989: *Brämö - Norrhamn fiskeläge, lots- och fyrplats*, Länsstyrelsen, Härnösand

Rinkineva, L. och Bader, P. 1998: *Kvarkens natur*. Kvarkenrådets publikationer nr 10. Vasa

Schön, E. 1953: Brämön. I Elofson O & Curry-Lindahl K, *Svensk natur*. Natur i Ångermanland och Medelpad

SOU 1990:102: *Rent till 2000*. Slutbetänkande av delegationen för miljöprojekt Sundsvall-Timrå

Sundin, Sven 1958: *Brämöns bebyggelseutveckling*, Proseminarieuppsats, Geografiska institutionens bibliotek, Uppsala

Westlinder, U. 1970: *Undersökning av flora och vegetation på Brämön*, Umeå universitet, avd för ekologisk botanik. Länsstyrelsen, Härnösand

Viotti, A. 1986: Brämön - den yttersta utposten. I *Natur och kultur längs Ljungans dalgång*. Ljungankommittén, 1986.

Helander, Björn (muntl.), Nordiska Riksmuseet, Stockholm

Antal skjutna älgar (inkl kalv) på Brämön 1981 - 2002

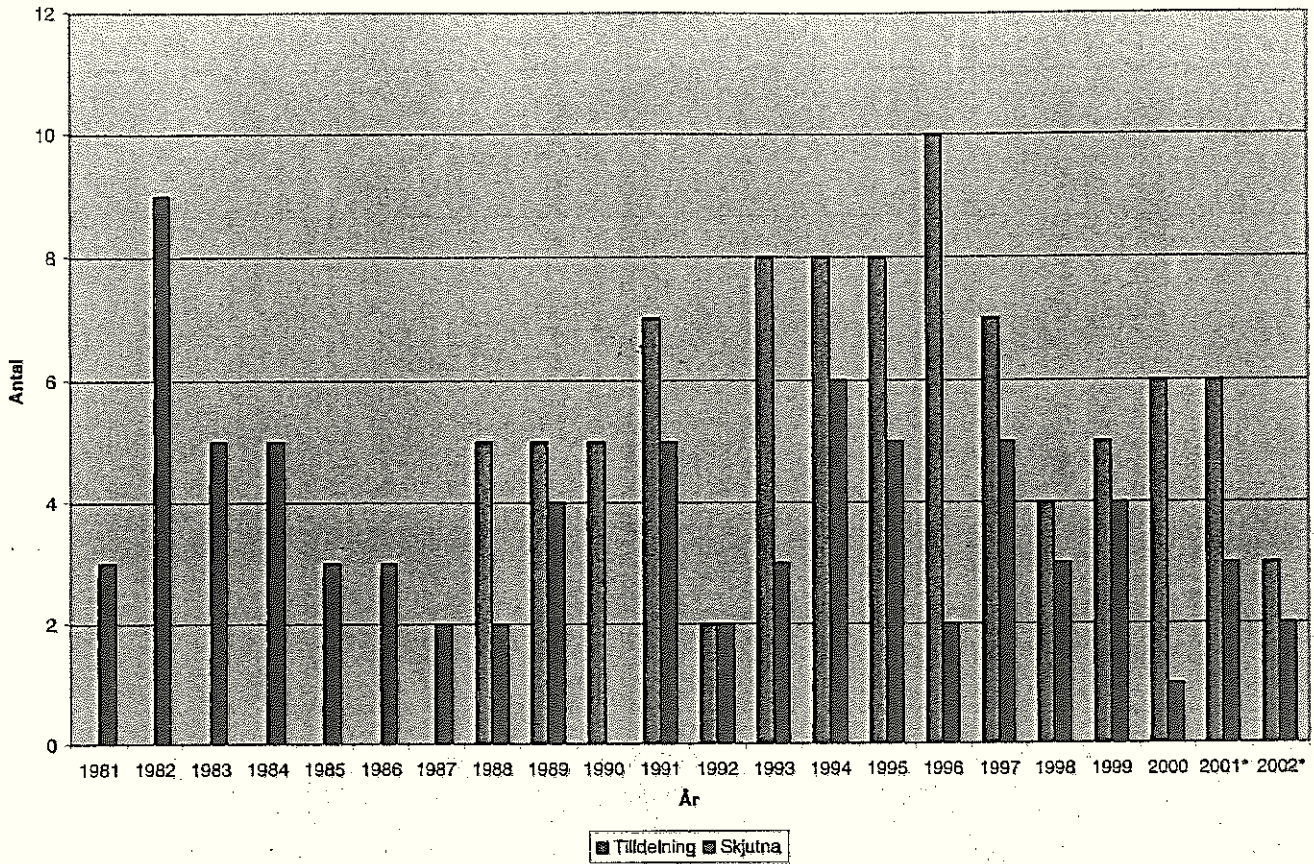

Diagram 1. Asterisk (*) anger att fri kalvavskjutning meddelats

Medelvärde Bq/kg för åren 1991 - 2002

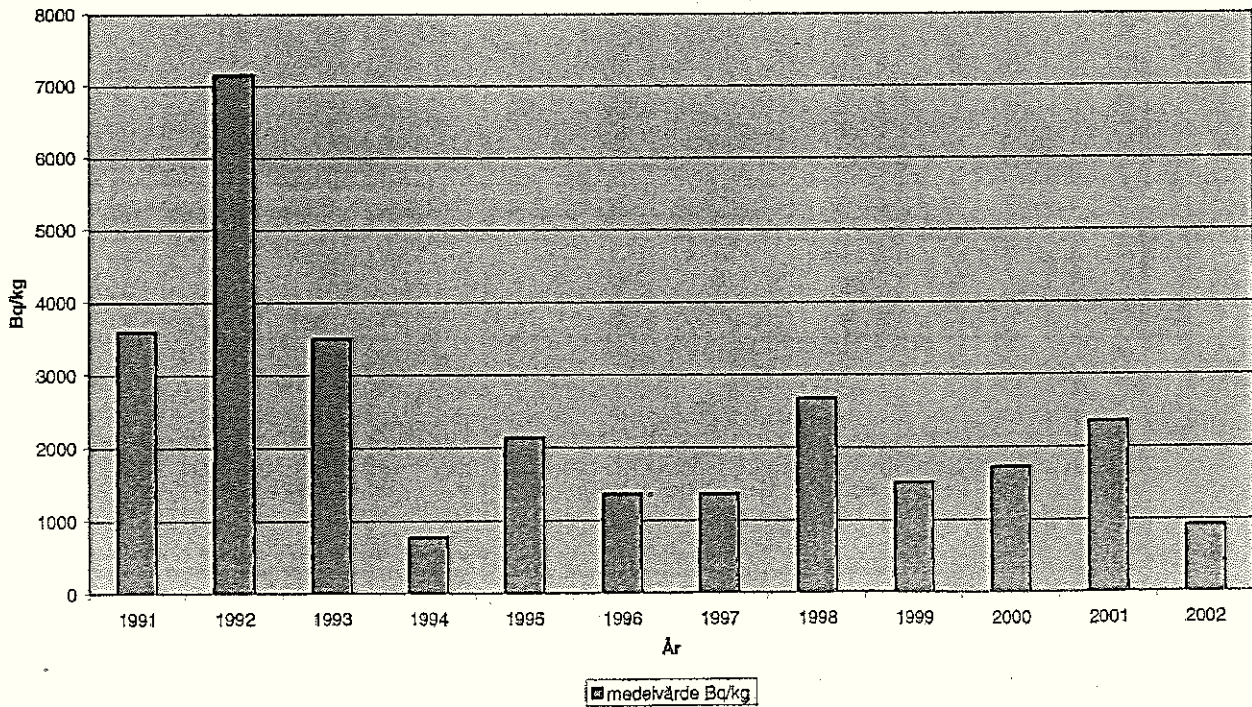
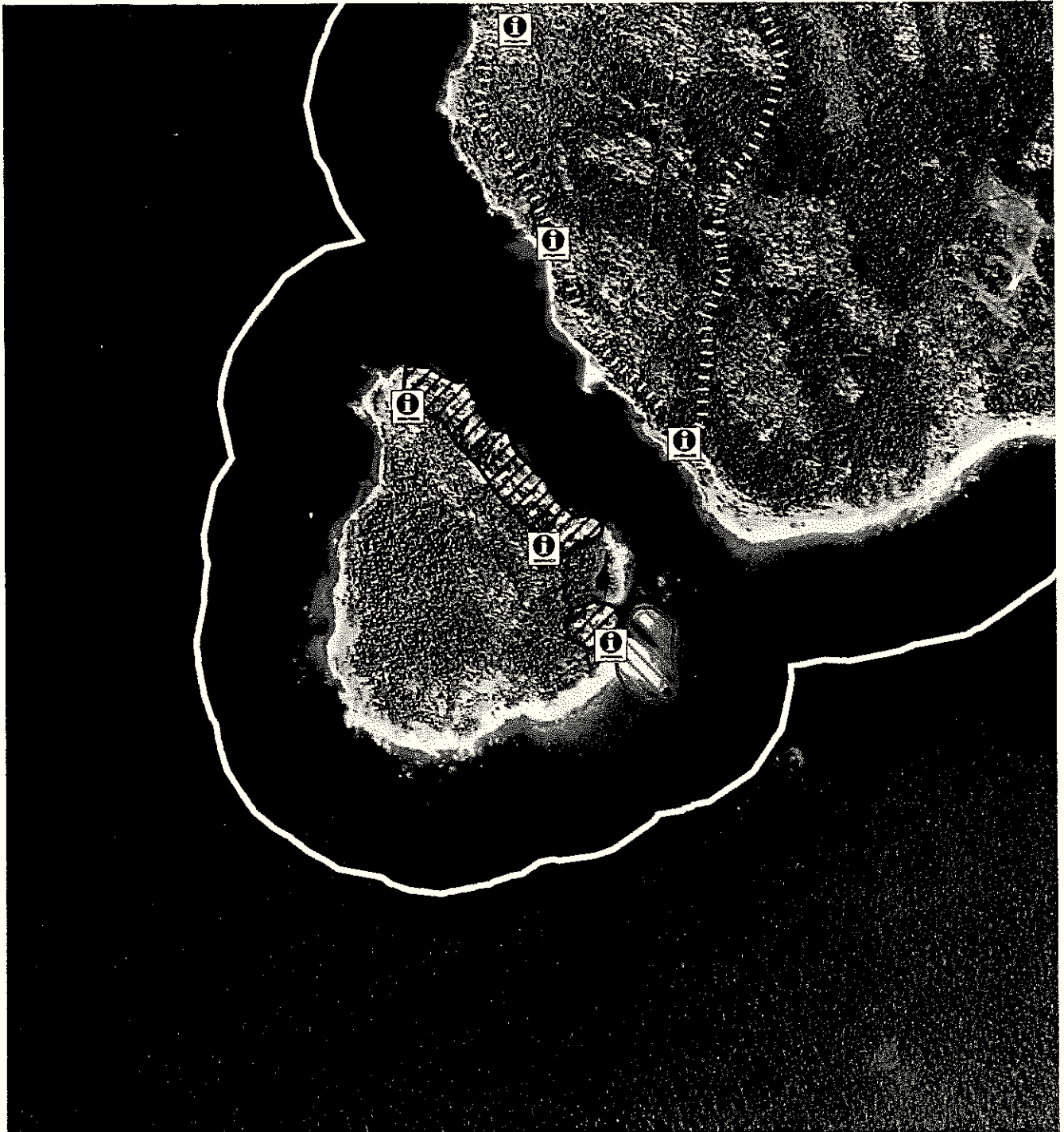

Diagram 2.

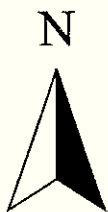
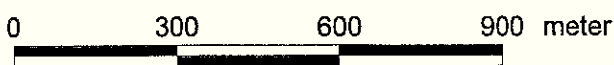
Detalj-karta Kalven

Karta 3

Kartbilaga till Skötselplan för
Brämöns naturreservat dnr 511-4398-02
81-215

© Lantmäteriet 1998. Ur GSD - Digitalt ortofoto dnr. 507-98-3015.

Teckenförklaring	
	Reservatsgräns
	Område med bebyggelse exkluderad från reservatet
	Fågelskyddsområde med beträdnadssförbud 15/4-15/8
	Informationsskylt
	Stigar

Brämöns naturreservat

Bilaga 1

Beslutskarta

dnr 511-4398-02
81-215

© Lantmäteriet, 2000. Ur GSD-Geografiska Sverigedata, Dnr:L2000/2620-Y

Teckenförklaring

Reservatsgräns

Fågelskyddsområde med
beträdnadsförbud
15/4 - 15/8

Gräns för Natura
2000-område

Område med bebyggelse
exkluderad från
reservatet

Bottenhavet med
djupkurvor

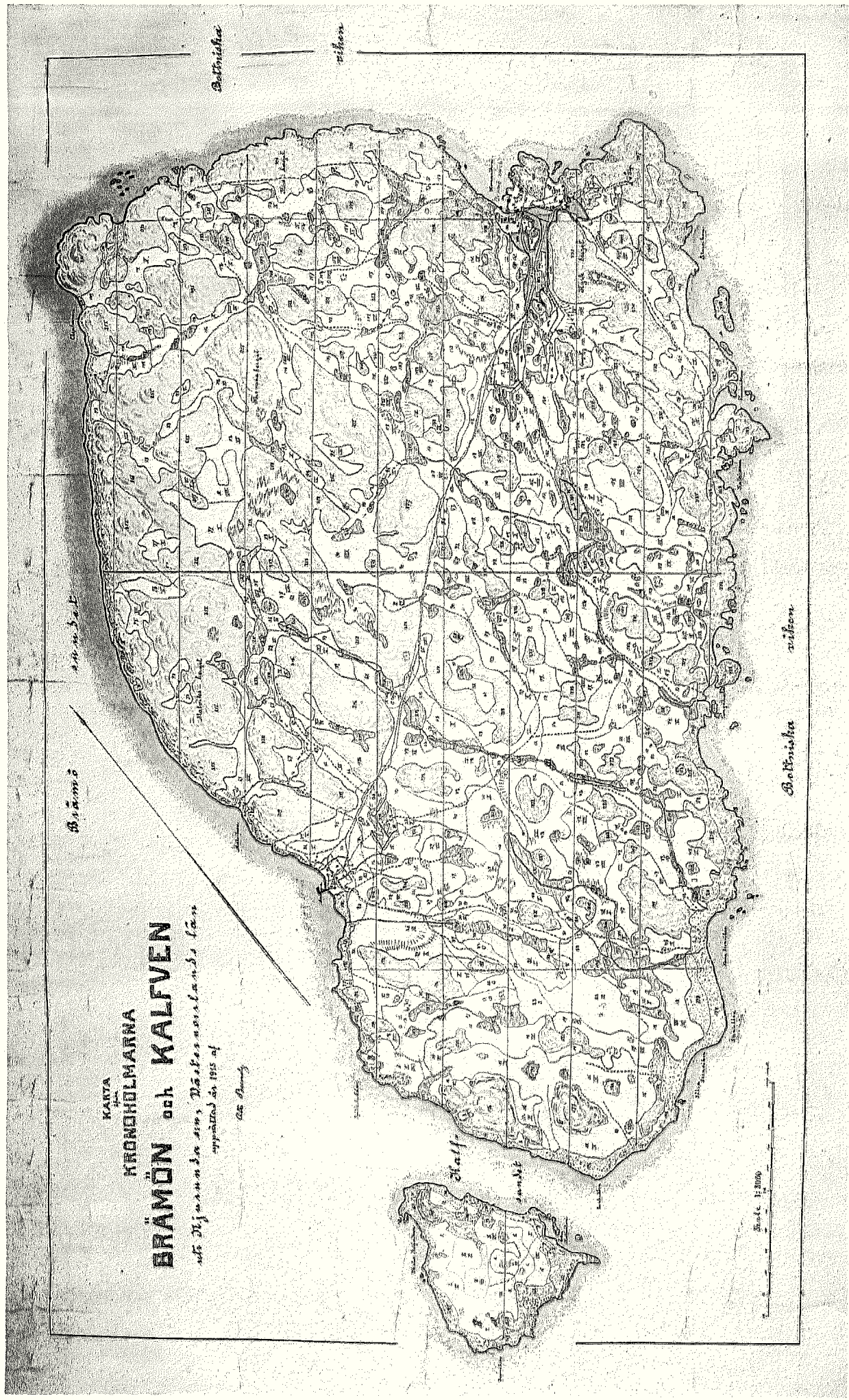

Höjdkurvor (5 m ekv)

SLU:s försöksyta

0 1 2 3 4
Kilometer

KARTA
över
**KRONOHOLMARNAS
BRÄMÖN och KALFVEN**
i de Sjunde och Nioende svenska länens
området år 1915 af
O. S. Sjöberg

Brämön

Kronoholmarna

Brämön

Kronoholmarna

Kalfven

Skala 1:20000

Skötselområden

Karta 2

Kartbilaga till
Skötselplan för
Brämöns naturreservat
dnr 511-4398-02
81-215

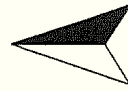
Teckenförklaring

- Reservatsgräns
- Fågelskyddsområde med beträdnadsförbud 15/4-15/8
- Område med byggelse-exkluderad från reservatet
- Skötselområde 1
- Vedhuggning för reservatets behov
- Bottenhavet med djupkurvor

© Lantmäteriet 1998. Ur GSD - Digitalt ortofoto dnr. 507-98-3015.

N

Information och friluftsliv

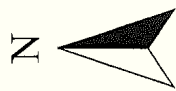
Karta 1

Kartbilaga till
Skötselplan för
Brämöns naturreservat
dnr 511-4398-02
81-215

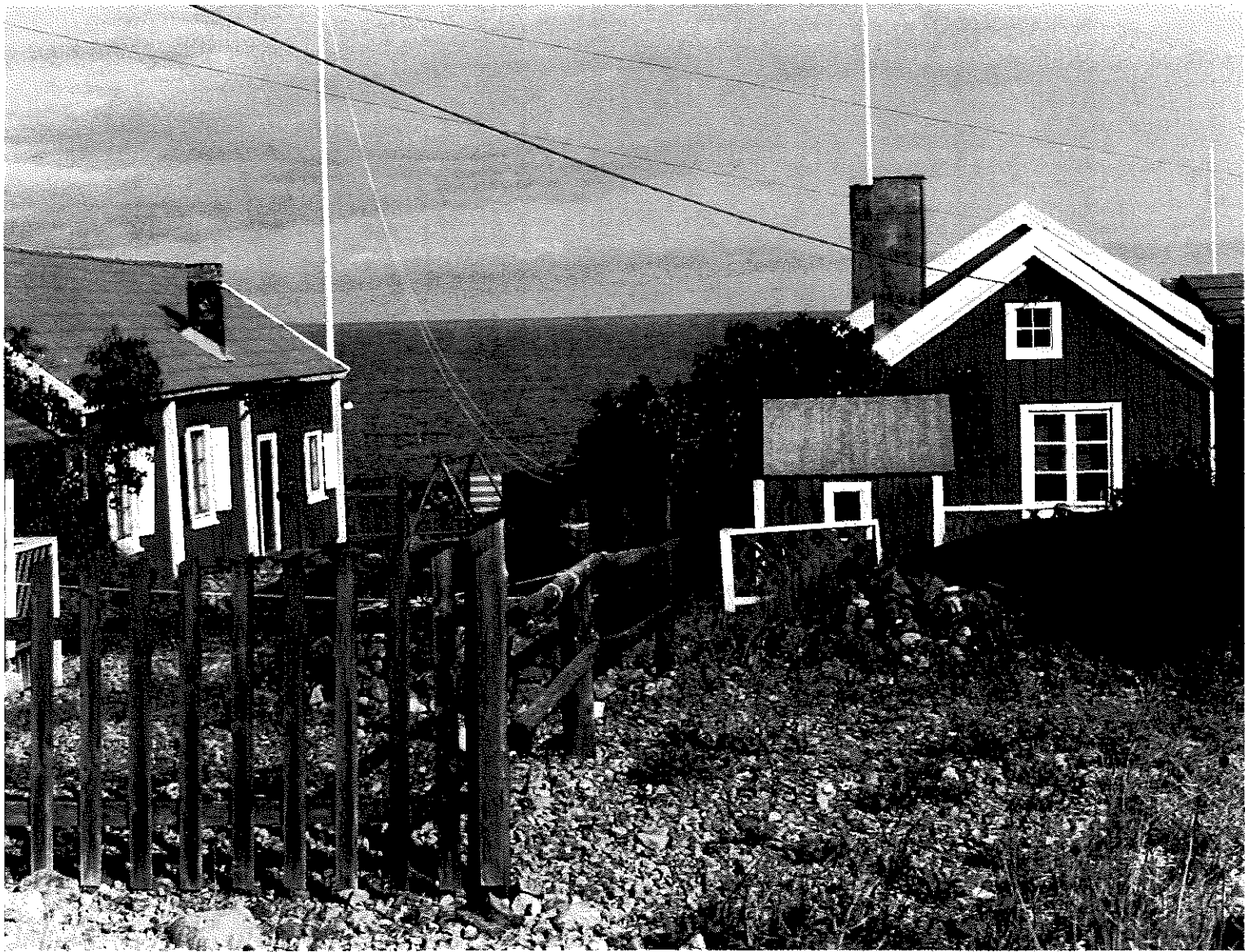
Teckenförklaring

- Reservatsgräns
- Fågelskyddsområde med beträdnadsförbud 15/4-15/8
- Område med bebyggelse exkluderat från reservatet
- Bottenhavet med djupkurvor
- Höjdkurvor (5 m ekv)
- Markerad stig
- Torrtoalett
- Vindskydd
- Område för täktning 1/2 - 3/17
- Anvisad eldplats 1/5 - 3/18
- Informationsskylt
- Parkeringsplats (Löran)

© Lanmäteriet 1998. Ur GSD - Digitalt ortofoto dnr. 507-98-3015.

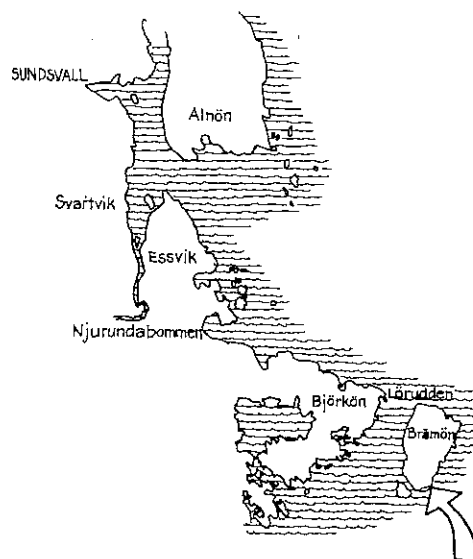
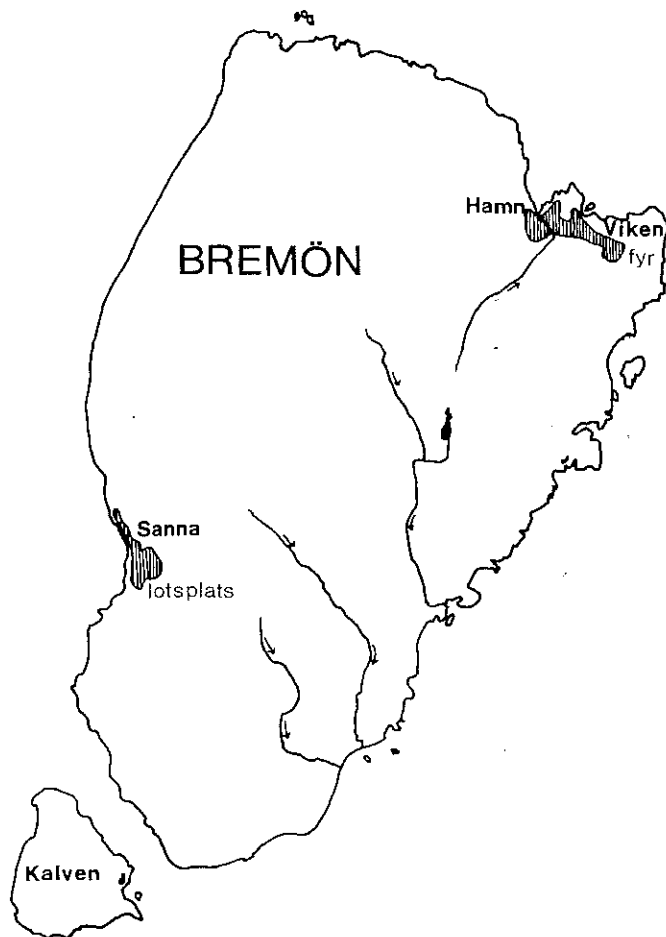
**BREMÖ - NORRHAMN
FISKEÄGE,
LOTS- OCH FYRPLATS
kulturmiljö att vårda och bevara**

För att ge råd om hur bebyggelsen i Hamn och Viken bäst skall vårdas, har denna skrift tagits fram av kulturmiljöenheten på länsstyrelsen i Västernorrlands län i samarbete med Sundsvalls kommun och Bremö hamnlag genom Frank Carlberg. Tryckningen har bekostats av Sundsvalls kommun och länsstyrelsen.

Text och redigering: Ann Renström

Layout och illustrationer: Britt Hedström

Foton: Bengt Häger samt ur Länsmuseet-Murberget och Frank Carlbergs samlingar; Omslagsfoto: Bengt Bygdén.

BREMÖ NORRHAMN, FISKELÄGE, LOTS- OCH FYRPLATS

Förord

Bremö Norrhamns fiskeläge, lots- och fyrplats ligger vid de två vikarna Hamnviken och Kapellviken. I dagligt tal kallas områdena vid dessa för Hamn och Viken. Läget är utsatt, därför finns ingen reguljär båttrafik dit. Delvis på grund av det isolerade läget har Norrhamn bevarat sin ursprungliga karaktär ovanligt väl men också därför att invånarna har haft en stark känsla för värdet av denna genuina kulturmiljö. Den har ett stort inslag av gamla och mycket välbevarade byggnader. De små röda husen med sina tegelröda tak runt de två vikarna är en fröjd för ögat och något värt att värda!

Bremön ligger ca 2 km utanför Lörudden på njurundakusten. Öns stränder är mest steniga och klippiga. Längst i nordost på den päronformade ön ligger Norrhamns fiskeläge, lots- och fyrplats vänd mot havet. På andra sidan vid Bremönsundet ligger Sanna, som tidigare var lotsstation. På Kalven, ön som avsnörts från Bremön av ett smalt sund, finns också bebyggelse. I övrigt är öarna obebyggda.

Att Norrhamn har kulturhistoriskt värde inte bara i ett lokalt perspektiv utan också i ett riksperspektiv framgår av att området har utsetts till riksintresse för kulturminnesvården enligt naturresurslagen av riksantikvarieämbetet. (Se vidare sid 8.)

Hamn ca 1917

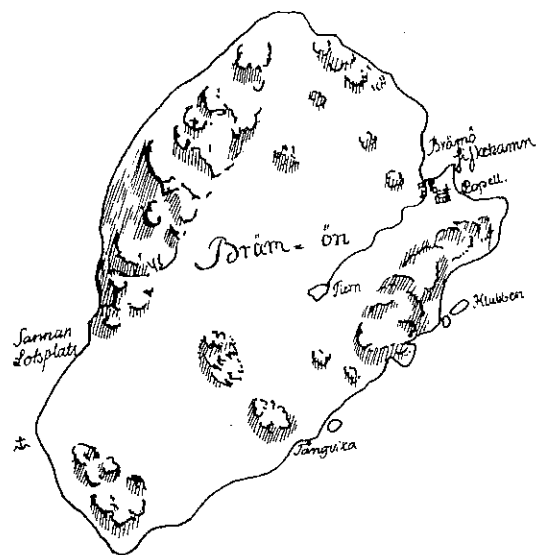
Om de norrländska fiskelägenas uppkomst

Fiskelägena med sitt säsongboende är en typiskt norrländsk företeelse, en sorts maritim motsvarighet till fåbodarna. Varje vår seglade fiskarna upp till fiskelägena och stannade där över sommarhalvåret. På hösten återvände de hem och fiskelägena stod tomma och tysta tills det åter vårades. Utbölings- eller fjärrfiske efter norrländskusten har bedrivits under flera sekler av fiskare från mellersta Sverige men framförallt Gävle. Gävlefiskarna utgjorde ett så dominerande inslag att de fick ge namn åt samtliga fjärrfiskare och deras hamnar. 87 gävlebohamnar har funnits från Bönan utanför Gävle i söder till Granö i Grundsunda i norr.

När fjärrfisket började är ovisst, men de första historiska källorna från 1500-talet visar på en stor omfattning redan då. 1545 fråntog Gustaf Vasa kustbefolkningen den urgamla rätten till fritt fiske. I ett kungligt brev skriver han att "strömmingsfisken och fiskelägen är Konungens rätta allmännings." Vem som ville fick sedan fiska, men måste i skatt betala var 15de tunna strömming. 12 år senare gavs gävleborgarna ensam rätten att bedriva fiske längs norrländskusten mot att de betalade var 13de tunna i skatt.

Fjärrfisket hade sin största omfattning under 1600- och 1700-talen. Därefter avtog det för att så gott som helt upphöra i slutet av 1800-talet.

På 1760-talet upphävde Kungl Majt gävleborgarnas privilegium. Många gävlebor arrenderade då istället fiskena av strandägarna och fortsatte fjärrfisket, men andra upphörde med verksamheten och fisket i landet gick tillbaka kraftigt.

I beskrivningen till en karta från 1805 står: "Brämöh och Kalfsundet äro ibland de rymligaste och mäst besökta hamnar. På Kronholmen Brämöhn äro 2ne kronlotsar och uppå Leruddens midt emot belägna Land, är et Capell och et stort fiskeläge. Sanna: en nödfallshamn."

Bremön får en gävlebohamn som snart blir en sundsvallsbohamn

De goda fiskevattnen runt Bremön inbjöd sannolikt tidigt till fiske. Första gången detta beläggs i hävderna är 1477. 1591 blev Bremön (Norrhamn) privilegierad gävlebohamn. Den var en av de större. 1613 höll 13 gävlefiskare till där. 1621 fick i stället staden Sundsvall rätten till fisket runt Bremön. Stadens borgare fick också rätt att utnyttja öns beten för djur som medfördes på fiskefärderna. Till att börja med utarrenderade Sundsvallsborgarna fisket till gävlefiskare, men med tiden kom allt fler fiskare på Bremön från Sundsvall. Vid sekelskiftet 1700 ägdes 13 av totalt 16 fiskarbodar av sundsvallsborgare.

Fyren och fyrvaktarbostaden. Foto 1977

Lotsarna kommer till Bremön

Med tiden fick fiskarna konkurrens. 1826 yrkade lotsdirektören på att hela Bremön och Kalven skulle upplåtas för lotsar som skulle stationeras där. Året därpå beslöts att Sundsvallsfiskarna skulle få behålla sina rättigheter till Bremön och fisket runt ön, men att plats för lotsarna skulle beredas på samma villkor som för fiskarna. Den nya lotsplatsen fick fyra lotsar och två lärlingar.

1860 fick fiskarna maka åt sig ytterligare, då Sundsvalls stad ålades att för fyrbetjäningens behov upplåta landningsplats i Viken med rätt till fiske och mulbete gemensamt med borgerskapets kreatur. Året innan hade Brämö fyr byggts.

Före branden i Sundsvall 1888 bodde endast fyrfolket året om på ön. Den första lotsen, som bosatte sig på Bremön året runt var en lots som blev husvill efter branden. Därefter började även lotsarna i allt större utsträckning vistas på ön också om vintrarna. På 1940-talet fanns det 18 bostadshus i Hamn och 10 i Viken. De allra flesta gårdsägarna var lotsar.

1903 upphörde Bremöns och Åstholmens lotsplatser. De samslogs med Sundsvalls lotsplats. Därefter tjänstgjorde personalen turvis på de tre platserna. 1965 upphörde Brämöns lotsplats helt och hållet. 1972 automatiserades fyren och därmed flyttade fyrpersonalen från ön.

Förråds- och maskinhus. I byggnaden fanns en kompressor som drev mistluren. Kultändarmotorn gick på olja och än idag sitter lukten av olja kvar i väggarna. De stora fönstren behövdes för att sänka värmen när hettan i det lilla rummet steg. Huset byggdes vid sekelskiftet.

Yrkesfiskarnas antal i Norrhamnen har sedan länge minskat kontinuerligt och året om-boendet har helt upphört. Bremön var först fiskarnas ö. Sedan blev den också lotsarnas och fyrfolkets ö. Nu är den helt och hållet sommargästernas.

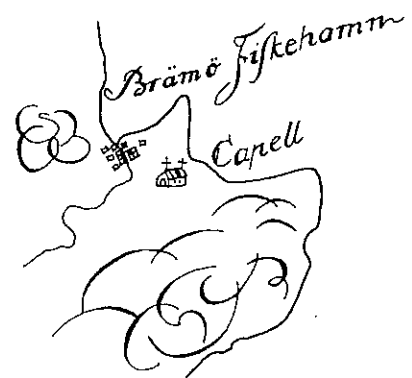

Hamn 25 juli 1922.

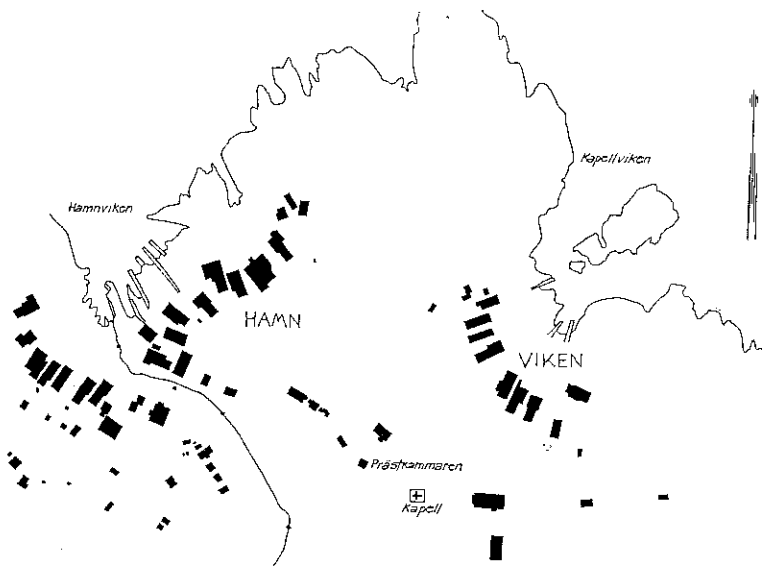
BEBYGGELSEN I HAMN OCH VIKEN

Hamn är den först bebyggda delen av fiskeläget. På kartan från 1805 syns hur bebyggelsen placerats vid mynningen av Hamnbäcken. Därefter torde stranden i Hamn och därnäst stranden i Viken ha tagits i anspråk. Många byggnader har under tidernas lopp flyttats längre ut allt efter landhöjningen.

Taken var ursprungligen s k vedtak med klivna slakor på ett näverlager. Spåntak blev allmänna under senare hälften av 1800-talet. Numera dominerar tegeltaken och papptaken. Grundläggningen är enkel. Timmerstommen vilar på stenar i sina knutpunkter. Mindre stenar fyller ut mellanrummen. Från början var husen omålade. Så småningom blev de flesta både panelade och rödmålade.

Detalj av karta över Bremön år 1805

Karta över Hamn och Viken från år 1979

I Hamn och Viken är nästan alla kokhus och sjöbodar hopbyggda. Foto från 60-talet.

Sjöbodar

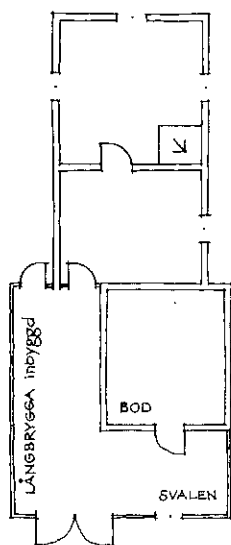
En typisk fjärrfiskarbod har en bodsvale vid den gavel som vänder sig mot havet och en utbrygga. I svalen, som senare ofta byggdes in, förvarades fiskeredskap. Från svalen leder en dörr in till boden, förvaringsplats för saltkar, fjärdingar och redskap. Bodan har också en långbrygga längs med långsidan. På denna sida var båtplatsen med en båtstäng för förtöjning. På Bremön har långbryggan också byggts in och huset har ofta fått en planlösning ungefär som skissen visar.

Båthus användes inte förrän i senare tid och finns inte på Bremön.

Kokhus (bostadshus)

Kokhusen bestod till att börja med av ett enda rum med en stor öppen spis (oftast av gråsten) i ett hörn. Sedemera har de byggts till med ytterligare ett rum där en förstuga avdelats. Så har man fått en s k enkelstuga. Prästkammaren är en sådan.

Vanligt i fiskelägen är att man lagt sjöbodarna vid strandkanten och kokhusen i en rad innanför med en liten hamngata emellan. På Bremön har man i stället i många fall byggt ihop sjöbod och kokhus och de karaktäristiska långsmala byggnaderna med gaveln mot havet har uppstått.

Principskiss för ett hus i Norrhamn. Typen har uppstått genom att sjöboden med sin inbyggda svale och brygga vuxit ihop med kokhuset.

Den yttre miljön

Lika viktiga för miljön i ett fiskeläge som själva byggnaderna är andra anordningar som förr hörde till det. Dit hör i Bremöns fall de många stensbryggorna som sticker ut i vikarna. Dit hör också gistvallarna som förr var ett så markant inslag. På Bremön har de emellertid vuxit igen och gistarna är borta.

Karaktäristiskt för fiskelägena är att de många små husen trängs vid stranden och att några privata tomter varken fanns eller utmärktes eftersom marken ägdes gemensamt.

Hamnstämman år 1948. Ordförande är Ernst Schön.

Hamnstämman

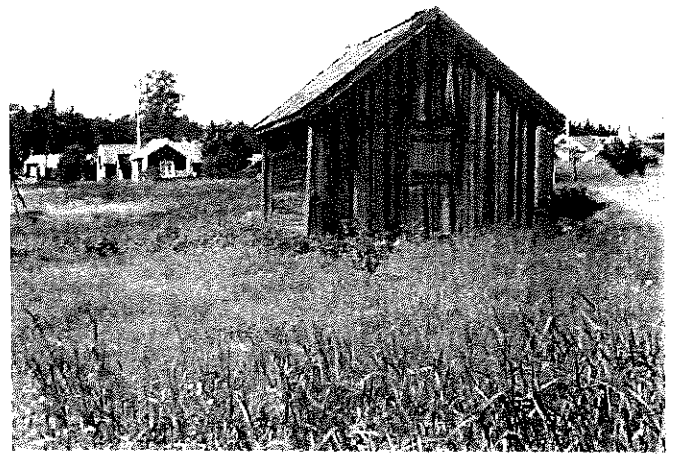
I de gamla fiskelägena där man ägde eller arrenderade marken gemensamt och där man fiskade tillsammans har det alltid funnits en välfungerande organisation för att lösa gemensamma problem. Hamnstämman i Norrhamn finns belagd sedan mitten av 1700-talet. Ännu idag sammanträder Bremö hamnlag regelbundet.

Det lilla kapellet är troligen öns äldsta hus. Det uppfördes redan 1624 av sundsvallsfiskare. Foto 1970.

1824 byggdes prästkammaren för att prästen skulle ha någonstans att bo när han kom till ön för att hålla gudstjänst.

Enligt hamnstämmoprotokollet från den 4 juni 1806 beslöt man att en mangelbod skulle byggas, ca 50 år senare att boden skulle brädsås. Varje medlem i hamnlaget skulle hålla med två brädor.
Foto från 60-talet.

Befolkningen i Norrhamn, både den stationära och den sommarboende hade djur. Idag finns i Hamn fyra ladugårdar i en rad. Ursprungligen var de fler.

Litteratur

- Johan K Tjernberg: Bremön nu och förr, Sundsvalls Gilles årsbok 1944
 Fritz Montelius: Opublicerade anteckningar, 1973
 Kjell E G Söderberg: Fiskarkulturen på Ulvön, 1982
 Albert Eskeröd, Gävlebornas Strömmingsfiske, Gävle Stads historia, Gävle 1946
 Karta 1805 Västernorrlands skärgård, länsstyrelsen, akt vidlyftiga handlingar nr 19
 Karta 1979, länsstyrelsen, akt Sundsvall 2281-79/147

Viken. Foto från 60-talet.

RÅD I BYGGNADSVÅRDSFRÅGOR

Byggnadsreglerade bestämmelser

Det finns bestämmelser i olika lagar, som reglerar byggnandet. Vissa är generella, andra gäller särskilt för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Här tas de viktigaste bestämmelserna för Norrhamn upp.

* Naturresurslagen (NRL) ålägger oss att hushålla med de naturresurser som omnämns i lagen. Dit hör bl a kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsemiljöer. Att Norrhamn utgör en sådan är alldeles självklart. Området är inte bara utpekad som särskilt värdefullt av kommun och länsstyrelse utan också av riksantikvarieämbetet, som beslutat att det utgör ett riksintresse för kulturminnesvården enligt NRL 2:6.

Bestämmelsen i NRL 2:6 betyder att man inte får vidta åtgärder som minskar kulturvärdet i området. Detta innebär inte restriktioner mot en normal användning av husen i Norrhamn. Inte heller hindrar bestämmelsen att man upprustar och moderniserar dem. Däremot betyder den att man måste rusta upp och bygga om varsamt. Byggnadsråden i detta häfte ger råd om varsam ombyggnad.

* Varsamhetskravet uttrycks generellt i plan- och bygglagen (PBL) 3:10 där det står att tillbyggnader, ombyggnader och andra ändringar av en byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens kulturhistoriska och miljömässiga värde tas till vara. Detta gäller vare sig åtgärden är bygglovpliktig eller inte.

* I PBL 3:12 står det att man inte får förvanska byggnader, som är särskilt värdefulla från kulturhistorisk synpunkt. Exempel på förvanskning av hus i Norrhamn skulle kunna vara att lägga "plåttegel" på taken, att sätta in ett perspektivfönster i stället för ett sexdelat eller att måla väggar med blank, plastbaserad rödfärg.

* Strandsskydd gäller för Bremön och Kalven, vilket innebär att nya byggnader i princip inte får uppföras. Bestämmelsen är till för att värna om allemansrätten i strandnära områden.

* Bremöns och Kalvens stora naturvärden har gjort att de utsetts som riksintresse också för naturvärden enligt NRL 2:6 och deras stora natur- och kulturvärden att de även utsetts till riksintresse för friluftslivet.

Detta innebär kortfattat att man inte får bygga nytt (annat än i vissa undantagsfall) eller bygga om på ett sätt som minskar kulturvärden eller upplevelsen av landskapsbildningen.

Bebyggelsen i Norrhamn har formats av utvecklingen på ön under flera hundra år. Säsongsfiskarna var de första som byggde hus där och det är än idag fiskelägestraditionen som präglar bebyggelsen. Bebyggelsen ligger runt vikarna och man kan ännu se den gamla indelningen av husen i en sjöbod och ett kokhus. När sedan lotsarna kom till Norrhamn moderniserades fiskarbebyggelsen. Det blev vanligare att rödfärga husen, att inreda "finrum", att anlägga trädgårdstäppor o s v, men bebyggelsemönstret i fiskeläget förblev intakt. När fyren anlades tillkom nya hus i anslutning till den. Varje skede i Norrhamns historia har avsatt sina spår.

Bebyggelsen i Hamn och Viken har således stort kulturhistoriskt värde. Bremön har ett isolerat läge och den befolkas idag av människor, som är intresserade av att vårda bebyggelsemiljön väl. Därför är husen välbevarade. Man har rustat upp med stor varsamhet och insikt om värdet hos den unika bebyggelsen. Förhoppningsvis kommer öborna att göra det också i framtiden!

Huvudreglerna när det gäller att vårda husen i Hamn och Viken kan kortfattat uttryckas så:

Var varsam! Behåll gamla byggnadsdetaljer så långt som möjligt! Tänk på att de ofta har betydligt bättre kvalitet än nya motsvarigheter.

Tänk också på att sådant som är nytt, rakt och blankt ser främmande ut på ett gammalt hus!

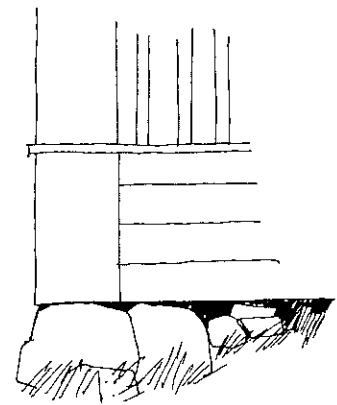

Lägg märke till den levande yta väggen får när panelbrädorna inte är precis lika breda utan har varierande bredd! Prästkammaren. Foto från 60-talet.

Grund

Alla byggnader i fiskeläget på Bremön ligger helt på land till skillnad från i de flesta andra, där sjöbodan och båt- hus delvis står i vattnet. Nästan alla har timmerstomme och följaktligen en grundläggning som hör till en sådan. En timmerstomme vilar på underlaget endast i sina knutpunkter. Utrymmet emellan dem behöver ingen utfyllnad för bäringens skull, men fylldes ändå ofta ut med stenar. Om dessa loss- nat gör egentligen ingenting för stabiliteten. Man behöver bara passa in dem igen. Huvudsaken är att stenarna under hörn och knutpunkter vilar på stadig grund och att utrymmet under golvet är luftat.

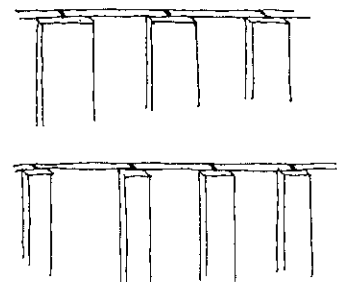
Nya material som betongmurar eller plintar bör inte användas.

Väggar

Byggnadsmaterialet i Hamn och Viken är med få undantag tim- mer. Först i slutet av 1800-talet, när Norrhamn fick året om-boende, blev det mer allmänt att klä in timmerväggarna med panel. Den äldsta paneltypen består av mycket breda bottenbrädor av varierande bredd och breda lock. En yngre variant finns med locken utförda som lister. I båda fallen är det viktigt för utseendet att bottenbrädorna har varie- rande bredd. Det gör att väggen får ett mindre stelt utseende.

Försök därför alltid att behålla så mycket som möjligt av den gamla panelen. Måste ny användas, beställ då brädor av olika bredd, t ex med dimensionerna 25 x 125 mm till 25 x 250 mm. Locklisten kan variera mellan 50 och 75 mm:s bredd beroende på bottenbrädornas bredd.

Lockpanel resp locklistpanel.

Om man funderar på att klä in en opanelad byggnad, kan det kanske räcka med att klä in de sidor, som är mest utsatta för väder och vind eller enbart knutarna.

Rikta aldrig upp en vägg, som ska panelas in! Det rätvinkliga och perfekt lodräta finns inte på ett gammalt hus. Däremot är det viktigt att se till att huset står still så att inte rörelser i stommen skadar det.

Om det bara är panelen längst ner på väggen som är förstörd, vilket ofta är fallet, kan man antingen skarva i nya bitar eller ersätta den med liggande brädor. Det förenklar och förbilligar.

På senare tid har det blivit vanligt att tilläggsisolera hus. Det är emellertid mycket tveksamt om det lönar sig att tilläggsisolera en timmervägg, i synnerhet om det gäller ett fritidshus. Huvudsaken är att väggen är tät. Vill man ändå isolera bör man göra det från insidan. Det räcker i allmänhet med vindtät papp (ev drevning mellan stockarna) och 5 cm isolering. Isoleras väggen på utsidan är det viktigt att fönstren flyttas ut i det nya vägglivet.

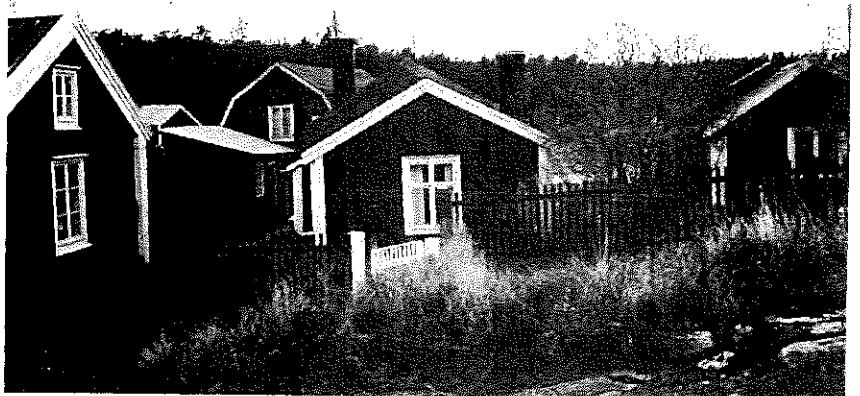
Färg

För inte så många årtionden sedan var nästan all bebyggelse i våra fiskelägen omålade och grå. Den utgjorde ju liksom fäbodvallarna en enkel arbetsmiljö, som man inte kostade på i onödan. Därmed inte sagt att det inte skulle vara vackert med omålade trähus! Obehandlat trä får med tiden en oefterliknelig silvergrå färg.

Först in på 1900-talet blev Falu rödfärg mer allmän i Norrhamn. Numera är nästan alla hus röda. Kom ihåg att använda äkta Falu rödfärg! Färger av annan typ men med ungefär samma nyans bör inte komma i fråga. De får i själva verket ett helt annat utseende. De blir lätt blänkande och ligger på ytan i stället för att sugas in i virket som Falu rödfärg.

Falu rödfärg har en lång rad goda egenskaper: den är en genuint svensk, traditionell färg. Den är dessutom miljövänlig och lätt att arbeta med både när man målar nytt och när man målar om. Den har lång livslängd och åldras vackert och den är billig. Vad mer kan man begära?

Till fönstersnickerier och foder bör vit, gärna något brunten färg användas. Det är viktigt för hållbarheten att man använder äkta linoljefärg. Knutar kan målas vita, men kan också gärna vara röda.

Faluröda hus med vita snickerier! Foto från 60-talet.

Sexdelade fönster är vanligast i Norrhamn. De äldre fönstren hade flera rutor. Foto från 60-talet.

Fönster

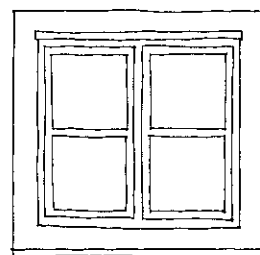
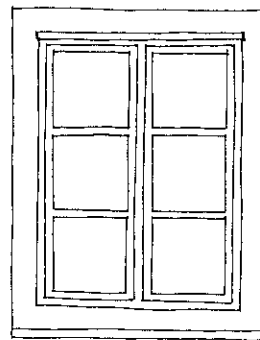
Fönstren på husen i Norrhamn är oftast indelade i sex rutor. Fönster med karmyttermåtten ungefär 105 x 160 cm är vanliga. I förrådsutrymmen är också lägre fönster med bara fyra rutor vanliga.

Ursprungligen var fönstren sannolikt av mindre format och indelade i fler och mindre rutor. På några ställen finns det kvar fönster med 16 rutor.

I första hand bör befintliga fönster repareras vid behov och inte bytas ut. Ett gammalt fönster är ofta i bättre skick än det kan verka vid en första anblick. Ofta är det bara bottenstycket i bågen som är dåligt. Det finns småföretag som åtar sig sådana reparationer om man inte klarar av det själv. Gamla fönster är tillverkade av ett hårt, tätt virke, som i hållbarhet är vida överlägset virket i nutida fönster. Jämför den tunna spröjsen i ett gammalt fönster med den klumpigare spröjsen i ett nytt! Gammalt glas kan inte heller ersättas utan att man förlorar något viktigt. Den lätt buckliga, tunna skivan skiljer sig påtagligt från en ruta av nytt, alldeles plant glas. Också de gamla beslagen är viktiga för fönstrets utseende.

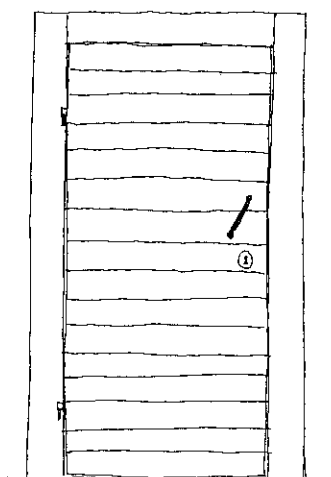
Fönstersnickerier bör målas med vit, något bruten linoljefärg.

Fönsterluckor har förekommit mycket sparsamt i fiskelägen. De användes när huset bomrades igen för vintern. Det var enkla och kraftiga träluckor. Luckorna kan målas med tunn trätjära. Målas de vita blir de lätt alltför iögonfallande.

Den typiska dörren i Norrhamn är av paneltyp vare sig det är en enkeldörr eller en dubbeldörr. På bilden står mästarlotsen Victor Montelius och hans hustru Hilma vid boddörren och bakom staketet skymtar barnen Svea, Fritz och Sven. Foto omkring 1905.

Ytterdörrar

Ytterdörrarna är genomgående av enkel modell. Till sjöbodarna är det ofta breda dubbeldörrar av brädtyp och till bostadshusen enkeldörrar av paneltyp. Panelen kan vara stående, liggande eller diagonal. Måste man göra en ny dörr, bör brädorna inte vara alltför smala utan minst 150 mm.

Reparera hellre de gamla dörrarna och behåll dem än köp en ny! Gamla dörrbeslag som gångjärn, lås m m har stort värde för dörrens karaktär.

Vanliga kulörer på dörrar till bostadshusen var förr ockragul och kromoxidgrön. Den färgtyp som användes var linoljefärg. Dörrar till sjöbodar och andra uthus kunde också vara svarta (tjära).

Ett tegeltak har liv. Bilden på huset med tak av enkupiga tegelpannor togs på 60-talet.

Tak

De äldsta taken var så kallade vedtak med kluvna slånor på ett lager av näver. Något sådant finns inte längre kvar i Norrhamn. För ca 100 år sedan tog det nyare takmaterialet spån över nästan helt, men inte heller några spåntak finns kvar. De takmaterial som efterträdde dessa äldre material är tegelpannor och tjärad papp. Tegeltaken (enkupiga och tvåkupiga) dominerar idag. De varmröda taken har en särställning i svensk byggnadstradition. Tegel är ett naturmaterial och pannorna gör att taket får en levande yta. (Pannor av lertegel, som det här talas om, får inte blandas ihop med betongpannor, som inte bör användas på Bremön.)

Taken på husen i Norrhamn är relativt små. Ett tips är, att man brukar kunna köpa in begagnade tegelpannor till ett mycket billigt pris via radannons i lokaltidningen.

Tjärad papp som förr var vanlig på enklare hustak är ett godtagbart takmaterial ur kulturhistorisk synpunkt.

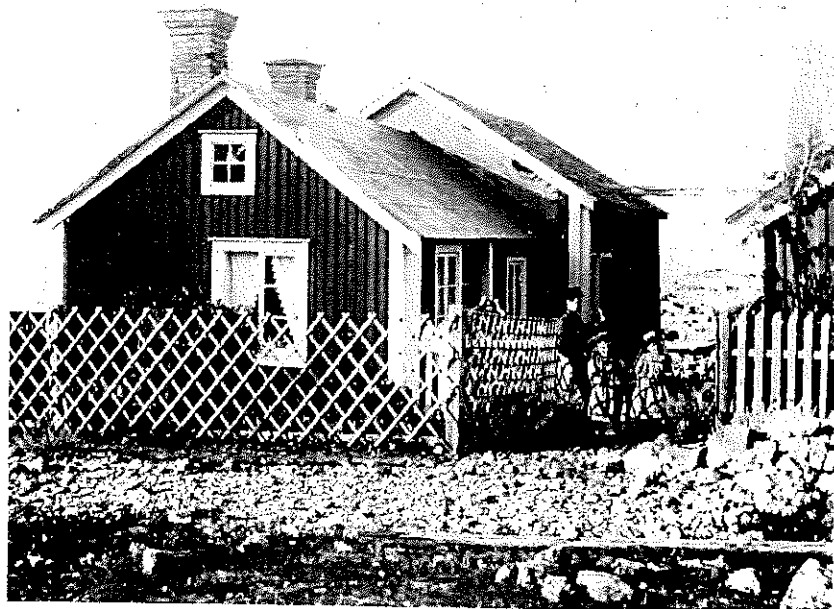
Idag förekommer också vår tids takmaterial i Norrhamn, nämligen plåt i olika former. Pannplåt är en plåtsort, som på 1900-talet ofta kommit till användning på enklare byggnader framför allt i Norrland. Det har blivit vårt senaste traditionella takmaterial. Om pannplåten är obehandlad får den efter något år en vackert ljusgrå matt yta. I första hand bör man dock välja tegelpannor, det material som har den mest grundmurade traditionen i Norrhamn. Plåt som imiterar tegelpannor är direkt olämplig.

Vindskivorna är oftast breda och vitmålade. Ofta går de i ett med de likaledes breda knutlådorna.

Skorstenar

Lägg märke till de smala höga skorstenarna på fotot! Lägg också märke till placeringen vid yttervägg! Den hör till ett äldre byggnadsskick. Viktiga för skorstenens utseende är de avslutande utkragade tegelvarven. Många av skorstenarna i Norrhamn är vitkalkade.

När lotsarna flyttade ut till Bremön blev det vanligare att inhägnas små trädgårdstäppor. Det diagonallrutiga staketet var populärt vid sekelskiftet.

Staket

Typisk för fiskelägena är avsaknaden av privata tomter, eftersom marken ägdes gemensamt. När fiskar- och lotsfamiljerna blev bofasta på ön, blev det vanligare att ha en egen liten trädgårdstäppa vid huset. Denna kunde inhägnas med ett staket.

Staket runt de avstyckade tomterna bör däremot undvikas för att inte förändra karaktären av byggande på gemensamt ägd mark. Avstyckningen av tomter har skett i vår tid och är något helt främmande för de gamla fiskelägena.

Interiör av en finkammare. Möbleringen är i stort sett densamma som för 50 år sedan.

Interiörer

Husen i Hamn och Viken är inte välbevarade bara till det yttre, utan har också ofta välbevarade interiörer. Här gäller samma regel som för exteriören. Bygg om varsamt! Behåll så mycket som möjligt av den gamla inredningen, som t ex tapeter, lister, dörrar o s v. Även om de är nötta har de patina och karaktär.

Ett okänt par sitter framför gistvallen i Viken. Också årtal då bilden togs är okänt.

Gistvall

Gistvallen utgjorde förr ett dominerande inslag i ett fiskeläge. Idag återstår endast fragment av gistvall och gistar på Bremön. Det vore en uppgift för hamnlaget att återställa en större del av gistvallen!

Att läsa vidare

Mycket trevliga och instruktiva böcker om byggnadsvård är:

Ove Hidemark m fl: Så renoveras torp och gårdar, Västerås 1982
Sören Thurell: Vård av trähus, vård och upprustning av gammal träbebyggelse, Stockholm 1986. Ny upplaga.
Byggnadsmåleri med traditionella färgtyper, informationsblad från riksantikvarieämbetet 1986. 3:dje rev upplagan

Att fråga till råds

Om Du går i ombyggnadstankar, rådfråga gärna

Stadsarkitektkontoret tel: 060/ 19 10 00
Sundsvalls museum tel: 060/19 10 00
Länsmuseet-Murberget tel: 0611/232 40
Länsstyrelsens kulturmiljöenhet tel: 0611/ 29 000